

XVIII bob

1

Oddiy hazil yoki kimnidir laqillatish maqsadida aytilgan gap oxir-oqibatda kimningdir joniga qasd qilinmog'i uchun sabab bo'lajagini barcha ham vaqtida fahm eta olmaydi. Ba'zida hatto ko'pni ko'rganlar ham "nahot shu gap bilan falonchini o'ldirib ketishibdi?" deb ajablanishadi. Roviylar "aytgan so'zim - hojam, aytmaganim - qulim" deb ekanlar. Shundanmi, hojaga aylangan gap istasa kuldiradi, istasa yig'latadi. Xohlasa - jon beradi, xohlasa - jon oladi. Olganda ham inson bolasiga ko'p azoblar berar, it azobini boshiga solar. O'limga yetaklovchi boshqa hech bir yo'lda bu qadarli azoblar yo'qdur...

Zohid yoqimsiz hamkasbining jig'iga tegish uchun aytgan gapi ikki odamning jonini olib ketishi mumkinligini, oqibatda o'zi ham og'ir ahvolga tushib qolajagini o'ylamagan edi.

Kecha oqshomda prokuror uni qabul qilib, barcha gaplarini diqqat bilan tinglab, so'ng yaxshi so'zlar bilan ko'nngliga chiroq yoqqan edi. Zohid avvallari tashvish tikanaklari ustida yotib to'lg'onib chiqqan bo'lsa, bu kech yaxshilik umidi chirog'ida ko'zi qamashib uxlay olmadi. Prokurorning gaplari dam-badam qulog'i ostida jarangladi: "Siz aytgan Asadbeklar kim, homiylari kim - bilamiz. Ular bilan hisob-kitob vaqti keladi. Arqonni uzun tashlang. Bir-ikki odamni qafasga solgan bilan ish bitmaydi. Hammasini birvarakayiga ilintirish harakatini qilamiz. Bu harakatda siz ham borsiz..."

Bu albatta yaxshi gap. Ammo... birvarakayiga ilintirish vaqti yetguncha ular jim turarmikin? O'g'irlashmasmikim, bokira qizlarning nomuslarini bulg'ashmasmikim, zo'rlik qilishmasmikim? Va nihoyat... o'ldirishmasmikim? Xorij filmlariga ishonilsa, undagi jinoyatchilar, undagi odam o'ldirishlar oldida Asadbeklar halimdekina, odobli odamlar, deyish mumkin. Lekin arqon uzun tashlansa, ular ham o'sha kinolardagidek, balki undan-da battar vahshiylashib ketishmasmikim?

Zohid tunda shularni o'yladi, prokuror bilan xayolan bahslashdi. Unga tasalli bergan narsa - prokurorning hamma narsalardan xabardorligi, jinoyatchilarga xayrixoh emasligi. Eng muhimi shu! Qolganini vaqt hal qiladi.

Zohid tergovni davom ettirish, yanada qat'iyroq harakat qilish qasdida ishga kelgan edi. O'sha yoqimsiz hamkasbi, yoqimsiz xabar bilan qarshiladi:

- Eshitdingizmi, kavkazliklaringizni o'ldirishibdi, - dedi u mamnun bir qiyofada.

- O'ldirishibdi? Kim o'ldiradi? - deb so'radi Zohid.

- Hammomda urish chiqibdi. Kim o'ldirgani noma'lum.

Zohid uning gapini oxirigacha eshitmadi. Xonasiga kirdi-da, eshikni qulfladi. Joyiga o'tirib, boshini changalladi. Boshi savollar oqimida shishib, yorilib ketay derdi: nimaga o'ldirishadi? Kim o'ldiradi? Kecha prokuror ularni boshqa turmaga ko'chirishga va'da bergan edi. Bu haqda buyruq chiqarishga ulgurdimi? Va'dasi chinmidi yo qo'ynini puch yong'oqqa to'ldirdimi?

Savollar behisob, javob esa yo'q.

Gumondagi odamlar soni ortib boradi. Hatto prokuror ham shu safda. Ammo aniq bir odamni aybdor deb ayta olmaydi.

Zohid gumonlar, savollar po'rtanasiga bandi bo'lib uzoq o'tirdi. Po'rtana domiga tortgani sayin u o'zini ojiz, notavon his etardi.

Nazarida, miyasi o'z faoliyatini to'xtatgan, quvvatdan qolgan, fikrlashdan mahrum bo'lgan edi. U go'yo qorong'u g'orga kirib adashganday - na iziga qaytar yo'lni biladi, na ro'para-sida yilt etgan chiroqni ko'radi. "Maqsadim nima edi-yu, nimaga erishdim? - deb o'yladi u. - Shamol tegirmoniga ot solgan befahm Don Kixotdan nima farqim bor? Arqonni uzun tashlaganning foydasi shumi? Uzun tashlangan arqon battar chuvalashib ketmaydimi? Ko'zi ojiz odamlarning oyoqlari bu arqonga ilashib, yiqilmaydilarimi?..."

Zohid tortmadan ikki kavkazlikning suratini olib, tikildi. Ko'zlarida vahshiylik uchqunlari chaqnaq turgan bu odamsifat maxluqlarning o'ldirilgani bir jihatdan yaxshi. Zohid ularning qismatiga achinmaydi. Ularning o'limi boshqa jonlarning omon qolishini ta'minlar balki? Zohidni qiynagan narsa boshqa - ularning sirli o'limi ko'p sirlar ustiga parda tortdi. Endi bu pardani ko'tarish mumkinmi? Agar ular atayin o'ldirilgan bo'lsalar, endi navbat kimniki?

Zohid "ular atayin o'ldirilgan" degan fikrdan uzoqlasha olmas edi. Avvalo devday bu ikki odamni uncha-buncha kuch yengolmas. "Petrashvili sherigi chet elga chiqarib yuborishni talab qilyapti" degan gap kimlargadir yoqmagan, shartnomada yo'q talab ularni sergaklantirib, rejalarini o'zgartirgan bo'lishlari mumkinmi? Mumkin!

Zohid uzil-kesil shu javobda to'xtab, mayor Solievni topish ilinjida telefon go'shagini ko'tardi.

2

Zohid uchun kun zulmat pardasi ostida o'tdi. Qaysi bir ishni ixtiyor etsa boshi omadsizlik devoriga borib urilaverdi. Mayor Solievni topa olmadi. Har kuni hech bo'lmasa bir qo'ng'iroq qilib ahvol so'rovchi mayor bugun atayin berkinib olganday - qaerdaligini na uyidagilari biladi, na hamkasblari. Hamdam Tolipovni yo'qlashni xayoliga ham keltirmadi - hali Farg'onadan qaytmagan deb o'yladi. Hamdamning erta saharda qaytib, ishga kirishib ketganini, chigalning bir uchini o'likxonalardan qidirayotganini Zohid bilmas edi.

Qamoqxonaga borib ham Zohid tayin bir ma'lumot ololmadi: murdalar tekshirish uchun olib ketilgan. Ularni kim o'ldirgani noaniq. Faqat mushtlashuvni boshlagan yigit ma'lum. Uni ham o'sha zahoti boshqa qamoqxonaga ko'chirganlar. Bu ish shaxsan prokuror nazoratida emish! Shunday bo'lishi Zohid uchun durust edi. Chunki prokuror shaxsan nazorat qildimi - demak, bu anov-manov ishlardan emas, aro yo'lda ham qoldirilmaydi. Lekin... ana shu "lekin"i bor-da. Prokuror ishni chuvalamay tezroq yopish tarafdori bo'lsa-chi? Ana shu gumon Zohidni sarosimaga soldi.

Zohid shomga yaqin qamoqxonadagi janjalni boshlagan yigitni tergov qilayotgan hamkasbi bilan uchrashdi. Tilla halli ko'zoynak taqqan bu yigit tabiatan kamgap edimi yo Zohid bilan suhbatlashishni istamadimi, har nechuk savollarga qisqa-qisqa javob qaytardi. Vaqti ziq ekanini aytdi.

- Men u yigit bilan gaplashishim mumkinmi? - dedi Zohid, uning qilg'idan ranjib.

- Hozircha mumkin emas.

- Qachon mumkin bo'ladi?

- Bu prokuratura tergovchisining savoli emas.

- Yaxshi. Siz tergov qilayotganingizda ishtirok etishim mumkinmi?

- Hozircha yo'q.

- Siz boshlagan ish men olib borayotgan ish bilan bir yerda kesishyapti. Nima uchun buni tushunishni istamaymiz?

- Tushunib turibman. Prokuror ham yaxshi tushunganlari uchun jiddiy shug'ullanishni vazifa qilib qo'yidilar. Vaqti kelib, balki birgalikda ish yuritarmiz. Hozircha sizga aytadiganim: u yigit bir qizni zo'rlashda ayblangan. Ishi sudga oshirish arafasida ekan.

Aytishicha, Petrashvili u yigitga bir-ikki qiliq qilgan. Hammomda esa zo'rlamoqchi bo'lgan. Yigit taekvando bilan shug'ullangan ekan. Bo'sh kelmagan. Petrashvili boshqalarning ham joniga tegib yurganmi, har holda, mushtlashuvga ko'pchilik aralashgan. Mening hozircha bilganim shu.

- Demak... Sizningcha bu atayin uyushtirilmaganmi? - dedi Zohid hamkasbiga ishonchsizlik nazari bilan boqib.

- Hozircha menda bunday ma'lumot yo'q. Agar siz bu qotillik avvaldan tayyorlangan, degan fikrda bo'lsangiz, marhamat, isbot qilishga urinib ko'ring, fikrlaringizni inobatga olay.

- Yo'q, hozircha fikrim o'zimdagi tura tursin. Vaqti kelsa o'rtoqlasharmiz, - Zohid shunday deb xonadan chiqmoqchi bo'lganida hamkasbi to'xtatdi:

- Siz haqingizda eshituvdim. Ugroda ishlab yurganingizda ham haqiqatparastlik qilar ekansiz. Bu yaxshi fazilat. Ammo bu sohada faqat sizgina adolatli, sizgina haqiqatparast emassiz. Sizdan yoshim kattaroq bo'lgani uchun aytib qo'yay: hamkasblaringizdan sira gumonsiramang. Gumon bilan uzoqqa bora olmaysiz. Biz bir-birimizdan gumonsirasak, bir-birimizga ishonmasak, xalq bizni sariq chaqaga ham olmay qo'yadi. Shusiz ham odamlar bizga uncha ishonmaydi.

- Bunga asos bo'lsa-chi?

- Asos hamisha ham haqiqat bo'lavermaydi.

Zohidga uning keyingi gaplari bir oz ma'qul bo'ldi.

3

Zohid hamkasbi bilan gaplashib turganida shahar atrofidagi o'likxonalarni bir-bir tekshirib chiqayotgan Hamdam Tolipov muddaoga yaqin kelib qolgan edi. Bu ishni u Farg'onaga ketmay turib boshlagan, barvaqtroq qaytgani uchun yakunlab qo'ya qolish niyatida edi.

Yoqib yuborilgan murdaning Jamshid Sunnatullaev emasligiga ishonch hosil qilingach, o'likxonadan egasiz murda olingan, degan qarorga kelishgan edi. Ekspertiza xulosasiga ko'ra, bu egasiz murda avtomobil halokatiga uchragan odamniki bo'lishi mumkin. Shu fikr bilan ish boshlagan Hamdam bir o'ning nari-berisida mashina urib yuborgan odamlar ro'yxati bilan qiziqdi. Shahar bilan cheklanmay, atrof tumanlardan ham ma'lumot olib, shu ma'lumot asosida kasalxonalarni aylandi.

Tog' yonbag'ridagi kasalxonaga kelganida, kech kirib qolgani uchun rahbariyat uy-uyiga tarqagan edi. Hamdam o'likxonada biror kimsa bordir, degan taxminda to'rt qavatli binoning orqa tomonidagi pastak, ko'rimsiz bino sari yurdi. Qip-qizil rangga bo'yab qo'yilgan eshik tepasidagi lavhaga "Begona kishilarning kirishi qat'iy ta'qiqlanadi. Ma'muriyat." deb yozib qo'yilgan edi.

Hamdam bu yozuvni o'qib kuldi. "Bu yerda kim begonayu kim begona emas,- deb o'yladi u. - O'likxona bo'lganidan keyin tiriklar begona-da. Undan ko'ra "Xush kelibsiz, o'rtoq o'liklar!" deb shior osib qo'yilsa yaxshiroq bo'larkan..."

Eshik ichkaridan zanjirlangan edi. Hamdam astagina, odob bilan taqillatdi. Javob hayallagach, takror taqillatdi. Bir ozdan so'ng ichkarida sharpa sezilib, zanjir tushirildi. Eshikni ochgan soch-soqoli uzun, og'zi-burni arang ko'rinib turgan, ko'zlari balchiqda yotgan munchoqni eslatuvchi malla odam Hamdamga qarab kerishib, baralla esnadi-da:

- Bugun kech qolding, bratan. Bugun endi o'lik berilmaydi, xo'jayinlar yo'q, - dedi.

Hamdamdagi ichki bir sezgi "shuni qo'ldan chiqarma" dedi. Hamdam bu g'oyibona sasga quloq berib, o'likxona egasiga salom berib, qo'l qovushtirdi.

- Bugun o'lik berilmaydi, gapimga tushunmadingmi? - dedi badbashara.

Hamdam unga qarab turib: "Buncha badbashara bo'lmasa, undan hatto o'liklar ham qo'rqsa kerak", deb o'yladi. Hamdamda hushlamaydigan odamini ochiq mensimaslik odati bor edi. Ammo ishning bitishi shaytonga bog'liq bo'lsa, aravasi loydan o'tgunicha unga-da ta'zim qilib turishdan toymasdi. Hozir shunday bo'ldi: badbasharani tepib yuborishga tayyor bo'lgani holda, mo'minlik bilan dedi:

- Bir qarindoshimizni qidirib yuribmiz. Xudo ko'rsatmasin, ammo ruxsat bersangiz, bir qarab chiqsam. Yaxshiligingiz yerda qolmaydi, xursand qila-man.

- Yo'-o'q, - dedi badbashara, - xo'jayin bilib qolsa, pattamni qo'limga tutqizadi.

- Xo'jayin qolibdimi, shu paytda. Hamshiralari bilan maishatini qilib yotibdi. Ular jonining huzurini bilishadi.

Hamdam shunday dedi-da, cho'ntagidan nasha aralastirib o'ralgan papiros olib tutatdi. U badbasharaning narxni oshirish uchun yana bir oz tarang qilishini bilardi. Shu bois uni to'la holda qo'lga olish maqsadida papirosni baralla tutatdi. Nasha hidi dimog'iga urilgan badbasharaning ko'zlari chaqnadi. Hamdam bu ko'zlardagi o'zgarishni sezib, quvondi. "Gah desam qo'limga qo'nasanu tarang qilganing nimasi?" Chindan ham badbasharaning chidami uzoqqa bormadi.

- Bratan, menga ham bir torttirsang-chi, - dedi yutinib.

- Ma, tort, - dedi Hamdam, unga papirosni uzatib.

Badbashara bosib-bosib chilim tortganday huzurlandi. Ko'zlari suzildi. Hamdam oxirigacha tortib tugatishiga qo'ymay, qo'lidagi papirosni oldi. Badbashara joni sug'urilganday entikdi.

- Qarindoshing qiz bola emasmi? - dedi u yumshoq ohangda.

- Nima edi? - dedi Hamdam tutunni u tomon puflab.

- Bugun bitta qizni olib kelishdi. Ishini olib, o'zini o'ldirib ketishibdi. Ko'rsanmi?

- Ko'raman.

Ichkariga kirishdi. Qator yotqizib qo'yilgan murdalarning oyoq tomonida, eski stol ustida yarmi ichilgan vino, kolbasa, non burdalari turardi. "Maishatini buzibman-da", deb o'yladi o'zicha Hamdam.

Badbashara stolga yaqin yotgan murda tepasidagi choyshabni tortdi. O'n olti-o'n yetti yoshlardagi go'zal xuddi uyquda yotganday edi.

- Shunday ketvorgan narsani uvol qilishibdi, - dedi Badbashara xo'rsinib. - Ishini olibsan, o'ldirib nima qilasan? Qara, o'ligi ham zo'r-a! Shu holda o'psang ham maza qilasan. - Badbashara engashib qizning labidan o'pdi. Hamdamning ko'ngli aynidi. Uning gardaniga musht tushirgisi keldi. Badbashara esa qaddini ko'tarib unga qarab tirjaydi: - O'pib ko'rsang-chi?

Hamdam uning bilagidan ushlab, tashqariga sudradi.

- Hoy, nimaga sudraysan meni? - dedi Badbashara.

- Gap bor, yur, - dedi Hamdam zarda bilan.

Tashqariga chiqqach, sal o'zini bosdi. Pastak zinaga o'tirib, yana nasha aralastirilgan papiros tutatdi. Badbashara uning yoniga o'tirib, najot ko'zi bilan tikildi.

- Egasi yo'qmi bu jononning? - dedi Hamdam unga tutun puflab.
 - Hozircha yo'q, - dedi Badbashara entikib.
 - Menga sot uni.
 - Qachon?
 - Hozir.
 - Yo'-o'q, hozir bo'lmaydi. Egasi chiqib qolishi mumkin. Besh-olti kundan keyin hech kim kelmasa "ko'mvor", deyishadi. Ana o'shanda kelsang, boshqa gap.
 - Menga bugun kerak. Bir og'aynimga zarur bo'lganda sendan olgan ekan, menga tarang qilma.
 - Qachon olibdi?
 - O'n-o'n besh kun oldin. Mashina urgan odamni sotibsan.
 - E, umi, u eski o'lik edi. Ko'mishga erinib turuvdim.
 - Menga beradiganing yo'qmi?
 - Hozir yo'q, bratan. Xafa bo'lma.
- Hamdam papirosni uning qo'lga tutqazib, yelkasiga urib qo'ydi:
- Ertaga kelaman, tayyorlab qo'y.
- Shunday degach, o'rnidan turib, tez-tez yurib, uzoqlashdi.

4

Zohidga yeyayotgan lag'moni sho'r tuyulib, kosani nari surib qo'ydi. Fe'li aynib turganini sezgani uchun ham xotini indamadi. Zohidga xotining indamayotgani ham yo'qmasi. U kun bo'yi to'plagan zahrini kimgadir sochishi kerak edi. Zahar sochish uchun esa birgina so'z talab etilardi. Ana shu so'z kosa surilganda "Ha, ovqatning nimasi yo'qmasi?" yoki "men pishirgan ovqat keyingi paytda yoqmay qoldi o'zi" tarzida aytilmog'i darkor edi. Aytilmadi. Endi bunday so'zni o'zi sug'urib olishi kerakmi? Kerak!

- Odam yeydigan ovqat qilsang, bir nima bo'lib qolasanmi? - Bu - Zohidning degani.
- Odam yeydigan ovqat bo'lmay, nima bu? - Buni xotini aytishi lozim edi. Aytmadi. Nigohini olib qochish bilan cheklandi.
- Tuz tekinmi? Chelaklab soldingmi? - Bu - Zohidning aytgan gapi.
- Tuz solganim yo'q, peshonamning sho'ri oqib tushdi. - Bu - xotini aytmagan gap.

Yo'q, zahar sochishning ham imkoni bo'lmadi. Bu kunga qarq'ish tekkanmi, o'z xotiniga baqirishning ham ilojini qilmadi. Zohid zahar sochishning yangi yo'llarini izlab o'tirganida telefon qo'ng'irog'i jiringlab, xotini ustiga to'planayotgan bulutlar tarqaldi. Zohid Hamdamning ovozi eshitishi bilan yengil tortdi.

- Qachon keldingiz? Tez ko'rishimiz kerak, - dedi Zohid shoshilib.
- Bo'пти, anhor bo'yiga kel. Yaxshi gaplar bor. Erisang, aytaman, - dedi Hamdam quvnoq ohangda.
- Maqsud akamni kun bo'yi topolmadim.
- Men hozir gaplashdim. Chaqiraymi?
- Yaxshi bo'lardi...

Anhor sohilidagi oshxonaning ish vaqti tugagan, faqat bir-ikkita stolda erka mijozlar maishatlarini davom ettirar edilar. Hamdam barvaqtroq kelgani uchun joy hozirladi. Uning kimligini yaxshi bilgan oshxona xo'jayini xizmatda bo'ldi. "Prokuraturadan nozikroq odamlar" kelishini bilgach, yanada ildamroq xizmat qildi.

Zohid kelishi bilan Hamdam:

- Ishdan gapirmay tur, o'larday ochman, - deb ogohlantirdi-da, ikkita piyolaga aroq quydi. - Qani, oldik. Olaylik, oldirmaylik, yigit o'lmaylik, balo ko'rmaylik.

Hamdan piyolani bir ko'tarishdayoq bo'shatib, o'ylanib turgan Zohidni asta turti:

- Ol, tortinma, sening hisobingdan bo'lyapti. Zo'r gap bor.

Zohid ham deyarli och edi. Aroq darrov ta'sir etdi.

- Ayting, o'sha zo'r gaplaringizni, - dedi ikkinchi piyoladan keyin.

- Oqsoqol kelsinlar, sabr qil.

Mayor Soliev ko'p kuttirmadi. U ham uyida ovqatlanishga ulgurmagan edi. Davraga qo'shila qoldi.

- Barvaqt qaytibsanmi? - deb so'radi u, likopchadagi go'shtga qo'l uzata turib.

- U yoqda biz qiladigan ishning o'zi yo'q, - dedi Hamdam. - Ish Maskovliklardan ortmayapti. Bizni dastyorlikka yuborishganmi, hayronman. Meni Pyotr Ivanovich deganiga tirkab qo'yishdi. Qarasam, meni ishga aralashtiradigan emas. "Shunchani qamaysan" degan plan bilan kelganmi, yengil-elpi tergov qilib, ishni sudga oshiradigan. U-bu, desam, aralashma, deydi. He, dedim, onang Stalinga o'ptirgan bo'lsa ham, o'zingni bos. Men ham pastu baland narsaga tushunaman. Senga dastyor bo'ladigan ahmoq yo'q, dastyorga muhtoj bo'lsang, malla bolalardan qo'shib qo'yaymi, dedim. Ming'ir-ming'ir bo'lsa ham mardligi bor ekan. Pastu balandga tushunsang, izingga qaytaver, men xo'jayinlaringga bir nima deb qo'yaman, dedi. Nazarimda, ular bizning borishimizdan cho'chishdi. Bizni nazorat qilishga kelishgan, deb o'ylashdi shekilli.

Hamdam shunday deb piyolalarga yana quyda-da, Zohidga qaradi:

- U yoqqa men emas, sen borishing kerak ekan. Haqiqat degan narsaning bunchalik bulg'anib tashlanishini umringda ko'rmagansan. Anqovlarni bir chekkadan terib olishib, bilgan oshlarini ichib yotishibdi.

- Qanaqa anqovlar? - deb so'radi Zohid ajablanib.

- Tomoshaga chiqqan anqovlar-da. Kimlardir yoqqan, o'ldirganu juftakni rostlab qolgan. Anqovlar esa "nima bo'lyapti ekan?" deb tomoshaga chiqqan paytda nazarga tushgan. Ijrochilar ketib, tomoshabinlar qarmoqqa ilingan. Men shuncha yurib, bir narsaga tushunmadim. Odamlarni yoqib yuborishibdi. Benzin sepib yoqishibdi. Bunaqasini ko'z ham ko'rmagan, quloq ham eshitmagan. O'zbek, ayniqsa farg'onaliklar g'azabga minsa, "he enangdi" deb shartta kalla qo'yadi, juda jonidan o'tib ketsa pichoqqa yopishadi. Yigirmanchi yillardagi qirg'inda ham odam yoqishmagan ekan. Bu qanaqasi bo'ldi?

Mayor bu gapni eshitib, qo'lidagi piyolani joyiga qo'yib, stol ustini cherta boshladi.

- Qiziq gap, - dedi u o'ychan tarzda. - Mulohaza qilib ko'radigan gap.

- O'ylaganda-o'ylamaganda biz hech nima qila olmaymiz. G'isht qolipdan ko'chib bo'lgan. Biz bir-ikki o'g'rini ushlab, qamab, kerilib yuribmiz. Bu yoqda biz bilmagan, ming o'ylab bir kallaga kelmagan ishlar bor ekan. Nimalargadir aqlim yetib turibdi, lekin o'sha nimalarnidir isbot qilib bera olmayman. Isbot qila olmaganimdan keyin mening aqlimga no'l baho! Xo'sh, bu gaplarning

foydasi yo'q. Qorin to'ydi, bir g'am ketdi. Bo'ladigan gaplardan gaplashaylik. Prokuror, dardingni ayt.
Zohid kavkazliklarning o'limi haqida bilganlarini, gumonlarini bayon qildi. Hamdam diqqat bilan eshitdi. Mayor Soliev stol chertish bilan ovora bo'ldi. Zohid gapdan to'xtab, mayorga qaradi.
- Eshituvdim, - dedi Soliev xotirjam tarzda. - Gumonlaringda jon bor. Lekin bu o'lim tasodif bo'lishi ham mumkin.
- Guvohlarni yo'qotishga kirishishgan bo'lishsa-chi? - dedi Hamdam.
- Bo'lishi mumkin. Unda endi kimning gali?
- Albatta o'likxonadagi badbasharaniki, - dedi Hamdam.
- Badbashara? U kim? - deb so'radi mayor Soliev.
Hamdam bugungi hangomalarni bir boshdan, batafsil aytib berdi.
- Agar yanglishmasam, endi ikkita guvoh qoladi. Bittasi o'sha, yana bittasi - taksi haydovchisi. Ularni qo'ldan chiqarmaslik kerak.
- Nima qilamiz? Qo'riqlaymizmi? - deb so'radi Zohid.
- Foydasi yo'q. O'likxonadagini qamash kerak. Taksichini qochirib yuboramiz. Buni o'zim eplashtiraman.
- Ertalabgacha o'ylaylik, - dedi mayor Soliev.
- Bu ham yaxshi taklif. Prokuror, endi cho'ntakni kavla. Oshxona xo'jayiniga salom berib qo'y. Olmayman, deb noz qiladi-yu, ammo cho'ntagiga besh- o'n tanga solib qo'yaver. Yana qornimiz og'rib yurmasin.

XIX bob

1

Chuvrindi Anvarni bo'lajak safardan ogoh etgach, Elchinnikiga bordi. Kechagi ahdlashuvga muvofiq Elchin Halimjonni topib, uyida kutishi lozim edi. Har ishda aniqlikni, puxtalikni yaxshi ko'radigan Chuvrindi bu safar ham odatiga xiyonat qilmay, aytilgan vaqtda keldi.

Darvoza eshigi ochiq bo'lgani uchun Elchin uning kelganini bilib, o'rnidan turdi. Halimjon ham turib unga ergashdi. Chuvrindi o'rnidan qo'zg'olmadi, o'tirgan yerida so'rashdi-da, Halimjonga qarab "o'tir" degan ma'noda orqa o'rindiqqa qarab qo'ydi. Elchin "men ham borayinmi?" demadi. Chuvrindi unga "siz ham yuring" deb lutf qilmadi.

Mashina o'rnidan qo'zg'olgach, Chuvrindi Halimjonga ko'zgu orqali qaradi: "Gavdasi chayir, yaxshi. Ko'zida ma'no bor. Qaeridir Jamshidga o'xshaydi. Shu o'xshashlikni sezsal, Bek akamga ma'qul bo'lar..."

- Mening kimligimni bilasanmi? - deb so'radi Chuvrindi, unga bir qarab olib.

- Elchin akam aytdilar.

- Unda qayoqqa borayotganimizni, kimligimizni ham bilarsan?

- Ha.

- Asadbekni eshitgansan-a? Odamlar har xil gaplar to'qib yurishadi. O'sha gaplarga ishonasanmi?

- Gaplar ko'p-ku, qaysi birini aytasiz?

- Masalan... - Chuvrindi bir oz o'ylandi. - Masalan... odam o'ldirishga.

- Ishonsam ham bo'ladi, ishonmasam ham.

- Bu nima deganing?

- Ishonsa bo'ladi, deganimki, odamlar o'lib turibdi, yo'qolib turibdi. Kimlardir qilyapti bu ishlarni. Asadbek qachondir...

- U senga Asadbek emas, o'rtog'ingmi Asadbek, deysan?! Bek aka, deb ayt!

- Xo'p... Bek aka qachondir odam o'ldirtirgan bo'lsalar, bas, bo'ringing og'zi baribir qon-da. Agar meni o'shanda o'ldirib yuborishganda, balki buni ham odamlar Asadbek akadan ko'rarmidilar.

- Endi ishonmasligingni ayt.

- Ishonmasligimki, o'z ko'zim bilan ko'rmaganman. Men hammaning gapiga ishonaveradigan laqma emasman.

"Durustsan, bola", deb qo'ydi Chuvrindi.

- Agar senga odam o'ldirishni topshirsak-chi, bajarasanmi?

- Yo'q.

- Javob berishga shoshilma. Avval o'ylab ko'r.

- O'ylasam-o'ylamasam javobim bitta.

- Biz bilan birga bo'lgan kishi buyruqni bajarmasa o'yindan chiqqan hisoblanadi. O'yindan chiqdimi, demak, u xoin. Xoinning jazosi esa...

- O'limmi?

- Boshqa jazolar ham bor.

- Baribir odam o'ldirmayman.

- Qiziq... agar nomusingga tegadigan ish bo'lsa-chi, unda ham o'ldirmasmiding?

Halimjon javob qaytarmadi. "Agar qizga yetisha olmasam ularni o'ldiraman", deb ont ichgan edi. Ammo qasamni amalga oshirishga qudrati yetadimi, yo'qmi - aniq bilmasdi.

- Men bir narsa so'raganimda darrov javob ber.

- Bilmadim... Har holda o'ldirishga harakat qilardim. Yoki...

- Nima yoki? Fikringni yashirma.

- Yoki... o'zimni o'ldirardim...

Chuvrindi kuldi:

- Bu yigitning gapi emas! Yigitning nomusi toptalsa o'ch olishi shart. O'chning sharti bir - o'lim! O'ch ololmay o'zini o'ldiradigan odam yigit emas, hajiqiz! Bilib qo'y, bunaqa gapingni boshqa eshitmay.

Mashina uch qavatli bino qarshisida to'xtaganida Halimjon "nima uchun bu yerga keldik?" deb ajablanib, Chuvrindiga qaradi.

Halimjon bu yerga talaba do'stlari bilan bir necha marta kelgan, uchinchi qavatdagi yig'ilishlarda ishtirok etgan, otashin nutqlarni eshitgan edi. Do'stlari otashnafas nutqlardan to'lqinlanib, qarsaklar chalishganda u taajjublangan. Bir kuni do'sti:

- Gaplarini eshitdingmi, zo'r u odam! - deb hayajonlanganida u:

- Bunaqa gaplarni televizorda ham, choyxonada ham ming-ming odam gapirib yotibdi. Kesakdan olov chiqqanday hovliqasan-a?

Bu odaming zo'r alkashga o'xshaydi. Hozir bu yerdan chiqib shotirlari bilan yuzta-yuzta otadi. Gaplari esidan ham chiqib ketadi.

Mingta gapirgandan ko'ra, bitta ish qilsin, qoyil bo'lay, - degandi.

O'rtog'i esa undan ranjib: "Xalq fidoyilarini tushunmasang, bu yerga boshqa kelma", dedi. Halimjon ham: "Agar xalq fidoyilari shunaqalar bo'lsa, xalqning sho'ri qurigan ekan. Bu yeringga kelmadim ham, ko'rmadim ham, kuymadim ham", deb oyog'ini tortgan edi. O'shandan beri bu binoga yaqin kelmayotgan edi. Hozir mashina to'xtagandagi taajjubi shundan.

Halimjonning qimirlamay o'tirishini ko'rib Chuvrindi "Tushmaysanmi?" dedi-da, pastga olib tushuvchi zina sari yurdi. Halimjon taajjubdan qutulmagan holda unga ergashdi.

Chuvrindi Bo'tqaning salomiga alik olib, to'g'ridagi eshikni ochdi. Halimjon unga ergashmoqchi edi. Bo'tqa yo'lini to'sib yon eshikni ochdi.

- "Bu qanaqa joy? Shularning idorasimi? Qiziq, yuqorida boshqa gap, pastda boshqa ish. Toza topishgan ekan", deb o'yladi Halimjon.

Halimjonni yarim soatdan so'ng chaqirishdi. Unga qadar xos xonada Asadbek avval Krasnoyarga borish maslahatini qildi. So'ng Chuvrindi Halimjon haqida bilganlarini gapirib berdi.

- Oldin obdan sinash kerak edi, - dedi Kesakpolvon. - To'g'ri boshlab kelganing chakki bo'libdi.

- Sinashning hojati yo'q. Uni qarzdor qilib qo'yganmiz. To'g'riso'z bola ekan, menga shunisi yoqdi.

Chuvrindining shu qat'iy xulosasidan so'nggina Halimjonni chaqirdilar.

Ko'rinishidan chayir bo'lgan yigitning xonaga kirib kelishi, salom berishi Asadbekka yoqdi. Uning qaerini Jamshidga o'xshatib yuragi g'alati bo'ldi.

Halimjon o'zi uchun notanish bo'lgan ikki kishiga bir-bir qarab olib, "qaysi bir Asadbek ekan?" deb o'yladi. Chuvrindi uning o'yini o'qiganday o'tirganlarni tanishtirdi:

- Bek akam, - deb Kesakpolvonni ko'rsatdi. So'ng Asadbekka qaradi: - Haydar akam.

Halimjon jilmaydi.

- Ha, nimaga ishshayyapsan? - dedi Kesakpolvon, zarda bilan.

- UZR, - dedi Halimjon. - Men bu kishini Bek akamikinlar, deb o'ylabman.

- Nega shunday deb o'ylading? - dedi Chuvrindi.

- Ko'rinishlari, qarashlari, o'tirishlari boshqacha. Savlatlari bor.

- Boshqacha deganing nimasi?

- Nima desam ekan... - Halimjon o'ylanib turib Asadbekka tikildi. So'ng Kesakpolvonga qaradi: - Siz xafa bo'lmang, Bek aka, bu kishida boshqacha viqor bor...

Kesakpolvon g'ijindi. Chuvrindi esa kulib qo'ydi.

- To'g'ri topding. Bek akam bu kishi.

- Odam ajratishni-ku, bilarkansan, tashqaridagi akang bilan solishsang, eplaysanmi? - deb so'radi Kesakpolvon. - Yo hebbimga o'xshab tagiga tushib yotib olasanmi?

Halimjon uning kimni nazarda tutayotganini fahmladi-da, yelkasini qisdi.

- Qo'rqasanmi?

- Qo'rqishga-ku, qo'rqmayman. Lekin sinamagan odamimga bir nima deyishim qiyin. Xudo xohlasa bo'sh kelmasman.

- O'zingga ishonmaysanmi?

- O'zingga ishonmasam, sizga ro'para bo'lmas edim.

- Hozir chiqib pachaqlab tashla, desak bajarasanmi?

- Vaziyatga qarayman. Sinash uchun aytsangiz bajarmayman. Zarur bo'lsa, boshqa gap.

- Demak, o'ylab ko'rsan, shundaymi? Aqling shunaqa ko'pmi?

- O'zingga yetarli bordir, deymen.

- Men bilan shunday gaplashgani qo'rqmaysanmi? Jahlim chiqsa shartta otib tashlashim mumkin-ku, a?

- Jahlingizni chiqaradigan gap aytmadim-ku? Siz so'rayapsiz, men javob beryapman. Javobim yoqmasligini bilsam ham to'g'risini aytyapman. Sizga yaxshi ko'rinish uchun boshqacha gapirolmayman.

Asadbek Kesakpolvon bilan Halimjonning savol-javobini diqqat bilan tingladi. Javoblardan yetarli qoniqish hosil qilib o'rnidan turgach, Halimjon gapdan to'xtadi. Asadbek tashqariga chiqmoqchiday eshik tomon yurdi. Ammo Halimjonning yonidan o'tayotganida keskin burildi-da, uning jag'iga musht tushirmoqchi bo'ldi. Sergak turgan Halimjon o'zini chetga olishga ulgurdi.

Asadbek ikkinchi marta urmoqchi bo'ldi, bu safar ham yigit chap berdi. Kutilmaganda Kesakpolvon o'rnidan sapchib turdi-da,

uning qarshisida yashin tezligida paydo bo'lib, tepdi. Biroq, oyog'i mo'ljalga yetmay, muvozanatini yo'qotib, yiqildi. Halimjon

bularning qilig'ini tushunmay, o'zini devor tomonga olib, mushtini tugib, himoyaga shaylandi.

Kesakpolvon o'rnidan turib yana tashlanmoqchi bo'lganida Asadbek uning yo'lini to'sdi:

- Chiranna, yetadi, - deb Halimjonga yaqinlashdi-da, yelkasiga urib qo'ydi. - Qani, o'tir.

Kesakpolvon mulzam bo'lganini sezdirmaslik uchun Asadbekning qilig'ini qaytardi: yigitning yelkasiga asta mushti bilan urib "durust" deb qo'ydi.

Hamma joy-joyiga o'tirgach, Asadbek Halimjonga qarab dedi:

- Sen hozircha Haydar akang bilan birga bo'lasan. Bizning ishimiz ham nozik, ham xatarli. Biz bilan birga bo'lsang, faqat himoyani o'ylamay, hujumga shay turishing kerak. Bizning ishimiz faqat hujum bilan bitadi. Hozircha shuni bilsang bas. Qolganini keyin gaplashamiz. Aqling borligi yaxshi, ammo biz aytgan ishni so'zsiz bajarishing kerak. Aql bizda ham bor. Bir ish buyurishdan oldin o'ylaymiz biz ham. Kunimiz odam urishu o'ldirish bilan o'tmaydi. Endi boraver, ertaga seni o'zimiz topamiz.

- Bek aka, yuragimni qon qilib yurgan bir gapim bor, aytib olay?

- Ayt.

- Men o'tgan yili aeroportda tirikchilik qildim. Bilet olib-sotdim. Kassir qiz bilan chiqishib qolgan edim. Menga uydan pul kelmaydi, aravamni o'zim tortishim kerak. Besh-o'n so'm ishlab turuvdim. Bir yigit "bu yerdan tuyog'ingni shiqillat" dedi.

Aeroport kimga qarashini bilasiz, a? Men ham o'shanda bildim. Agar o'zbek kelib "bu joyga burningni suqma" desa, Xudo ursin, boshqa qadam bosmasdim. Unga bo'sh kelishni istamadim. Yana ogohlantirdi. Uchinchi marta to'rt kishi bo'lib kelib urmoqchi bo'ldi. To'rttalasining jag'ini yorib, keyin oyog'imni uzdim. Bu qanaqasi, Bek aka, o'zbek o'z yurtida o'z rizqini terib yura olmasa?

Sizlar bilib turib nimaga indamaysiz? Siz uning yurtiga borib shunday xo'jayinlik qila olasizmi? Bir kun... yo'q, bir soat ham qo'yishmaydi.

- Bo'ldi, tushundim maqsadingga. Har ishning vaqti-soati bor. Hozir ular bilan olishishning vaqti emas. To'g'ri, urinsak, ularga

5 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

5 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

5 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

5 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

5 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

5 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

bemalol kuchimiz yetadi, lekin ularni suyab turgan tog' bor. Buni o'zing keyinroq tushunib olasan.
Asadbek gap tamom, degan ishora qilgach, Halimjon chiqdi.

2

Asadbek Krasnoyarga nima maqsadda ketayotganini aytgach, Jalil "men ham boraman" deb qoldi. Aslida Asadbek uni mazkur safarga taklif etmoq uchun uyiga borgan, "to'g'ridan-to'g'ri aytsam, bobillab bermasin", deb gapni uzoqdan boshlagan edi. Tayyora yerdan ko'tarilgach, uning birga ketayotganidan quvondi. Harholda, bu safar bolalik xotiralari bilan bog'liq. Bolalik xotiralari Jalilsiz to'kis bo'larkanmi? Jalil ham, Asadbekning o'zi ham otasini yaxshi eslashmaydi. Urushga ketayotganida go'dak edilar. Qaytgach esa, uzoq vaqt birga bo'la olmadi. Diydoriga to'ymay yana ayirdilar.

Otasi o'lmagan kim bor... deganlaridek, hamma ham qachondir yetim qoladi. Ammo ota diydoriga to'ymay yetim qolishning armoni bo'lakcha. Ota qabrining bo'lmasligi yana yomon... Nihoyat bir yomonlik chekinganday bo'ldi. Uzoq yerlarda bo'lsa ham qabr mavjud ekan. Asadbek shunga shukur qilib boradi.

Tayyora bekasi yo'lovchilarni shirin suv bilan siylagach, Jalil cho'ntagidan qog'oz chiqardi-da, pichirlab o'qiy boshladi. Asadbek uning qayta-qayta o'qishidan nimanidir yod olayotganini fahmladi. Hozir u suhbatlashib ketishni istayotgan edi. Shu bois Jalilning bu tarzda o'tirishiga uzoq toqat qilolmadi:

- Nima o'qiyapsan?

- Janoza duosini yodlayapman, - dedi Jalil, qog'ozdan ko'z uzmay.

- Shu paytda yodlaging kelib qoldimi?

- Yetgunimizcha yodlab olishim kerak. Adangga janoza o'qiyamiz. Domladan so'radim, keyin o'qisa ham bo'larkan. Hoynahoy sen qabrga gul qo'yarsan, musulmonchilikka sening aqling yetmaydi.

Chindan ham aqli yetmadi. Buni o'ylab ham ko'rmabdi. Murdani ko'chirishni istabdi-yu, bu xayoliga kelmasdi. Murdani ko'chirish ham orzuligicha qoldi. Chuvrindi Sobitxon qoriga uchrab, maslahat solganida u qat'iy ravishda "bezovta qilmanglar" dedi. Agar Sobitxon qori "ko'chirib ko'minglar" deb fatvo berganida Chuvrindi ham otasining jasadini qabristonga ko'chirmoqchi edi.

Qoridan qat'iy rad javobini olgach, o'z dardini dasturxon qilib o'tirmadi. Hozir ikki do'stning qisqa suhbatini eshitib, yana o'z otasini esladi. U "men ham janoza o'qitib qo'ysam bo'larkan", deb o'yladi-yu, buvisining: "Kuta-kuta to'rtinchi yili bolamga aza ochdik, bobong masjidga chiqib yo'q o'likka janoza o'qittirdi", degan gaplari yodiga tushdi.

"Janozani-ku, kech bo'lsa ham o'qitishgan-a, ko'mish-chi? Kafanlab ko'mishganmikin? Yo qo'rquvda, shoshilinchda ikki buklab ko'mib qo'ya qolishganmikin?" Shu fikr xayoliga keldi-yu, onasidan, tog'asidan, uning otasidan yanada battar nafratlandi. "Bek akam bir armondan qutulyaptilar. Otalarining so'nggi makonini topadilar. Qabrda yotgan otalari bilan xayolan bo'lsa ham gaplasha oladilar. Men-chi? Men qayoqqa boraman? Qanday gaplashaman? Yig'lagim kelsa qaysi qabrning tepasiga borib yig'layman? Bek akam-ku, otalarini oz bo'lsa ham ko'rganlar. Quchganlar, o'paganlar... Men-chi?.. Na ota hidini bilaman, na ona isini... Bek akam o'ch olishga ulgurдилar, picha bo'lsa-da, xumordan chiqdilar. Men-chi? Kimdan o'ch olaman, o'sha chollardanmi? Umr bo'yi qo'rquvda, titroqda yashagan bu chollarni o'ldirib nima baraka topdim? Sirlari oshkor bo'lganini bilib, o'lmay turib o'lishdi, pichoqsiz so'yilishdi..."

Boshini suyanchiqqa qo'yib, ko'zlarini yumib olgan Chuvrindi mana shularni o'ylardi.

Asadbek yana bir gap aytsa, Jalilning portlab ketishi mumkinligini bilib, jim bo'la qoldi. Begona odamlar orasida Jalilga ortiqcha gap aytgan odamning sharmanda bo'lishi tayin.

"Mayli, duosini yodlayversin, janoza o'qigisi kelsa, o'qisin. Domla o'qish kerak, deb bejiz aytmagandir. O'qib qo'ygani durust. O'qimasa nima bo'larkin? Jannatga tushmasmikin? Nega tushmaydi? Bu dunyoni azob bilan o'tqazgan, birovga yomonlik qilmagan bo'lsa?.. Gunohni qilib yura-yura o'lganida janoza o'qib qo'yilsa, to'g'ri jannatga tushaversa?.. Qiziq..."

Asadbek, garchi mahallasidagi masjid qurilishiga homiylik qilayotgan bo'lsa-da, islom ilmi, shariat hukmi degan tushunchalardan nihoyatda yiroq edi. Uning nazarida marhum lahadga qo'yilishi bilan to'g'ri jannatga yoki do'zaxga yo'l oladi. Asadbek qiyomat, undagi hisob-kitob, nomai a'mol, Rasullullohning shifoati kabi gaplarni eshitmagan, eshitgan bo'lsa ham uqmagan bandalardan edi. Shu sababli otasiga jannatdan joy tayin etish uchun janoza o'qib qo'yish albatta zarur, degan qarorga keldi. Shunga aqli yetgan do'stini quchib olgisi keldi. Lekin bunga jur'at etmadi. Chunki u Asadbek, do'sti esa Jalil, ya'ni ikkovi ohanraboning ikki qutbi edi. Shu onda kuragida qattiq og'riq turib, ingrab yuborganini o'zi ham sezmedi. Ko'zlari yumuq bo'lsa-da, o'zi ziyarak yotgan Chuvrindi boshini ko'tardi.

- Bek aka, nima bo'ldi? Mazangiz qochdimi?

- Kuragim shamolladimi, deyman. Sanchiq turdi. Ezib qo'ysang-chi...

Asadbek shunday deb engashdi. Chuvrindi uning yelkalarini uqaladi. Og'riq zo'rayib, Asadbek qaddini rostladi.

Chuvrindi tayyora bekasini chaqirib, suv so'radi. Asadbek suv ichgach, suyanchiqni tushirib, og'riyotgan kuragini tirab yotdi.

Krasnoyarga yetganda tayyora tog'day bo'lib turgan qo'ng'ir bulutlar orasini yorib kirib, titray boshladi. Yo'lovchilar o'zlarini tayyorladi emas, shag'al yotqizilgan yo'lda ketayotgan eshak aravada xis qildilar. Xasta odamlarning dardi qo'zib, tayyora bekasi tinchini yo'qotdi. Tayyora barchani behalovat qilib qo'ydi.

Shahar osmonini bulut qoplagan, salqin shamol esib turardi. Bir necha soat ilgari jaziramadan noligan odamlar endi salqinda qunishib turishardi.

- Asad, - dedi Jalil junjikib, - bitta taksi to'xtatib, boradigan joyimizga jo'navoraylik.

Asadbek unga qarab "xo'p", deb kulimsirab qo'ydi. Ko'nglidan esa boshqa gap o'tdi: "E nodon bola, sen Asadbekni kim deb yuribsan? Hammaga o'xshab xurjunini osiltirib, taksiga qo'l ko'tarib yursa Asadbek bo'larmidi? Dunyodan go'lligingcha o'tasan shekilli, sen bola. Hozir "bu yerlarda taksi bo'lmaydi, yayov ketamiz", desam ishonarmikinsan? Ke, qo'y, yana shalla qiliging tutib qolmasin..."

Jalilning chindan ham soddaligi bor edi. Sodda bo'lmaganida og'aynisining ko'zga ko'rinmas, ammo o'ziga xos kichik bir mamlakat podshosi ekanini, bunday podshohlik har bir yurtida mavjudligini fahm etgan bo'lardi. Rosmana yurt egalarning bordi-keldilari, rasmiy kutib olish, muzokaralaridagi as'asayu dabdabalarni televizorda hamma ko'radi. Pinhoni yurtchalarning podshochalari uchrashuvida ham izzat-e'tibor zo'r bo'ladi, pinhoni yurtchalarning bu ishlari ham pinhoni kechadi. Katta mamlakat rahbari boshqa mamlakatga borishdan avval o'nlab, balki yuzlab mutaxassislar o'zaro uchrashib, ko'riladigan masalani tayyorlaydilar. Xuddi shu kabi Chuvrindining yigitlari ham bu yerga uch kun avval kelishgan, Bek akalarini lozim darajada kutib olish tadorigini ko'rishgan. Shubhasizki, Jalil bundan bexabar, shu bois ham taksiga tushish istagini bildirgan edi.

Yo'lovchilarning aksari jomadonlarini olmoq uchun yukxonaga qarab yurdilar. Ular esa tayyoragohning keng zaliga burilib, yo'lni tashqari maydon sari oldilar. Chuvrindi bu yerga avval ham bir-ikki kelgani uchun qayoqqa yurishni yaxshi bilardi. Zalni kesib o'tib, ko'chaga chiqay deyishganda ust-boshi uringan, ko'zlari hadik bilan olazarak boquvchi askar yigit Jalilga yaqinlashib, o'zbekchalab salom berdi.

- Ha, ukam, xizmatlar qalay? - dedi Jalil, salomga alik olgach.

- Juda zarur gapim bor, - dedi yigit, atrofiga alanglab olib.

Jalil to'xtadi-da, "nima gap?" deganday orqasiga o'girilgan Chuvrindiga:

- Hozir orqalarindan yetib olaman, - dedi.

- Ko'chada turamiz, hayallamang, - dedi Chuvrindi.

- Ha, ukam, pul-muling tugab qoldimi? - deb so'radi Jalil yigitdan.

- Juda zarur gap bor, yuring, yo'q demang, iltimos. Do'ppingizni ko'rib, Hizir buvani ko'rganday quvonib keldim oldingizga, - yigit shunday deb yo'l boshladi.

Jalil: "Bu yog'i qiziq bo'ldi-ku, bola paqirning ishi chatoqqa o'xshaydi", deb unga ergashdi. Askar yigit yo'l osti yo'lagi orqali yurib yuk saqlanadigan xona ortiga o'tdi. Nimqorong'i burchakda yana ikki askar yigit o'tirardi. Ular o'rinlaridan turib salom berishdi.

Ularning zaif, titroq ovozlari ahvollari nochor ekanidan dalolat berardi.

- Senlarga nima bo'ldi, nimaga bu yerda biqinib o'tiribsanlar? - dedi Jalil ajablanib.

- Ikki kundan beri shu yerdamiz. Ochmiz. Uyg ketolmayapmiz.

- Nima balo, qochdilaringmi?

- Qochdik... Boshqa iloj qolmadi. Qochmasak o'lardik.

- Nega?

- Farg'onada o'zbeklar turklarni qirgan ekan. Shundan beri "uzbek basmach" deb bizga kun berishmaydi. Turtkilashadi, urishadi, "vahshiy itsanlar" deb haqorat qilishadi.

- Komandirlaringga aytmaysanlarmi?

- Aytidik. "Qo'limizdan hech nima kelmaydi" deyishdi. Qo'shni qismda bir bolani urib o'ldirishdi. Uch kun oldin bizni yomon urishdi. Anavi og'aynimning ko'kragiga tepishibdi. Qovurg'asi singanga o'xshaydi. Og'rig'iga chiday olmayapti.

Yigit shu so'zlarni aytib, umidvor ko'zlari bilan tikildi.

- Bizni tashlab ketmang, amaki, yordam bering, - dedi ko'kragini ushlab o'tirgan askar zaif ovozda.

- Gapingni qara, ukam, senlarni tashlab qayoqqa ketaman. To'xta, nima qilishni o'ylab olay.

O'ylagani bilan tayinli fikrga kelolmadi.

- Patrulning qo'liga tushsak, hammamiz ketamiz, - dedi boyagi zorli ovoz.

- Yig'lama, ukam, har qanday sharoitda ham yig'lama, sen erkaksan, erkakka o'xshab gapir. Endi gap shu: qimirlamay turlaring.

Sheriklarim bilan maslahatlashib kelaman.

- Kechadan beri ikki kishi shunday deb ketdi, - dedi boshlab kelgan yigit.

- Menga qara, ukam, men unaqalardan emasman. Do'ppimni ko'rib ishonib keldingmi, endi shu ishonchingda tur.

Jalil shunday deb tez-tez yurganicha iziga qaytdi.

Ko'chada Asadbek bilan Chuvrindi kulrang kostyum kiygan, qizil galstuk taqqan, ko'rinishi kibor, qirq yoshlardagi bir odam bilan gaplashib turardilar. Jalil yaqinlashishi bilan Asadbek uni "qadrdon do'stim", deb tanishtirdi. Kibor esa soxta jilmayish bilan unga qo'l uzatdi-da:

- Kozlov, Aleksey Petrovich, - deb o'zini tanitdi.

- Shu yerlik qadrdonlardan, - deb izoh berdi Asadbek.

- Asad, jiddiy gap bor, - dedi Jalil, uning izohiga e'tibor bermay.

- Keyinroq gaplashsak bo'lmaydimi? - dedi Asadbek noxush tarzda.

- Yo'q, eshit, - Jalil shunday deb ko'rganlarini bayon qildi. - Tashlab ketsak bolalar uvol bo'ladi. Ahvolini ko'rsang, yig'lab yuborasan. Yur, o'zing borib ko'r ularni.

Asadbek "buyog'i qandoq bo'ldi?" deganday iyagini qashidi. So'ng Chuvrindiga qaradi:

- Mahmud, borib kela qol. Pul-mul ber.

- Odamman o'zing! - dedi Jalil zarda bilan. - O'zing borsang, moyaging uzilib tushadimi?!

- Baqirma. Nima kerak bo'lsa Mahmud eplashtiradi. Sendan bitta iltimos, bu odam oldida bilib muomala qil, sharmanda bo'lib ketmaylik. Uyda har qanday zardangni, so'kishingni ko'taraman. Bu yer o'rni emas. Izzatni bilish kerak.

Kozlov ularni muhim bir narsa tashvishga solayotganini sezib, gapga aralashdi:

- Asad, nima gap, ayt menga?

Asadbek Jalildan eshitganlarini qisqa holda bayon qildi.

- Mahmudning borishiga hojat yo'q. O'sha yigitlarni uchirib yuborish kerakmi? No' problem! - Kozlov shunday deb to'rt-besh qadam narida turgan basavlat yigitlar sari yurdi-da, ularga nimadir deb uqdirdi. Ulardan ikkitasi shu zahoti ichkariga qarab yurdi. Kozlov esa Asadbek yoniga qaytdi: - Shu samolyotda uchirib yuborishadi. U yoqda kutib olishni tashkil qilish kerak. Patrul u yoqda ham bor.

- Telefon qilib deputatga tayinlayman, - dedi Mahmud Asadbekka qarab. Asadbekning peshonasi tirishdi:

- Kerakmas. Uning g'alva ko'tarishga bahona topolmay yuradi. Haydarga ayt. Bolalarni kutib olib, uy-uyiga yetkazsin. - Asadbek Jalilga qaradi. - Ko'ngling o'rniga tushdimi?

- Men kuzatib kelay. Har holda... ishonchlimi bularing?

- Maydalashma. Biz sening hukumatingga o'xshab ikkita gapirmaymiz.

Ular Kozlovning taklifi bilan mashinalarga o'tirdilar. Jalil taksi haqidagi gapini eslab, "Bularni ham o'zimga o'xshagan odam debman-da", deb soddaligidan kulib qo'ydi.

Ularni shahar tashqarisidagi o'rmon bag'riga joylashgan xos mehmonxonaga olib bordilar. Daraxtlar panasidagi ikki qavatli yog'och uy uncha ko'zga tashlanmas edi. Uyning orqa tomonidagi qizlar bilan gavjum bo'lguchi hovuz havo salqinligi tufayli bugun bo'sh. Shodon qiyqiriqlar ham eshitilmaydi. Uy yog'ochdan bo'lgani bilan ichkarisi shohona bezatilgan edi.

- Yog'och uyga olib keldi, deb ensang qotdimi, Asad, - deb kuldi Kozlov. - Uy pishiq g'ishtdan. Ekzotika uchun old tomoniga yog'och qoplatganman. Rusning uyi ekani bilinib tursin.

Mehmonxonada zo'r ziyofat uchun hozirlik ko'rib qo'yilgan edi. Kozlov ko'rsatgan o'rinlarga o'tirishgach, Jalil kolbasa solingan likopchani Asadbek tomonga surib qo'ydi. Uning bu harakati Kozlovning ziyrak nigohidan chetda qolmadi.

- Cho'chqa yemasliklaringni bilaman. Bu yerdagi hamma narsa mol go'shtidan, yeyavering, - dedi u kulimsirab.

- Baribir cho'chqa yog'i solinadi, - dedi Jalil bo'sh kelmay.

- Qiliq qilmay, ana qaynatilgan go'shtdan yeyavermaysanmi? - dedi Asadbek achchiqlanib.

- Go'sht ham yemayman. Shu kolbasa kesilgan pichoqda kesishgan. Baribir harom.

- Kechagina aroqni bo'kib ichib, do'ppingga qusib yuruvding. Endi haromni ajratadigan bo'lib qoldingmi?

- Sen o'zingni bil, - Jalil shunday deb bir burda non sindirib og'ziga soldi. - Men senga o'xshab ziyofat yeb o'rganmaganman. Non ham bo'laveradi.

- Nonni ham shu pichoqda kesishgan.

Bu gapni eshitib Jalil chaynagan nonini yutishni ham, tashlashni ham bilmay qoldi.

- Yut, yutaver, sendaqa mulladan o'rgildim.

Asadbek shunday degach, ajablanib qarab turgan Kozlovga izoh berdi:

- Oshnam mullalardan. Tandirdan kechagina uzilgan xilidan.

Kozlov buni hazil deb tushunib kuldi.

Davrada Kozlovning yigitlaridan hech biri ishtirok etmadi. Ovqatlanib bo'lishgach, yumshoq o'rindiqlarga o'tib o'tirishdi.

- Sen, Asad, anarxist ekansan. Gorbach hammaga demokratiya berdi-yu, qayta qurish senga yetib bormabdi. Yigitlaring hech bir narsani o'zicha hal etolmaydi. Vinoni tsisternada yuborishni tashkil qilinglar, desam, avval Bek akamdan so'raylik, deydi. Zo'r pushkalar bor, desam...

Gap shu yerga kelganda Asadbek yo'talib qo'ydi-da, Chuvrindiga qaradi. Bu qarashning ma'nosini tushungan Chuvrindi Jalilga gap aytmoqchi bo'lib og'iz juftladi, ammo ulgurmadi. Jalil o'rnidan turdi-da:

- Yo'talni ham ezvording. Yo'talishni bilmasang, o'zingni qiynab nima qilasan, chiqib hovuzda cho'milib kel, degin, yomg'irda cho'milishning mazasi boshqacha bo'ladi, - deb eshik sari yurdi. Chuvrindi yolg'iz o'zining chiqishi noqulay bo'lmasin, deb ergashgan edi, Jalil orqasiga o'girilib, to'ng'illadi: - Menga dumning keragi yo'q. Gaplaringni gaplashib olaverlaring.

- Jalil mening eng qadrdo'ng'ir. Lekin bizning ishlarimizdan nihoyatda uzoq. Uning hayoti boshqa, - dedi Asadbek.

Asadbekning "eng yaqin do'stim bo'lsa ham uning oldida sir aytma", demoqchi ekanini Kozlov tushundi.

- U qaerda ishlaydi? - deb so'radi Kozlov.

- Aniq bilmayman, qaerdadir ishchi.

- Yoningga olmagan ekansan-da?

- Bunaqa o'jar dunyoda bitta. U bu dunyoda halol mehnat bilan kun ko'rish mumkinligini isbot qilmoqchi.

- Oshnang bitta emas, bunaqalar hammayoqda to'lib-toshib yotibdi. Gorbach aytyapti-ku, hamma narsani o'z nomi bilan aytish kerak. Bularning nomi - AHMOQ! - Kozlov shunday deb kuldi. - Xullas, yigitlaring keldi-yu, ketdi. Hech nima hal bo'lmadi. Men sizlardan xafa emasman. Oramizdagi ish puxta, halol bo'lyapti. Lekin bir yigiting bizni go'l qilib ketdi. Esingdami, sen uni o'n yilcha oldin yuborgan eding. Qarab turdik, xor qilmadik. Lekin ketishda hammamizga tupurib, ancha narsani o'marib ketibdi. Orqasidan odam yuboray dedimu, senga malol kelmasin, dedim.

Chuvrindi gap Shilimshiq haqida ketayotganini bilib, suhbatga qo'shildi:

- Aleksey Petrovich, odam yubormaganingiz yaxshi bo'libdi. U tinchidi. Xizmatiga yarashasini oldi.

- Yigitlarga tayinlab qo'yish kerak: bunaqa qiliq jazosiz qolmaydi. Men bu yerda yashaganim bilan qo'limni uzatsam O'zbekistonga, kerak bo'lsa undan nariga yetadi, shunday emasmi, Asad?

Kozlovning keyingi gapi Asadbekka sal malol keldi. Shu bois gapni boshqa yoqqa burdi:

- Yaxshi. Takliflaringni ayt. Sesternani o'ylab ko'ramiz.

- Pushkadan olinglar. Ortiqchasi zarar qilmaydi.

- Hozircha yetarli, bor.

- Asad, sen ertani ko'rmayapsan. Ertaga yetarli bo'lmay qoladi. Zo'rlari bor. Senga ilinyapman. Xitoy tomondan qora dori...

- Yo'q, - dedi Asadbek qat'iy, - bu ishlarga o'zing ham aralashma, bizni ham aralashirma.

Asadbekning kuragida og'riq qo'zg'alib, aftini bujmaytirdi.

- Nima bo'ldi? - deb so'radi Kozlov.

- Kuragimni shamollatdim shekilli, - dedi Asadbek.

- No' problem! Moment tuzatamiz. Tur o'rningdan. Bunaqa kasalning davosi massaj!

Kozlov uni ikkinchi qavatdagi yotoqxonaga boshladi. Dam o'tmay u xonaga oq shoyi xalat kiygan xushbichim qiz kirdi.

3

Kozlov aytgan massaj foyda bermadi, aksincha og'riqni zo'raytirib, isitma chiqardi. Borajak manzillari Krasnoyardan qariyb to'rt yuz chaqirim narida edi. Kozlov mehmonlarni urintirmay olib borib kelish choralarini ko'rib qo'ygan bo'lsa-da, Asadbekning ahvolini bilib, "safarni kechiktirsakmikin?" dedi.

- Piyoda yurmasam, yelkamda bir qop yuk bo'lmasa, mashinada boramizu kelamiz, - dedi Asadbek, o'zini jilmayishga majburlab. Bu jilmayish niqobi ostida og'riq azoblari yashirin ekanini barchalari sezdi.

Asadbek go'dak emaski, uni avrab, nasihat qilib yoki aldab ko'ndirish mumkin bo'lsa.

- Yo'lda kraykomning statsionari bor. Birrov kirib chiqamiz, - dedi Kozlov mulohazalarga yakun yasab.

Kozlov "statsionar" deb atagan joy kasalxonani emas, shohona dam olish uyini eslatardi. Eng kamida raykomning ikkinchi kotiblarigagina nasib etuvchi bu koshonaning kattalari Kozlovni yaxshi tanir edilar. Uning birgina imosi bilan Asadbek atrofida parvona bo'la boshlashdi. Asadbek bu yerga kirishda "isitmamni o'lchab dori berishar", deb o'ylagan edi. Qon tarkibini tekshirishdan tortib yurak urishigacha tekshirildi, hatto rentgen xonasiga ham kirib chiqdi.

- Bu yer shunaqa "TO-2"1, - dedi Kozlov kulib.

Tekshirishlar tugagach, Kozlovni izzat bilan kutib olgan kishi uni chetga tortib, dedi:

- Bu oddiy shamollashga o'xshamay turibdi. Emlab qo'ydik, isitmasi tushadi. Ammo kechga borib yana ko'tarilishi mumkin. Uch-to'rt kun shu yerda yotsa, yana yaxshilab tekshirib, uzil-kesil bir xulosaga kelar edik.

- Hozir bir joyga ketyapmiz. Qaytishda kiramiz. Har holda, ertaga qaytsak kerak. Bitta lyuksni tayyorlab qo'yavering. Doridan

bering, isitmasi ko'tarilsa o'sha yerda hamshira topilar.

Yarim soatlardan so'ng dori ta'sir qilib, Asadbek o'zini yengil his etdi. U oldingi o'rindiqda, suyanchiqni pastlatibroq yotib borardi. Ko'zi ilinib o'n-o'n besh daqiqa mizg'idi-yu, uyg'onib, o'zini avvalgidek tetik sezib, qaddini ko'tardi.

- Qalay? - dedi Kozlov, uni yelkasidan ushlab. - Tuzukmisan? Ranging yaxshi.

- Dardni bergan Olloh shifosini ham o'zi beradi, - dedi Jalil Asadbekning o'rniga javob qaytarib.

- Umuman, to'g'ri gap aytding, - dedi Kozlov, - Xudo xohlamasa Xristos2ning jiyani bo'lsang ham hech nimaga erisha olmayman.

Men buni amalda ko'p sinaganman. Men Xudoga ishonaman, lekin ibodat qilmayman, shunisi chatoq. Bilasanmi, Jora...

- Men Jora emasman.

- Jora bo'lmasang Jenyadursan?

- Men Jalilman. Otam rahmatli shunaqa ism qo'ygan, - dedi Jalil o'jarlik bilan.

- Ha, Jalil, uzr, esimdand chiqibdi, вЂ”dedi Kozlov kulimsirab, - Asad, shu o'rtog'ing menga yoqdi. To'g'ri odam ekan. Bunaqa odamni Gorbachga ro'para qilish kerak. Qani bir qayta qurib ko'rsin-chi...

- Og'aynimning ko'nglida kiri yo'q, gaplaridan xafa bo'lma, - dedi Asadbek uning hazilidan kulib.

- Xafamasman, chin aytyapman. U menga yoqdi. Shunaqa odam bilan razvedkaga bemalol borishim mumkin.

- Men esa bormayman, - dedi Jalil.

- Nimaga endi? Yashirmay aytaver, nimaga?

- Sizlar pulga o'rgangan odamsizlar. Do'ppi tor kelsa sheriklaringni ham ikki pulga sotib yuborasizlar.

- Yo'-o'q, - dedi Kozlov jiddiylashib. - Shu yerda yanglishding. Hammani ham sotavermaymiz.

Asadbek boshlanayotgan bahsdan latta isi kelayotganini sezib, suhbatga aralashdi:

- Aleksey, sen boshqa narsa demoqchiyding. Gapni burvording?

- To'g'ri tanbeh beryapsan. Men aytmoqchi edimki, kim bo'lsa bo'lsin, musulmonmi, xristianmi, buddistmi - Xudoga sig'inadi.

Lekin bir-birini tan olmaydi. Shunisiga ajablanaman. Mana, Jalil, bizlarni tan olmayсанlar, a? Nima derdinglar?

- Qaysi ma'noda?

- Boshqa dindagilarni.

- Ha... - Jalil bir oz o'ylanib, so'ng javob berdi. - Kofir deymiz.

- Esladim. Aynan kofir deysan. Xo'sh, nimaga? Axir men ham yakka Xudo deyman, sen ham. Qani javob ber.

Jalil bu xildagi bahsni, bunaqa qiyin savolni kutmagan edi. Islom ilmining alifbosini ham bilmaydigan odam uchun boshqa din vakili bilan bahslashish oson emas. Asadbek kecha hazil bilan bo'lsa-da, to'g'ri aytib edi. Tag'in ham Asadbek uni ayadi "chala mulla" desa yanada aniqroq baho bergan bo'lardi.

Jalil shu topda javobga qiynalsa ham, chala mullaligini oshkor qilgisi kelmadi. Chunki bahsga chorlayotgan odamning diniy ilmi battarroq chala ekanini bilib turardi. Jalil "shu chalaga gapimni berayinmi endi", degan fikrda mullalardan eshitganlarini eslab, javob berdi:

- Kofir deganmizning boisi shuki, Xudo degan bilan ish bitmaydi. Xudo deb turib haromdan qaytmaysizlar. Aroq ichasizlar, to'ng'iz go'shti yeysizlar, zino qilasizlar...

- Shuning o'zimi? - dedi Kozlov.

- Bu kammi? - dedi Jalil.

- Yaxshi. Bu narsalar sizlarning kitobingizda harom qilingan. Biznikida harom qilinmagan. Xo'sh, bunga nima deysan?

- Qur'oni karim oxirgi kitob. Olloh bandalarini haromdan qaytarish uchun bu muqaddas kitobni tushirgan. Butun inson bolalarining shu oxirgi kitobga bo'ysunishi shart.

- Itoat etmasa-chi?

- Itoat etmasa kofir bo'ladi, qiyomatda do'zaxda yonadi.

- Demak, men do'zaxda kuyaman, sen esa jannatda mazza qilasan, shundaymi?

- Buni Olloh biladi.

- Yo'q, bu gap bilan mendan qutula olmayman. Sen o'z gapingni ayt.

- Mening bilganim... - Jalil qarasaki, masala chigallashib ketyapti. Qaysi bir yig'indagi Sobitxonning "bahsda chuqurlashmanglar" degan gapini eslab, suhbatga yakun yasamoqchi bo'ldi: - Men o'rischada yaxshi tushuntirib berolmayman. Biz tomonlarga borsangiz, o'rischani qotirib tashlaydigan mullalarimiz bor. O'shalar tushuntirib berishadi.

Asadbek uning bu bahonasidan kuldi:

- Bo'sh kelmaysan-a, ko'p narsani hali bilmayman, deb qo'ya qolsang-chi.

- Sen jim o'tiraver. Harholda sendan ko'proq bilaman.

Shundan so'ng yo'lda bora-borguncha bunday jiddiy mavzularga qaytmadilar.

Peshinga yaqin katta yo'ldan burildilar. O'rmonchining uyini eslatuvchi ovloqroq yerda ularning kelishlariga turli taomlar tayyorlab qo'yilgan edi.

- Mehmondorchilikni o'rniga qo'yyapti-a, - dedi Asadbek Chuvrindiga.

- Buxoroga olib borganimizda har ikki soatda bir ziyofat bergan edik. Esida qolgan ekan-da.

- Harna bo'lganda ham yomon bola emas, bu. Aloqani sira buzmaslik kerak.

Manzilga yetgunlariga qadar yana ikki yerda shunday hordiq chiqarishdi.

- Yarim soatda yetamiz, - dedi Kozlov oqshomga yaqin. - Oltmishinchi yildan beri lagerga odam qo'yilmayotgan edi.

Eshitishimcha, yana odam qo'yishga tayyorlashayotgan emish. Lager yonida qabriston bor. Otang o'sha yerda. Yigitlar lager arxivini titib, raqamiga qarab aniqlab qo'yishgan.

Zanglagan simtikonlar bilan o'ralgan, Kozlov "lager" deb atagan ulkan qamoqxona yaqinida ularni ikki yigit kutib oldi.

- Asad, - dedi Kozlov, yigitlar bilan salomlashib olgach, - lagerni ko'rasanmi yo qabristonga borasanmi?

Asadbek simtikonlar ortidan ko'rinib turgan, yarmi yer ostida bo'lgan bostirmalarning xunuk manzarasiga tikilib qoldi. Shu yerlarda otasi yurgan... Hozir qiyshayib qolgan yog'och minoralar ustida soqchilar turgan... Imlar akillagan... Zobitlar baqirgan...

Qariyb o'ttiz yildan beri bu qamoqxona tashlandiq holda. Simtikonlarga atayin tegilmaganday. Go'yo bu simtikonlarning bugun ham xizmati borday... Avval uning vazifasi odamlarni qochirmaslik edi. Endi-chi? Bu simtikonlar ortida odam bo'lmasa-da, necha

ming yurakning zorli nolalari qolgan, necha ming marhumning ruhlari tunlari sarsari kezadi bunda... Zorli nolalar bu

simtikonlarga urilib aks-sado beradi. Shu qadar kuchli aks-sado beradiki... uni hech kim eshitmaydi. Qaqshagan ruhlar erk ilinjida

o'zlarini shu simtikonlarga urib faryod uradilar. Ularning faryodlari shu qadar kuchliki... ularni hech kim eshitmaydi... Asadbek simtikonlarga qarab shularni o'ylaydi. Qulog'i shang'illadi. Nazarida u otasining faryodini eshitganday bo'ldi. Yuragi zirilladi. Nafasi qaytdi. Ko'zi tindi. Gandiraklab ketay dedi. Ziyrak turgan Chuvrindi uni bilagidan ushlab qoldi.

Asadbek chuqur nafas olib, sir boy bermaslik uchun:

- Qabristonga boramiz, - dedi.

Kozlov bu gapni eshitib imo qilgan edi, buyruqqa ilhaq bo'lib turgan yigitlar chaqqon ravishda "Jiguli"ga o'tirib, yo'l boshladilar. O'nqir-cho'nqir yo'l bo'ylab ancha yurishdi.

- Lager degani bitta kolxozning yericha bor ekan-da, a? - dedi Jalil hayratlanib. - Ming-ming odam siqqandir bu yerga? Daraxt kestirishganmi ularga?

- Omadi borlar daraxt kesishgan. Qolganlari shaxtada ishlashgan. O'n chaqirim narida shaxta bor, - dedi Kozlov.

"Otam nima qilgan? Kim biladi? Hech kim..." deb o'yladi Asadbek.

Nihoyat tikonli simdevor tugab, yo'l chappa qayilgach, kichkina yog'och uy qarshisida to'xtashdi. Ular mashinadan tushgunlariga qadar uy ostonasida bir kekxa odam ko'rindi. Uzun soqolli, qoshlari oppoq oqargan, ustiga eskiroq, ammo ozoda kostyum kiygan bu odamning yuzidagi nur barchalariga birdek ta'sir qildi.

- Shu qabristonga qarab turarkan. Otalarini tanir ekan, - dedi yigitlardan biri Kozlovga.

Bu gapni eshitib Asadbekning yuragi hapriqib ketdi. Yugurib borib qariyani quchoqlab olgisi keldi. Yugurishni istadi, biroq oyoqlari o'ziga bo'ysunmadi. Joyidan qimirlay olmadi.

Qariya ular tomon bir-bir bosib kelib:

- Assalomu alaykum, mehmonlar, kelinglar, - deb barchalarini hayratda qoldirdi.

- Siz, bo'tam, Asadjonsiz, to'g'ri fahmladimmi? - U shunday deb toshdek qotgan Asadbekni bag'riga bosib, yuzini yuziga qo'ydi, yelkalarini siladi. - Barakalla, bo'tam, xush kelibsiz. Kelishingizga dadangiz rahmatli ishongan edilar. Siz dadangiz rahmatliga o'xshabsiz, umringiz o'xshamasin. Bu yigit... Samandarmi? - dedi u ikkilangan holda.

- Bu yigit tutingan ukam - Mahmud. Bu devor-darmiyon qo'shnim, oshnam Jalil, - dedi Asadbek.

- Samandar qani? - deb so'radi qariya.

- Samandar... o'lgan. Elik uchunchi yilda.

- Elik uchda? Astag'firulloh!.. Qaysi paytda?

- Stalin o'lgan kuni.

- Astag'firulloh... Astag'firulloh... Yo Rabbim, o'zing qudratlisan! Bo'tam, otangizning xastalıkları xuddi shu kuni boshlangan edi. Aniq esimda. Bir hafta deganda jonlari uzildi. Olloh rahmat etsin, - qariya shunday deb picha sukut qildi. - Qani, lutf qilingiz, kulbamizni obod etingiz.

Otasi haqidagi o'ylar bilan band bo'lgan Asadbek qariyaning uyga taklif etayotganini darrov tushunib yetmadi. Buni fahmlagan Chuvrindi uning o'rniga javob berdi:

- Avval mo'zorboshiga borsakmikin?

- Ixtiyoringiz... - Qariya shunday deb do'mpayib turgan qabrlar sari yurib pichirlab duo o'qidi, so'ng ovozi chiqarib dedi: -

Assalomu alaykum, ey mo'minlar, sizlar bizlardan avval keldingiz bu yerga, biz ham bir kun kelarmiz...

Bu gap Asadbekka ta'sir etib, etlari jimirlashib ketdi. Qariya bilan izma-iz borayotgan Jalil undan asta so'radi:

- Bu yerdagilarning barchasi musulmonmi?

- Yo'q, - dedi Qariya, - aralash qo'yilgan. Raqamlarga qarab ko'plarini eslab qolganman. Birodarlarimni kunda bir ziyorat qilib turaman.

O't bosgan qabrlar orasidagi lozimini qiynalmay topib borishdi. O'tlar toptalib, yolg'izoyoq so'qmoqlar hosil bo'lganidan qariyaning rost so'zlayotganini sezish mumkin edi.

- Rahmatli dadangiz shunda madfundurlar, - dedi qariya, so'ng ko'rsatgan qabri yoniga o'tirdi. Asadbek uning o'ng tomoniga, Chuvrindi bilan Jalil chap tomoniga o'tirdilar. Orqaroqda kelayotgan Kozlov, gul ko'tarib olgan yigit bir necha qadam narida to'xtashdi.

Qariya "tilovat qilasizmi, bo'tam?" degan ma'noda Asadbekka qaradi. Buni sezgan Jalil bilgan suralarini ovozi baralla qo'yib o'qiy boshladi...

Duodan so'ng Jalil o'rnidan turdi-da, "Saloti janoza" deb qo'ydi. Qariya unga ajablanganicha qarab:

- Bo'tam, janoza vaqtida o'qilgan, - dedi.

- Shu yerda-ya? - dedi Jalil taajjubini yashirmay. - Kim o'qigan?

- Men... Qani, o'tirsinar... Tarix shuki, kamina ham shu qamoqxona tuzini totganlardan. Mo'minlar bandalikni ado etganda janozalarini o'qir edim.

- Kafan-chi?

- Bu yog'iga o'z edik. Nasoriylar ham tobutsiz ko'milardi. Mo'minlarning yuzlarini qiblagamoyil qilib, so'ng betlarini tuproq tegmaydigan qilib yopib, so'ng ko'mardik. Boshqa ilojimiz yo'q edi.

Bu gapni eshitib, Chuvrindi o'z otasini esladi. "Bular-ku, ilojsiz ekanlar, ular-chi? Kafanladilarmi? Yuzni qiblagamoyil qaratdilar? Lahad qazidilarmi ekan?.." Chuvrindi shularni o'ylab, xayoliga bir gap keldi-yu, so'radi:

- Taqsir, endi qabrni ochib, kafanlab, lahad kavlab qayta ko'milsa bo'lmasmikin?

- Bunga hojat yo'q, bo'tam. Birlamchi, marhumlarni bezovta qilmagan ma'qul. Bunda jasad yotadir. Ruhlar esa vallohi a'lam erkinlikdadir. Ikkilamchi shuki, bunda madfun etilganlar, vallohi a'lam, shahidlik martabasidadir. Aksarlari kofirlar bilan olishib o'ldilar, insholohkim, Yaratganning o'zi ularga shahidlik martabasi berar. Shahidlarga esa kafan lozim emas. Qabristonni ziyorat qilmoqning odobi shuki, bilgan odam "Yosin"ni o'qimog'i darkor. Orangizda bilganlar bormi? - Qariya shunday deb Jalilga qaradi. Jalil yelka qisib, bosh chayqagach, tilovatni o'zi boshladi. Uning qiroati shu qadar yoqimli ediki, uchchovlari bir onda sehrlandilar. Kozlov qaqqayib turishni o'ziga noqulay deb bilib, yigitning qo'lidan gulni oldi-da, qabr ustiga qo'yib, asta iziga qaytdi.

- Rahmatli dadangiz bilan uch yildan ortiq birga bo'ldik, - dedi qariya duodan so'ng. - Cho'rtkesar, haqiqatparvar edilar. Xudo kuchdan ham bergan edi. Dadangiz kelgunlaricha bizga kun yo'q edi. Aristonlar orasida bir devday maxluq bor edi. To'ng'iz deb laqab qo'ygandik. U bor joyda hazrati Azroilga hojat yo'q edi. Dadangiz kelganlarida uch-to'rt karra xiralik qildi. Bir kuni qarasaki, tunda kimdir to'ng'izning boshini boltada chopib tashlabdi. Bu ishni kim qilganini hamma fahmladi. Xo'jayinlar ham sezishdi-yu,

guvoh bo'lmagani uchun bo'yniga qo'ya olishmadi. Rahmatli dadangiz tufayli o'shandan keyin bag'rimizga shamol tegib qoldi. Katta nachaynik itfe'l edi. Dadangizning payiga tushdi. Shaxtaga haydadi. Uch marta ovga olib chiqdi. Ov deganimiz Xudoning bir balosi edi. Itfe'l o'ziga yoqmagan aristonlarning besh-oltitasini o'rmon ichkarisiga haydab borib, so'ng qo'yib yuboradi edi. Kim evini qilib, uning o'qlariga chap berib, lagerga qaytib kelsa keldi, bo'lmasa "qochishga uringanda otib tashlandi" deb xatga tirkashardi. Uchinchi marta dadangizning yolg'iz o'zlarini olib chiqishdi. Evlasholmadi. Xudo o'z panohida asraganidan keyin, o'q do'li yog'dirilsa ham bir tuki uzilmaydi-da. Dadangizga boshqacha o'lim nasib etgan ekan. Stalin o'lgani haqidagi xabar bizga sakkizinchi martda yetdi. O'shanda dadangizning xastaliklariga uch kun bo'lgan edi. Bu yerning do'xtiri ham aristonlardan edi. Yo qo'li kaltamidi yo ilmimi, harholda chora topmadi. Yana uch kundan so'ng isitma aralash alahsirab turib, uzildilar. Samandarni ko'rishga ilhaq edilar. Shu armon bilan ketdilar. Yana bir armonlari - sizlardan hech xat-xabar bo'lmadi. Ko'zlari to'rt bo'lib kutdilar.

Bu gapni eshitib, Asadbek yalt etib qariyaga qaradi:

- Qaerga yozishni bilmas edik. U yoqdagi idoralar ma'lumot berishmadi. O'zlaridan xat olmadik.

- Ko'p yozdilar. O'zim guvohman. Bilmasam, nechukdirki, sizlarga yetmagan ekan. Xastalanmaslaridan burun ham yozganlari yodimda. Balki xat bu qamoqxonadan chiqarilmagandir. Balki turadigan yeringizda g'alamislar bo'lgandir. Shunaqasini ham eshitganmiz.

Bu gapdan keyin Asadbek Chuvrindiga qaradi. Chuvrindi bu qarashning ma'nosini tushunib, "ma'qul" deganday bosh irg'adi.

Barchalari uchun kutilmaganda Jalil qariyaga savol berdi:

- O'zingiz nima uchun o'tirgansiz?

Asadbek achchiqlanib, Jalilga qovoq uyub qaradi. Chuvrindi xijolatlik bilan boshini egdi. Qariyaga esa bu savol malol kelmadi:

- Har narsa mavridi bilan, bo'tam. Bu yerda hasrat daftari o'qish joiz emas.

Qariya shunday deb o'rmidan turdi. Jalil bilan Chuvrindi unga ergashdi. Asadbek o'rnidan jilmadi. Uning qolganiga e'tibor bermaganday, uchovlon uy sari yurdilar.

Asadbek bu onning qanday kechishini ko'p xayol qilgan edi. Dam qabrni quchoqlab yig'lagan bo'lardi. Dam otasining ruhi bilan suhbatlashardi. Onasining taqdiri, Samandarning o'limi, o'zining sarguzashtlarini... gapirib berardi. Qariya bilan uchrashuv, uning hikoyasi xayollarini to'zitib yubordi. Hozir to'zonga aylangan xayollariga bandi bo'lib, qabrga tikilganicha nest holida o'tirardi.

Qariya uyiga yaqinlashgach, Kozlov mehmonlarni olib ketajagini ma'lum qildi. Qariya uning gaplarini eshitib, bosh chayqadi.

- Avval uyga kiringlar. Bir piyoladan choy ichinglar. Kecha bu yigitlar kelishgandan beri yo'lga ko'z tikaman. Oshga unnab qo'yanman, hozir guruch solsam, oshdan so'ng mayli, siz mezbonga o'xshaysiz, ixtiyor sizda. Unga qadar Asadjon bo'tam ham bir nima der-lar. Bugun u kishining ko'ngillariga qaramasak bo'lmas.

Qariya shunday deb mehmonlarni ichkari kirishga undadi. Kozlov "hozir bir joyga borib kelaman", deb yigitlari bilan "Jiguli"ga o'tirdi. Jalil oldinda, Chuvrindi unga ergashgan tarzda torroq dahlizdan o'tib, uyga kirdilar. Uy ichi sarishta, ozoda edi. To'rda ensiz karavot, o'rtada dumaloq stol. Ortiqcha ashyolar ko'zga chalinmaydi. Qariya fotiha o'qigach, o'rnidan turdi-da, dasturxon yoydi. Tokchadagi mayiz, turshak, bodom, yong'oq solingan likopchalarni olib qo'ydi. Mo'jaz sandiqdan non olib, pichoq bilan kesdi. So'ng "dasturxoniga marhamat qilinglar", deb chiqdi-da, dam o'tmay choynakda choy ko'tarib kirdi.

- Siz gazda qaynagan choyga o'rganib qolgansiz. Samovarchoyni ham bir ko'ringlar-chi, - dedi jilmayib.

Choy icha turib, qariya Jalilga qaradi:

- Bo'tam, endi haligi savolingizga javob berayin.

- Unchalik shart emas, - dedi Jalil o'ng'aysizlanib.

- Shart emas-ku, ammo qiziq-da. O'rislarning ovloq bir makonida bu o'zbek chol qaydan paydo bo'ldi deb ajablanasiz-da. Aslida-ku, bu joylar keyinoq o'risniki bo'lgan. Bu yerlarda azaldan turk qavmlari yashab kelgan. Bu yog'i Enasoy, u yog'i Boyko'l, Yoqutistonu Tuman, Jeta... Zamonaning zayli bilan endi o'risniki bo'lib ketdi-da. Men asli marg'ilonlikman, bo'tam. Dadam rahmatli hofizi qur'on bo'lganlar. Atlas to'qishda dadamga teng keladigani bo'lmagan. Yigirma to'qqizinchi yili "Hamzaxonni mullalar o'ldirdi", deb ilmi borlarni terib, qamashdi. Dadam rahmatlini ham o'shanda olishgan. Kosibchilik qilib ro'zg'or tebratayotgan odam Marg'ilonda yashasa, Hamzaxonni Shohimardonda o'ldirishgan bo'lishsa... Sho'rolarga bir bahonai sabab kerak ekan-da. Agar dadam hofizi qur'on bo'lmaganlarida birov tegmas edi. Asadjon bo'tam bilan taqdirimizning shu yeri o'xshash ekan. Rahmatli dadamni boshqa ko'rmadik. Mana shunaqangi turmalarda azob chekib o'tgandirlar, deyman. Es lasam, hali ham yuragim o'tanib-o'tanib ketadi. Ko'p o'tmay bizni ham quloq qildilar. Ukrainaga tushdik. Shunisiga ham shukr qilib, dehqonchilikdan nasibamizni terib yeb yuruvdik, urush boshlansa deng. Qismatimizda bu ham bor ekan. Baquvvat yigit edim. Nemis kattalaridan birining nazariga tushibman. Xizmatkor kerak ekan, Olmoniyaga jo'natdi. Onam, ikki ukam, singlim faryod solib qolaverishdi. Ularni shu bo'yi ko'rmadim. Qamoqdan chiqqanimdan keyin ham ko'p qidirdim, yo'q, topmadim. Nemis nima uchun menga xaridor bo'lib qoldi, desam, u urushdan oldin Turkiyada yurib musulmonlarning ozodaligiga, to'g'riligiga tan bergan ekan. Biron oylardan so'ng o'zi ham uyiga qaytdi. Xizmatini halol bajarib yuraverdim. Men borgan joy urushdan holi ekan.

Urushning tamom bo'lganini bilmabman ham. Bir kuni xo'jayin: "Urush tugadi, istasang uyingga qayt, istasang boshqa xizmat qil, istasang men bilan yur, Amerikaga ketyapman", deb qoldi. "Amerikada menga nima bor", deb uyga qaytmog'chi bo'ldim.

Marg'ilonga qaytish qayda, to'ppa-to'g'ri turmaga tiqdilar. Odam bolalari shu darajada to'g'ri yo'ldan toyganlarki, faqat bir-birlarini aldab yashaydilar. Yolg'on gap topilmay qolgan damdagina bir-ikki rost gapirishga majbur bo'lalilar. Shu sababli bir-birlariga ishonmaydilar. Shu sababli menga ham ishonmadilar. Hali u turmada, hali bu qamoqxonada yurib, oxirgi makonim shu yer bo'ldi.

- Oqlanganingizdan so'ng uyingizga qaytavermadingizmi? - deb so'radi Chuvrindi.

- Marg'ilonga qaytib bordim. Picha yashadim. Uy-joylarimiz musodara bo'lib ketgan. Qarindosh-urug'lar tanimaydi. Tanigani bordi-keldi qilgani qo'rqadi. Endi qonim qo'shilmaligini sezdim. Yana deng, tushlarimga shu yerda yotgan birodarlarim kiraverishadi. "Bizni yolg'iz qoldirdingmi?" deb chirqirashadi. Shu sabab bo'lib bu yoqqa qaytvordim-da. Avval qishloqda yashadim. Keyin shu uychani qurdim.

- Tirikchilik nima bo'lyapti, tirikchilik? - deb so'radi Jalil.

- Tirikchilikmi? Yerga egilsangiz, bo'tam, yer boqadi. Bu tomonlarda yerning hisobi yo'q. Istagancha dehqonchilik qilish mumkin. Bog'im bor, dehqonchilik qilaman. Oллоh nasibamni berib turibdi, alhamdulillah.

Qariya shunday deb soatiga qarab oldi.

- Men guruchni solaveray. Keyin shomni o'qiyimiz, - dedi Jalilga qarab, so'ng Chuvrindiga qaradi: - Siz bo'tam, Asadjonni chaqiring.

Qariya bilan Chuvrindi chiqib ketishgach, Jalil xonaga ko'z yugurtirdi. Karavotning oyoq tomoniga joynamoz taxlab qo'yilibdi. Bosh tomondagi tokhada kitoblar. Jalil o'rnidan turib ulardan birini oldi-da, varaqladi. Arab harflariga tishi o'tmagani uchun hech nimaga tushunmadi. O'zicha "Qur'on bo'lsa kerak" deb taxmin qildi. "Bu odam katta mullaga o'xshaydi, men ahmoq, uning oldida janoza o'qimoqchi bo'ldim", deb o'zini o'zi koyidi.

Bir oz fursat o'tgach, qariya kirib undan so'radi:

- Tahoratingiz bormi, bo'tam?

- Yo'q, - dedi Jalil. - Tayammum qilib qo'ya qolaman.

- Nimaga? - deb ajablandi qariya. - Suv bor-ku? Suv bo'lsa, sihatingiz ko'tarsa, tayammunga yo'l yo'q, bo'tam..

Shomni o'qib bo'lishganda ham Asadbek qaytmadi. Jalil bundan foydalanib yo'ldagi bahsni aytib berdi.

- Bahslashmaganingiz durust bo'libdi, bo'tam, - dedi qariya. - Buning uchun odamga ilm kerak. Buning uchun Injil bilan Qur'oni Karimni puxta bilish shart. Ulamolalar ham bu masalada ehtiyot bo'lib bahsga kirishadilar. Ilm sayoz bo'lsa, islomning afzalligini ko'rsataman, deb aks ish qilib qo'yish mumkin.

- Siz bilsangiz kerak, - dedi Jalil kitoblarga ishora qilib.

- Menda ilm yo'q, bo'tam. O'qiganlarim yetarli emas. Bu sohada mening bilganlarim shuki, nasroniylar Iso alayhissalomdan so'ng adash yo'lga kirib ketdilar. Injilga o'zlaricha o'zgartishlar kiritdilar. Iso Masixni Xudoning o'g'li deb atadilar. Ammo, bilingki, bo'tam, shu gaplarni aytilish bilan bahsni yengib bo'lmaydi. Ayniqsa ilmdan uzoq bir odamga gap uqtirish mushkul.

Asadbek kirib ularning gaplari uzildi. Qariya shamchiroqni yoqdi. Kozlov kelgach, osh suzildi. Asadbekning tomog'idan ovqat o'tmadi.

Kozlovning qishloqqa borib yotish haqidagi taklifini Asadbek rad etdi.

- Men shu kech otam yonida qolay. Jalil bilan Mahmud sen bilan birga qaytishadi, - dedi u.

Asadbekning ahvolini tushunib turishgani uchun bahslashib o'tirishmadi. Kozlov qariyani bir chetga tortdi-da:

- Asad betob, - dedi. - Muyulishdagi mashinada bir yigit o'tiradi. Agar Asad behalovat bo'lsa, darrov xabar qiling.

Asadbek qariya bilan otamlasharman, deb o'ylagan edi. Yolg'iz qolishgach, gaplashgisi kelmadi. Ko'ngil yolg'izlikni istadi.

Tashqariga chiqib yog'ochdan yasalgan o'rindiqqa o'tirib, qabriston tomonga tikildi. Vujudidagi og'riqni ham, isitmasi ko'tarilganini ham sezmedi.

Ertasiga qariya bilan xayrlashib, Krasnoyari sari yo'lga tushdilar. Shaharga kirmay, kasalxona yo'lga burildilar. Asadbek ancha holsizlanib qolgani uchun undan so'rab o'tirmadilar. Asadbek uchun joy hozirlanib qo'yilgan edi. Uni qoldirib shaharga qaytishgach, Kozlov:

- Asad kamida bir hafta-o'n kun yotishi zarur ekan. Shoshilinch ishlaring bo'lsa, qaytaveringlar. O'zim xabardor bo'lib turaman. Bu yer ishonchli joy, - dedi.

- Men qolaman, - dedi Chuvrindi qat'iy ohangda. - Sizlarni ortiq bezovta qilmaslik uchun mehmonxonada turaman.

- Mahmud! Sen meni xafa qilyapsan. Agar Kozlovda bitta oshiqcha uy, bitta oshiqcha mashina bo'lmasa yurgan ekan-da, a?..

- Jalil aka, siz-chi? Qaytasizmi?

- Kallang bormi, sen bolaning! - dedi Jalil achchiqlanib. - Agar senga xalaqit berayotgan bo'lsam, aytaver, mehmonxonangga pulim yetmasa vokzalda ham yotaveraman. Qora nonga qornim to'yadi.

- Unaqa ma'noda aytmadim, Jalil aka, xafa bo'lmang, - dedi Chuvrindi xijolatlik bilan. - Ishingiz zarurmikin...

- Ishim yo'q mening. Mening bunaqa do'stim bitta, bilib qo'y. Sen boshqa xo'jayin topishing mumkin, men boshqa do'st topa olmayman!

XX bob

1

- Menga bu ishlaring yoqmayapti, - dedi Valya, ko'zgu qarshisida o'ziga oro berayotib. - Xongirey bilib qolsa... albatta biladi, meni jazolaydi, senga esa indamaydi.

- Qo'rqma, senga ham indamaydi.

- Olov bilan o'ynashyapsan, Zelya.

- Olovning ustida tug'ilganman, olovsiz turolmayman, - dedi Zelixon kulib.

- Shuning uchun o'zing kuymay qolasan, boshqalar esa sen uchun jizg'anak bo'lishadi.

- Qo'rqma deyapman-ku.

- Yaxshi, qo'rqmadim. Hozir yo'lga chiqaman. Jamshid kelmasa-chi? Ahmoq bo'lib qaytib kelaveramanmi?

- Nega ahmoq bo'larkansan? Kelmasa, ikkalamiz g'orni aylanamiz. Ishtaha kelib qolsa, balki o'pisharmiz. Sen hech g'orda o'pishganmisan?

- Yo'q, - dedi Valya jerkib. - Maynavozchilik qilma. Eslab qol: g'orning uchinchi bo'lmasida kutasan. Ikki yigit orqadan poylaydi.

Zelixon Valyaning chindan ham achchiqlanayotganini bilib, boshqa gapirmadi.

Zelixon sayyohlarga qo'shilib, g'or ichkarisiga olib kirish uchun mo'ljallangan vagona o'tirdi-da, har ehtimolga qarshi atrofga alangladi. O'zini kuzatayotgan nigohni sezmagach, xotirjam bo'ldi. Ichkariga kirgach, yana alangladi. Vagonlar ma'lum manzilga yetgach, to'xtadi. Sayyohlar yo'l boshlovchining g'or tarixi haqidagi hikoyasini tinglab, tomoshani boshladilar. Zelixon uchinchi bo'lмага qadar ular bilan birga yurdi. So'ng yolg'iz o'zi qoldi.

Novoafon g'orining uchinchi bo'lmasi boshqalariga qaraganda kichikroq hamda qorong'iroq edi. Sumalakka o'xshab qotib turgan rangli ma'danlardan suv chakillab tomardi. Zelixon soatiga qaradi: o'n besh daqiqadan so'ng Valya Jamshid bilan uchrashishi kerak. To u yoqdan, bu yoqdan gaplashib g'orga kirgunlaricha yana o'n besh daqiqa o'tar, demak, yarim soat kutishi lozim. Zelixon atrofni sinchiklab kuzatib, pana joy mo'ljalladi. Ma'qul joy topilmagach, to'rtinchi bo'lмага chiqdi-da, Valya bilan Jamshid ko'ringunicha shu yerda kutishga qaror qildi.

Ular mo'ljaldan avvalroq ko'rinishdi. Sayyohlar uchinchi bo'lmadan chiqishgach, reja bo'yicha Valya Jamshidni bir bahona bilan ushlab qolishi kerak. Shunda Zelixon kiradi. Shunda Jamshid hayrat tuzog'iga tushadi. Tuzoqdagi qushning ahvoli esa ma'lum.

Uchinchi bo'lмага kirgunlariga qadar Jamshid Valyaning yetagidagi go'l yigit ko'rinishida edi. Sayyohlar chiqa boshlashgach, Valya ma'danlarning sifati haqida so'z ochdi. Jamshid esa uning so'zlariga quloq bermay, atrofga alangladi.

- Gapimni eshitmayapsanmi? - dedi Valya nozli ohangda.

- Ha, - dedi Jamshid.

- Nega?
- Bu gaplarni ko'p eshitganman. Sen menga boshqa narsani gapir: akademik shu yerda kutishi kerakmidi?
- Qaysi akademik?
- Bilmaysanmi? Ha, yaxshi, unda gapiraver, kutamiz, - Jamshid shunday deb bo'lma og'ziga orqasini qilib turib oldi. Sharpa sezilganda ham qaramadi.
- Zelixon bo'lмага asta kirdi. Valya uni ko'rdi, ko'zlari bilan ishora qildi. Ammo Zelixon bu ishorani nimqorong'ida sezmedi. U Jamshidga yaqin kelib, yelkasidan ushladi:
- Jamshid!
- Jamshid Zelixon o'ylaganidek sapchimadi, keskin o'girilmadi. O'girilib, hayratga ham tushmadi. Astagina o'girildi-da, zaharli jilmayish bilan Zelixonga tikildi.
- Akademikning buyrug'iga binoan yetib keldim. Xizmatlariga tayyorman.
- Zelixon "aytib qo'ydingmi?" deganday Valyaga norozi qiyofada boqdi.
- Unga qaramang. Sizni kecha ko'rganman. Siz o'g'irlikda balki akademikdarsiz, lekin bunaqa ishlarda mishiqi bolaga o'xsharkansiz. Shuncha odamni ovora qilganingizni qarang. Men siz o'ylaganday nodon yoki laqma bo'lsam, shuncha yil Asadbekning qanotida yurarmidim? Gap shu: xonimchangizga ham, orqadagi ikki yugurdagingizga ham javob bering. Gapingiz bo'lsa, yakkama-yakka gaplashamiz.
- Zelixon "chiq" deganday Valyaga qaradi. Valya istamaygina chiqib, to'rtinchi bo'lmadagi sayyohlarga qo'shildi.
- Shu yerda gaplashamizmi yo yorug' jahonga chiqamizmi? - deb so'radi Jamshid.
- Yorug' jahon ham gap ekanmi, - dedi Zelixon, - naq jannatning kindigida otamlashamiz.

2

Ular tushgan mashina tog'ning aylanma yo'llari bo'ylab yuqoriladi. "Gloriya" deb nomlangan qahvaxona katta yo'ldan chetroqda, begona ko'zlardan panada bo'lsa-da, gavjum edi. Bu yer boshqa joylarga qaraganda tinch, to'planganlar tasodifiy xo'randalar emas, balki doimiy mijozlar ekani ularning bamaylixotir o'tirganlaridan sezilar edi. Zelixon qamalmasidan ilgari bu yerda to'rt-besh marta bo'lgan, hatto Xongirey bilan ham birga kelgan edi. Oradan ko'p vaqt o'tgan bo'lishiga qaramay, kapalaknusxa galstukli, orqaga taralgan sochlari oqargan qahvaxona og'asi uni tanib, izzat bilan qarshiladi-da, ikki kishilik joyga boshlab bordi. Ulardan hech kim nima ichasiz, nima yeysiz, deb so'rab o'tirmadi.

Jamshid atrofga ko'z yugurtirdi: pastda dengiz yastanib yotardi. Sarv qomatli archalar shabadada asta chayqaladi. Yuqorida qorli cho'qqilar ko'rinadi.

- Uch-to'rt chaqirim narida Stalinning dachasi bor, - dedi Zelixon. - Xohlasang ko'rsatishim mumkin. Xohlaysanmi?
- Men bunaqa narsalarga qiziqmayman, - dedi Jamshid.
- Xizmat qilib yuruvchi yigit billur idishlarda pivo keltirib qo'ydi.
- Dam olgani keldingizmi? - deb so'radi Jamshid, pivodan xo'plab.
- Shunaqa desak ham bo'ladi.
- Yolg'iz kelibsiz?
- Kim bilan kelishim kerak edi?
- Masalan... Hofiz bilan?
- Uning o'ziga yarasha tashvishlari bor.
- Yana qanaqa tashvish? O'chini oldi. Ko'ngli joyiga tushdi. Yo tushmadimi? Ha... endi meni o'ldirgisi kelayotgandir. Bilaman, meni yomon ko'radi. Ammo aytib qo'ying unga, men Shilimshiq emasman, menga tishi o'tmaydi.
- Seni o'ldirmaydi, - Zelixon shunday deb zaharli iljaydi. - Bitta odamni ikki marta o'ldirib bo'lmaydi.
- Bu nima deganingiz?
- Elchin seni o'ldirib bo'lgan. Buning uchun qaynotasidan tepki ham yegan.
- Tushunmadim?

- Ovsarmisan, desam, esli-hushli bolaga o'xshaysan.

Bu gapdan Jamshidning g'ashi kelib qoshlarini chimirdi.

- Meni ko'pchilik kelajakdagi Asadbek, der edi. Eshitmaganmisiz?
- Eshitmaganman. Ammo qulog'imga "Jamshid - O'qilonning soyasi" degan gaplar chalingan. Xo'sh, o'zingni ovsarlikka solmayotgan bo'lsang ayt-chi, meni restoranda ko'ribsan, marjaning maqsadini anglabsan, nimani kutding?
- Bir shumlikni o'ylaganingizni sezdim. Otarchi ham shu yerdadir, deb o'ylabman.
- Shumlikni men emas, akalaring qilgan. Sen har holda bu yerga o'ynagani kelmagandirsan?
- Shunaqa desak ham bo'ladi.
- Bu yer vaqtinchalik qo'nish joyi. Keyin qayoqqa uhasan?
- Qayoqqa? Uyga-da.
- Uyga ucholmaysan.

- Nega?

- Seni O'qilon o'z o'g'liday yaxshi ko'rarmidi? Unga nima yomonlik qiluvding?

Jamshid Zelixonning o'tkir nigohiga dosh berolmay, ko'zlarini olib qochdi.

- Gaplaringga qaraganda sen asosiy hukmni bilmaysan, shekilli?

Bu gapni eshitib, Jamshid Zelixonga yalt etib qaradi:

- Asosiy hukm?

- Akalaring senga "uch-to'rt kun Bek akamning ko'zlaridan nari yura tur", deyishganga o'xshaydi, a? Seni bu yoqqa uchirib, ertasiga seni ko'mishgan. Tushunmadingmi? Diqqat bilan eshit: O'qilon seni qaysi bir gunohing uchun o'limga hukm qilgan. Senga mehribon bir, yoki ikki, yoki uch odam seni bu yoqqa jo'natib, o'rningga boshqa odamni xuddi Shilimshiqqa o'xshatib o'ldirib, yoqib yuborib, keyin ko'mishgan. Sening o'ligingni Chuvrindining uyidan chiqarishgan.

- Yolg'on!

- Senga yolg'on gapirishdan menga foyda bormi? Nima uchundir O'qilon qotillikda Elchinni aybladi. Men shunga hayronman.

Sening o'lganingga men ham ishongan edim. Kecha ko'rib, ko'zlarimga ishonmadim. Seni panaga tortganimning sababi ham shu.

Seni deb Elchinning yana jabr tortishiga yo'l qo'ya olmayman.

Xizmat qilayotgan yigit yoqimli hid taratayotgan kabob keltirib qo'ydi. Kabob hidi ishtahalarini qitiqlasa ham taomga qaramadilar.

Jamshid bir oz sukut saqlab o'tirgach, o'rnidan turdi.

- Ha, qayoqqa? - dedi Zelixon.

- Shu bugunoq jo'nayman.

- Shoshilma. Akang hali-beri hukmni o'zgartirmas. Sen avval nima gunoh qilganingni aniqlab ol.

- Gunohim yo'q.

- Lekin ayrim odamlar orasida mish-mishlar yuribdi. Seni ko'mib kelishgan kuni Asadbekning qizi o'zini osgan. Keyin bolasi tushgan... Balki u bilan...

- Yo'q, - dedi Jamshid keskin. - U menga singil qatori edi. Bek akamning gumon qilishlariga o'rin yo'q edi.

- Unda nimaga?..

- Bu yog'iga ishingiz bo'lmasin.

- Yaxshi, ishim bo'lmaydi. Lekin bilib qo'y, shilta o'yinlaringga Elchinni aralashitirmalaring. Elchin yolg'iz emas. Mendan tashqari ham himoya qiladiganlari bor. Bular oldida, - Zelixon atrofdegilarga ishora qildi. - O'qilon chuvalchangday bir gap.

- Katta ketmang, aka, - dedi Jamshid eshik tomon yurib. U kelgan mashinasida qaytdi. Zelixon esa qahvaxona xo'jayinining xonasiga kirib, telefon go'shagini ko'tarib buyurtma berdi.

O'n daqiqadan so'ng Elchinning telefoni jiringladi. Zelixon Elchinning ovozini eshitdi-da, salomlashmasdan turib dona-dona qilib dedi:

- Elchin, bir gapni aytaman, dovdirama. Gaplarimni qaytarma. Xotirjam eshitib, trubkani ham joyiga asta xotirjamlik bilan qo'y.

Gap bunday: Jamshid tirik. U Sochida. Hozir birga pivo ichdik. U o'zining o'lganini bilmaydi. Sen hushyor bo'l. Qolgan gapni keyin aytaman.

3

Eshikni Valya ochdi. Zelixon uning ko'zlaridagi xavotir uchqunini sezib, ichkari kirishi xavfli ekanini angladi. Endi orqasiga o'girilaman deganida biqiniga o'tkir tig' tiraldi. Zelixon uy burchagida ikki yigitning bejo turishiga ahamiyat bergan, ularni Xongireyning yigitlari deb o'ylagan edi.

U ilojsiz bir ahvolda ichkariga qadam qo'ydi. Katta xonaga kirdi-yu, ko'zlariga ishonmadi. "Nima balo, o'liklar tirila boshlaganmi?" deb o'yladi. Xona to'ridagi yumshoq o'rindiqda taltayib... Fedya o'tirar edi. Jamshid masalasini aniq bilmas edi, axir buni o'z qo'li bilan o'ldirgan edi-ku?!

- Ha, Zelya, ko'zlaringga ishonmayapsanmi? - dedi Fedya o'rnidan turib. - Men o'sha, o'zing bilgan Bo'riman. Narigi dunyoda edim. Qarasam, maishat zo'r. Men maishat qilib yuraversamu akademik do'stinam yorug' dunyoda xor bo'lib yursa, insofdanmi, deb u yerdagilarni avradim. Meni yorug' dunyo azoblariga qaytaringlar, qorong'u dunyo lazzatlaridan akademik do'stim ham bahramand bo'lsin, devdim, ko'nishdi, parazitlar. To'g'ri, ularga ham ozgina xarajat qilishga majbur bo'ldim. Senday do'st uchun men hech nimamni ayamayman, bilasan-ku?

- Sen... qanday tirik qolding? - dedi Zelixon, hayratdan hanuz o'ziga kelolmay.

- Xudo xohlamadi o'lishimni, - dedi Fedya tirjayib.

- Xudo-ku, xohlardi-ya... Fedya, bir safar tirik qolganing bilan, xoinliging kechirilmaydi, bilasan,a? Mentlarga xizmat qilayotganing uchun tering shilinadi hali.

- Sen o'zingni o'yla. Sen akademik emassan, xomkallasan. Xongirey ham ahmoq. Seni bunaqa joydan qidirishmaydi, ovloqlardan izlashadi, deb o'ylaganidan keyin ahmoq-da. Sen po'stak, tomiringa qoradoridan boplab urdim, deb quvondingmi? Sening kelishing ma'lum edi. Endi sen shilta ish bilan ketasan. Qaytmaydigan bo'lib ketasan.

- Sen tiriksan-ku?

- Sheriklarim o'lgan.

- Bular... mentlarmi? - dedi Zelixon orqadagi yigitlarni ko'rsatib.

- Ishing bo'lmasin. O'tir. Qorong'i tushguncha o'tiramiz. Keyin ketamiz.

- Qayoqqa?

- Ochig'ini aytaymi, Zelya, sen umringni yashab bo'lding. Seni qamashmaydi, sud ham qilishmaydi, hukm aniq, ijro qilinsa bas.

- Biz bir paytlar do'st edik, Fedya?

- Bir paytlar otang onangga uylangan edi? Qani u? Do'stligimiz ham shunaqa. Sen meni o'ldirmoqchi eding. O'shanda do'stligimizni eslamading-ku?

- O'zing-chi? O'zing ham meni o'ldirmoqchi bo'lmingmi? Xullas, oshnam, hisob-kitobimiz to'g'ri.

- Yo'q, Zelya, sening hisob-kitobing o'tmaydi bu yo'inda. Endi sen qoyilmaqom qilib o'lishni o'yla.

- Otasanmi, chopasanmi yo qiymalaysanmi?

- O'zingga ma'qulini tanla, menga baribir. Seni qishlog'ingdagilar ko'mib bo'lishgan. Endi birov seni qidirmaydi.

- Unda meni... ot. Bir o'q bilan tinchit.

- Yaxshi, otaman. Bitta o'q yetsa yetdi, bo'lmasa sendan o'nta o'qni ham ayamayman.

- Faqat... qishlog'im atrofida ot. Chirisam o'sha yerda chiriy.

Fedya bu gapni eshitib, baralla kulib yubordi.

- Vey, ahmoq, qaerda chirishingning nima ahamiyati bor? Yo'q, men seni uzoqqa sudrab bora olmayman. Sen jon do'stim, chirishdan qo'rqma. Chirishga ulgurmayman. Seni qiynamaslikning chorasini ko'rib qo'rganman. Otamizu ustingdan kislota quyamiz. Sening o'rningga qishlog'ingda Zelixon deb ko'milgan ahmoq chiriyversin.

- Bilib qo'y, seni Xongirey tinch qo'ymaydi.

- Xongireyni ko'ndiradigan odamlar bor. Sen bu yog'idan xavotir olma. Xongirey ham odam, u ham hisob-kitobli dunyoda yashaydi.

Zelixon orqadagi yigitlarga qarab qo'yib jilmaydi.

- Nimaga tirjayapsan? - dedi Fedya.

- Shunaqangi osongina o'lib ketamanmi, deb o'ylamovdim. Fedya, sen bilan menga oson. Vaqti yetsa o'lib ketaveramiz. Bu dunyoda bir-ikki kunlik o'ynashlarimizdan boshqa hech kimimiz yo'q. O'lsak, birov achinib yurmaydi ham.

- Sening hech kiming yo'qdir. Mening esa onam bor.

- Onangmi?.. O'lganingni eshitib onang quvonib ketsa kerak.

- Shunaqa degin?.. Xotirjam bo'l, onam hali-beri quvonmaydi. Men hali ko'p yashayman. Bu dunyo maishatlariga hali to'yganim yo'q.

- Fedya, sen menga nomardning ishini qilyapsan. O'limim oldida senga bir gap aytay, bu yigitlar chiqib turishsin. Qo'rqma, qochib ketmayman.

Fedya bir oz o'ylangach, yigitlarga "chiqinglar" degan ma'noda ishora qildi.

- Fedya, - dedi Zelixon, yolg'iz qolishgach. - Bir masalada kelishib olsak, o'zingga yomon bo'lmaydi. Qamalishimdan ilgari bankni o'marganimni bilasan-a? Aybni bo'ynimga qo'yishdi, lekin pulni topa olishmadi, buni ham bilasan, a? Men senga o'xshagan kissavur emasdim. Katta-katta topardim. Bu ham ma'lum senga. Qishlog'imga nima uchun keldim, buni bilasanmi? Yo'q, bilmaysan. Men o'g'irlikni yig'ishtirib, tinchgina yeb-ichib yotmoqchi edim. Bu pul mening yetti avlodimga yetib ortadi. Menga nasib etmaganga o'xshaydi. Men shu pulni deb yashadim, endi mendan keyin chirib uvul bo'lmasin. Yarmiga kelishsak, qaerdaligini aytaman.

- Yarmini nima qilmoqchisan?

- Yarminimi?.. Bir do'stim bor, o'shanga olib borib berasan.

- Aldayotgan bo'lsang-chi?

- Seni aldashdan foyda bormi, menga? Kechgacha o'yla, bilib qo'y, sen buncha pulni umringda ko'rmagansan. Yana bir gap: kechgacha bu o'tirishda siqilib o'lmaylik. Agar mendan cho'chisang, oyoqlarimni bog'lab qo'y. Ammo yo'lga chiqquncha bir maishat qilaylik. Agar taklifimga ko'nsang, kechqurun yo'lga chiqsak, ertalab yetib olamiz. Agar insof qilsang, marjaning to'shagiga kirib chiqishga ruxsat berasan.

Fedya yigitlarni chaqirib Zelixonni stulga o'tqazdi-da, oyoqlarini bog'latib qo'ydi. Valya stol ustiga aroq, kolbasa, non, piyoz, tuz keltirib qo'yib, yotog'iga kirdi-da, eshikni zanjirlab oldi.

Fedyaning o'zini erkin tutishi, Valyaning bulardan qo'rqmayotganidan Zelixon bildiki, bu ishlarga Xongireyning ijozati bor.

"Xongireyning nozik bir joyidan ushlashganga o'xshaydi. Bo'lmasa u meni osonlikcha bermas edi, - deb o'yladi Zelixon. Keyin birdan fikri charaqlab yorishdi: - E, ha, Xongirey, azizim, menga yaxshilik qilaman, deb yomonlikni ravo ko'ribsan-ku?"

Qishlog'ida o'lib ketmasin, besh-o'n kun Sochida yayrab olsin, deding-mi? Buning uchun o'z o'ynashini qo'shdingmi, menga?

Eh, Xongirey, shu masalada chechenga o'xshamading. Qishlog'imga o'lganim, odamga o'xshab ko'milganim yaxshi emasmi?.. Zelixonning muqobilida o'lim to'rlari tashlangan qorong'i yo'lakdan o'zga yo'l yo'q. Istasa-istamasa hademay o'limning shirin suvini ichmog'i joiz. O'lim uni bag'riga olmoqqa shay. Faqat yana qancha soat yoki daqiqadan so'ng, qaerda oladi - faqatgina shu masala hal etilsa bas. Zelixon Farg'onada ekanida o'lim bilan yuzma-yuz kelmoq dahshatini his etgan. To'g'ri, o'zi aytganiday, o'limi hech kimni larzaga solmaydi. Agar Fedyaning gapi rost bo'lsa, kislota bilan kuydirilsa, bu dunyoda jasad ham, nomi ham qolmaydi. Chechenning bir avlodi tomiri bilan uzilib, yo'q bo'ladi. Xudo bu oilaga bittadan o'g'il berayotuvdi. Zelixonga buni ham ravo ko'rmadi. Endi bu urug' quridi hisob... Zelixon buni avval ham ko'p o'ylagan, oila qurishni reja qilgan, ammo o'y o'yilgicha, reja rejalgicha qolib ketavergan. Agar shu kelishida qishlog'ida tinch-omon yashab qolsa, oila qurarmidi, Xudo unga ham o'g'il berarmidi...

Zelixon maishat qilish istagini bildirgan bo'lsa-da, tomog'idan hech narsa o'tmadi. "Nasibamni yeb-ichib bo'lganman, shekilli?" deb o'yladi u. Shu asnoda so'nggi luqmani yuta olmay jon berayotgan bobosi ko'z oldiga keldi.

Fedya katta qadahni to'ldirib ikki-uch ko'tarishda bo'shatdi. U topshiriqni qaerda, qachon, qay holda bajarish xususida aniq ko'rsatmaga ega bo'lsa-da, Zelixonning taklifi uni ikki yo'l qarshisiga keltirib qo'ygan edi. Har qanday odamning fikrini o'g'irlash jozibasiga ega bo'lgan pul Fedyaning nozik qitiq patlarini o'ynay boshlagan edi. Umri faqat pul o'marish dardi bilan o'tayotgan odam katta boylik haqidagi xabarga e'tiborsiz qarashi mumkinmi? Pul, boylik - go'zal bir sanamki, uning to'shagida orom olmaguncha ko'ngil tinchlik bermaydi. Pul, boylik - o'rgimchak to'ri kabiki, kishi ko'zi ochiq holatda bu to'rni ko'radi, oqibatda bu to'r azobga giriftor qilajagini biladi, bilsa-da, yo'ldan qaytmaydi, to'r ortidagi go'zal sanamdan hech bo'lmasa bittagina o'pich olish ilinjida tinchimaydi.

Fedya hozir tinchini yo'qotdi. "Aldayotgan bo'lsa-chi?" degan savolga "aldasa ham o'ladi, aldamasa ham o'ladi. Sochida otdim nima-yu, qishlog'ida otdim nima?" deb o'ziga tasalli berdi.

Fedya qistayverganidan keyin Zelixon ham ichdi. Vujudi qizib, o'lim vasvasasidan uzoqlasha boshlaganday bo'ldi. Shunda ro'parasidagi zulmot yo'lagida bir chiroq yilt etganday bo'ldi. "Panoh bor,- dedi u o'ziga o'zi.- Xongirey saqlay olmasa, saqlaydigan odamlar topiladi. Odam topilmaganda ham, men so'lagi oqib yurgan noshud bola emasman-ku!"

Fedyaning marhamati bilan Zelixon Valyaning yotog'iga kirib chiqqach, yo'lga otlandilar. Tuni bilan yo'l yurib, tongotarda manzilga yaqinlashdilar. Yuqoriga o'rlagan tog' yo'lida Zelixon sergaklandi. U orqa o'rindiqda, ikki yigit o'rtasida, Fedya esa haydovchining yonida o'tirardi. Yigitlar ham, Fedya ham mudrashardi. Zelixon haydovchini ham uyqu eltayotganini sezdi.

Mashina tik jarlik yoqasidan o'tayotganida Zelixon tavakkal qildi: qaddini ko'tarib rulga yopishdi-da, mashinani jarlik sari burdi. U tasodif bilan tirik qolarman, deb fikr qilgan edi. Tasodif yuz bermadi. Ammo Xudoning unga rahmi keldi - jasad kislota bilan kuydirilmay, ota yurti tuprog'iga qo'yildi. Faqat nasli nasabi noma'lum odam sifatida dafn etildi...

XXI bob

1

Onasi unga: "Umid bilan yashagin, qizim, Xudo xohlama hammasi yaxshi bo'lib ketadi", deb qayta-qayta uqtirdi. Zaynab onasini ranjitmaslik uchun "xo'p" deb qo'ya qoladi. "Nimaga umid qilay, nima yaxshi bo'lib ketadi?" deb o'ziga o'zi qayta-qayta savol beradi. "Mening umidlarim allaqachon jon bergan, ko'milgan. Yoki hayotda bir umid o'lgach, boshqasi tug'ilishi mumkinmi? Yurak shunaqa bevafo? O'zi yillab ardoqlab kelgan bir umidni bo'g'ib, boshqasiga joy beraveradimi? Men endi nimaga umid qilay? Yana homilador bo'lishni, tug'ishni... bola o'stirishnimi? Hayot shundagina iboratmi? Tug'ilasan... tug'asan... o'lasan..." Zaynab yolg'iz qolgan kezlari ko'pincha shularni o'yarladi.

U to'lin oy va osmon singari topishmoqni istagan edi. Endi osmoni to'lin oysiz tund bo'lib qolgan damda nimaga umid qilsin? Bu osmonga yangi oy chiqishigami? Bu osmonga yangi oy yarasharmi ekan?

Zaynab onasigagina achinardi. O'lmay qolganini ham onasining baxtidan deb bilardi. "Xudo onamni avaylab, meni u uchungina saqlab qoldi", deb o'ylardi. Keyingi yuvoshligi, mo'minligi ham onasi tufayli edi. Onasi aytgani uchun, oyog'i tortmasa-da,

Elchinga qo'shilib keldi.

Oradan kunlar o'tar, Elchin go'yo Zaynabning o'sha gapini unutmagan, yo'q, xuddi eshitmaganday edi. Na bir harakatida, na bir gapida o'sha voqeaga ishora qildi. Bu Elchin uchun oson emasdi. O'sha gap uning yuragidan tosh bo'lib joy olgan, bu toshni eritish esa mushkul edi. Zaynabning nima sababdan shunday deganini anglash uchun ko'p o'ylardi. "Balki xiyonat qilgandir, lekin buni aytishdan maqsadi nima?" degan savolga javob topish uchun xayolning ming bir ko'chasiga kirib chiqardi.

Elchin hadeb uyda o'tirmaslik uchun madaniyat uyiga ishga kirdi. Musiqa to'garagiga nomigagina rahbar edi, aslida to'yma-to'y yuruvchi guruhi bilan shug'ullanardi. Shart shu ediki, madaniyat uyi biron tadbir o'tkazsa, ular havaskor ishchilar sifatida ishtirok etib berishardi. U Zaynab o'ziga kelib olsin, degan fikrda bo'sh kunlari ham "ishga ketyapman", deb uydan chiqib ketardi. Uning navbatdagi yanglishishi ham aynan shu edi.

Zaynab uchun yolg'izlik azob sahosida sarsari tentirash kabi edi. Garchi Elchin bilan bo'lganida yuragi ezilib tursa-da, uning ko'chaga chiqishini istamay qolgan, ammo "men bilan uyda o'tiring", deyishga tili bormas edi. Faqatgina Mardona keladigan kunigina Elchinning chiqib ketishini xohlardi. Faqat Mardonagina unga lazzat olib kelardi. Mardona kelishidan bir kun avval uning vujudi zirqiray boshlardi. Hamshira kelib, emlagach, og'riq taqqa to'xtar, yuragidan g'ubor ham ko'tarilardi. Mardonadan qiziq-qiziq hangomalarni eshitib, miriqib kulardi.

Elchin Mardonani dastlab ko'rganidayoq yoqtirmay qolgan edi. O'rni kelsa aytaman, deb yurgan kezlari uyga kiyimini almashtirgani kirdi-yu, Zaynabning shodon kulgisini eshitdi. Bu kulgi Elchin uchun tansiq edi. Shu bois hamshiraning kelishiga monelik qilish fikridan qaytdi. Bu uning yana bir navbatdagi yanglishishi edi.

Mardona endigi kelishida emlab bo'lganidan so'ng, Zaynabning bahri-dili ochilgan damda sumkasidan videokasseta chiqardi.

- Bir tanishimnikiga kiruvdim, zo'r kino deb berdi. Birga ko'rmaymizmi, qanaqa balo ekan? - dedi u. Zaynabga bu taklif ma'qul keldi. Chunki uyidagi kassetalarni uch-to'rt martadan ko'rib bo'lgan edi.

Bir necha daqiqadayoq filmning "qanaqa balo" ekani ma'lum bo'ldi. Mardona to'xtatarmikin, degan ma'noda Zaynabga o'g'rincha qarab qo'ydi. Dori ta'siridan aqliga qulf urilgan, lazzat bulog'ida cho'milayotgan juvon televizorni o'chirmadi. Mardona har ehtimolga qarshi:

- Voy o'layin, voy sharmanda! - deb qo'ydi.

Zaynab unga qarab bir kulimsiradi-yu, yana tomosha bilan ovora bo'ldi.

Nomi "chet el badiiy filmi" bo'lgan bu tomoshada kishi aqli bilan o'ylab topish mushkul bo'lgan behayolik, sharmandalikning beaded turlari mavjud edi. Film o'rtalaganda Mardona Zaynabga yaqin surildi. Avval yelkasiga o'ng qo'lini tashlab o'ziga tortdi. So'ng chap qo'li bilan ko'kragini ushladi. Zaynab bir siltandi-yu, keyin dugonasining qiligi yoqib, qarshilik bildirmadi.

Bu holva edi.

Bundan beshbattari filmdan so'ng bo'ldi.

2

- Eringiz to'ydami? - deb so'radi Mardona.

- Ha,- dedi Zaynab entikib.

- Bir joyga bormaymizmi?

- Qayoqqa?

- So'ramang. Eringiz maishat qilganida siz ham bir ayshingizni sursangiz, osmon uzilib yerga tushmas.

- Yo'q, shu yerda o'tiraveraylik.

- Men sizga yomonlikni ravo ko'ramanmi? Xohlamasangiz o'tiravering, men ketdim. O'zim boraman. Buni ko'rganimdan keyin joyimda yota olmayman.

Zaynab o'ylanib qoldi. Ammo bu o'y aqlga urilgan qulf zulfini buza olmadi. Itoatkorlik bilan o'rnidan turib, kiyimini o'zgartirdi. U hozir cho'pon yetovidagi qo'y holiga kirgan edi. Uning ko'ngli nimanidir tusardi, u nimagadir yetishmoqni istardi. O'sha "nimadir" uning xayolini o'g'irlagan, fikrlash yo'llarini tamom to'sib tashlagan edi. O'sha "nimadir" tomirida qonni gupirtirib oqayotgan qoradori ekanini, ko'rgan tomoshalari esa ruhini loyqalab tashlaganini hozir idrok eta olmas edi.

Ular katta ko'chaga chiqishib, yo'lovchi mashinani to'xtatishdi. Mashinada Mardona uning belidan mahkam quchib bordi.

Mardona aytgan ko'chaga burilgach, haydovchi "qayoqqa yuray?" deb so'radi.

- Hammom oldida to'xtating,- dedi Mardona amr ohangida.

Mashina to'xtab, Zaynab tushgach, Mardona haydovchiga:

- Yarim soatcha poylab tura olasizmi? - dedi.

- Puliga chidasangiz, ertalabgacha ham turaveraman,- dedi haydovchi.

- Qoyilman, o'g'il bola! - dedi Mardona.

- Zakalat tashlab keting,- dedi haydovchi.

Mardona sumkasidan pul olib unga uzatdi:

- Sizdaqa o'g'il bola kerak menga, keyin gaplashib olamiz. - Mardona shunday deb bir ko'zini qisib qo'ydi.

Ular hammomning hovuzli bo'lmasiga kirdilar. Mardona patta ham olmadi. Birovdan "kirsak bo'ladimi, bo'shmi?" deb so'rab ham o'tirmadi. O'z uyida yurganday to'g'ri kirib bordi. Zaynab "qanaqa joy bu o'zi?" deganday atrofga bir alangladi. Odamlarning e'tiborsiz turganini ko'rib, indamay dugonasiga ergashdi.

Ichkari kirib, eshik zulfini solgach, Mardona stol ustida yopig'liq oq dasturxonni yig'di. Zaynab tayyorlab qo'yilgan yemak-ichmakni ko'rib ajablendi. Mardona esa pivoni shartta ochib ikki piyolaga quydi-da, manzirat qilib o'tirmay, ichib yubordi. So'ng:

- Bu yerda pivo yaxshi ketadi,- deb labini yaladi.

Yechinib, issiqxonada o'tirdilar. Bu yerda ham Mardona uydagi qiligi qildi. Bu safar uning harakatlari avvalgiday xush yoqayotgan bo'lmasa-da, Zaynab qarshilik ko'rsatmadi. So'ng hovuz labiga borishdi. Bu yerda ham Mardona uning oq badanini ehtiros bilan silab, kutilmaganda suvga itarib yubordi. Keyin qiyqirib kulganicha o'zini hovuzga otdi. Ikki dugona ancha vaqtgacha qiyqirib, bir-birlariga suv sepib o'yin qildilar. Suvdan chiqishgach, Mardona Zaynabning yelkalarini silab:

- Buni qara, kumushdek tovlanib ketding. Bunday badan katta otarchiga xayf...- dedi.

Issiqxonadan so'ng salqinroq suvga tushib, ruhidagi loyqa tina boshlagan Zaynab bu gapni eshitib, yengil seskandi.

"Kumushdek... tovlanib ketding..."

Mardona bu gapni aytganda Kumushbibini nazarda tutmagan bo'lsa-da, Zaynabning ko'z oldida o'zi sevgan, yillar bo'yi qalbining

to'rida ardoqlab-asragan mo'mina ayol gavdalandi. Shu asnoda aqlini bandi etib turgan qulf buzilib, nimalar qilganini idrok eta boshladi. Idrok etgani sayin o'zidan o'zi nafratlanaverdi. Mardona undagi o'zgarishni sezib:

- Hm, o'rtoqjon, nima bo'ldi? - deb so'radi.

- Issiq yoqmadi shekilli,- dedi Zaynab bir oz dovdiragan holda.- Men chiqib tura qolay.

- Mayli, men yana bir sho'ng'ib chiqaman,- Mardona shunday deb yana pivodan simirib, o'zini suvga otdi.

Zaynab tez-tez kiyinib, tashqariga chiqdi. Nima qilarini bilmay dovdirab turganida mashina signali chalinib, haydovchining:

- Men bu yerdaman,- degan ovozi eshitdi.

Zaynab avvaliga "sen kimsan?" deganday unga ajablanib qaradi. So'ng bu yerga shu mashinada kelganini eslab, tez-tez yurib borib, o'tirdi-da, "ketdik", dedi.

- Opoxonimiz-chi? - dedi haydovchi.

- Uni qaytib kelib, olib ketasiz.

- Puliga chidasalar bo'ldi. Qaytib kel, desalar qaytib kelaveraman. Qayoqqa qarab hayday?

Zaynab uyiga qaytsa, Mardona izma-iz yetib kelishidan xavotirlanib, ota hovlisiga bormoqni ixtiyor etdi.

3

Mardona ertasiga qo'ng'iroq qildi.

- Ha, o'rtoqjon, nima bo'ldi? - dedi u o'pkalanib.

Zaynab uning ovozi eshitdi-yu, yuragi hapriqib, yuzlari qizarib ketdi.

- Sal mazam qochdi,- dedi u sovuqroq gapirishga harakat qilib. U kechagi voqeadan so'ng Mardonani ko'rishni istamay qolgan edi.

Mardona uning muomalasidagi sovuqlikni sezsa-da, quvnoq ohangda davom etdi:

- Shunday zo'r maishatdan quruq qoldingiz. Mayizdek bo'lib borardik. Otasi o'pmagan yigitlarni ko'rardingiz. Siz uchun bugun boshqatdan tashkil qilamiz.

- Yo'q, yo'q,- dedi Zaynab.- Kerakmas. Meni bunaqa ishlarga... boshlamang. Umuman... endi biznikiga kelmang.

- Kassetamni olgani borsam-chi?

- Kassetamni.. Men uni majaqlab, axlatga tashlab yubordim.

- Shunday jonon narsani-ya! - Mardona kuldi. Zaynab go'shakni qulog'idan uzdi. Ammo joyiga qo'ymadi.

- O'rtoqjon, eshityapsizmi? Mayli, kelma, desangiz bormayman. Lekin uch kundan keyin mensiz turolmay qolasiz. Meni o'zingiz chaqirasiz.

Bu gapni eshitib Zaynab ajablandi-da, go'shakni qulog'iga olib bordi:

- Uch kundan keyin? Nimaga?

- Uch kundan keyin dorini qo'msaysiz.

- Qanaqa dorini?

- O'shanda bilasiz. Men ginachi emasman. Telefon qilsangiz, yetib boraman. Tortinmay chaqiravering.

Bu gapdan keyin Mardonaning nima demoqchi ekanini anglaganday bo'lib, Zaynab qo'rqqanidan titrab ketdi. Bilagidagi igna izlariga qaradi. "Yo'q, yo'q, bo'lishi mumkin emas", deb o'ziga o'zi tasalli berdi. Lekin uning bu tasallisi o'lib o'layolmay, tuzalib tuzalayolmayotgan bemor kabi edi. U endi ana shu o'lim to'shagidagi tasalli bilan kuch yig'ayotgan navqiron gumonga asira bo'ldi.

"Hali hammomdan chiqqach, yana bir sharmandalikka boshlab borar ekan-da?! Maqsadi nima uning? Nahot meni shunday sharmandalik ko'chasidan qaytmas juvon deb o'ylasa? Nahot meni buzuq deb o'ylasa?! O'zi-chi? O'zi shu qadar buzuqmi? Men shu buzuq bilan apoq-chapoq bo'ldimmi? Hatto opa-singil tutinishni fikrladimmi? U mening kimligimni biladi-ku? Nahot bu shaharda Asadbekdan cho'chimaydigan bir buzuq topilsa?" Zaynab shularni o'ylab, otasiga aytmoqni ham fikr qildi. Biroq, otasining qahridan qo'rqdi. Yana arqonni picha uzun tashlamoqni, Mardona bilan yakka o'zi olishib ko'rmoqni lozim topdi. "Shunday bir shilta bilan olishib yenga olmasam, men Asadbekning qizi emasman!" deb qo'ydi. Shunday deb katta ketgan bo'lsa-da, Mardona aytgan uch kunning o'tishini xavotir bilan kutdi. Tasalli bilan gumonning hayot-mamot jangi shu uch kun badalida hal bo'lishi kerak...

Uchinchi kunga o'tar kechasi uyqusining tayini bo'lmadi. Endi ko'zi ilinganida bosinqirab uyg'onib ketaverdi. Bir mahal qattiqroq baqirib yuborib, Elchinni ham uyg'otdi. "Nima gap, tinchlikmi?" degan savolga "bosinqirabman", deb qisqa javob bera qoldi. Elchin charchab kelgani sababli xotining holatiga e'tibor bermay yana uyquga ketdi.

Asad oyining o'n beshi. Kunduzi quyosh taftidan horigan osmonga to'lin oy hukm o'tkazadi. Zaynab bosinqirab uyg'onganida Oy deraza ro'parasiga kelib, hobgohni nurga belay boshlagan edi. Zaynab chalqancha yotib, Oyga tikildi. "Oy qachondir bir gunoh qilib yuzi sharmandalikdan dog' bo'lgan ekan. Necha ming, balki million yildan beri bu dog'ni ketkiza olmaydi. Balki Oy odamlardan uyalgani uchun ham faqat kechasi chiqar? Men-chi? Bir qadam qolgan ekan-a... Meni Kumushbibining ruhi saqlab qoldimi? Shundaydir. Balki derazadan tushayotgan nur Oyniki emas, Kumushbibi ruhining nuridir? Qani edi shunday bo'lsa. Qani edi, Kumushbibining ruhi o'zimni, uyimni sadoqat, poklik nuri bilan o'rab, himoya qilsa. Qani edi. Otabelk beginning ruhi erimning yuragiga muhabbat otashini bersa... Otabelk bir tug'ilib qolgan ekan. Endi Otabelklar yo'q. Kumushbibimning zaharlanib o'lgani bir jihatdan durust bo'lgan ekan. Agar dunyo aylanib hozir tug'ilsamidi... Hozir tug'ilsa Kumushbibi bo'la olmasdi. O'zi aytmoqchi, Tuproqibibi bo'larmi edi... Xuddi menga o'xshab... Men Tuproqibibi emasmanmi axir?.." Shu kabi xayollar oqimiga berilgan Zaynab yana mudradi. Sal o'tmay yana uyg'ondi. Shu tarzda xavotirlanib kutgani uchinchi kunga yetdi. Ammo xavotiri o'rinsiz chiqdi. Vujudida o'zgarish sezmad. Mardonani la'natladi. Ko'ngliga sevinch oftobi mo'raladi. Lekin bu sevinch nuri qora bulutlar chokidan asta qarab qo'ygan oftob misoli aldamchi edi.

Kun asr vaqtdan o'tganida hovli qizib, o'tirib bo'lmaydigan darajaga yetdi. Zaynab ichkari kirib salqin xonadagi o'rindiqqa yonboshlab, televizorni yoqdi. Keksaroq bir baxshi do'mbira chertib doston aytardi. Zaynab baxshilarning ovozi xirillatib aytishlarini yoqtirmas edi. Shu tufayli televizorni boshqa kanalga olmoqchi bo'ldi. Biroq, baxshining tilidan uchgan bayt uni to'xtatdi:

Xazon bo'lgan bog'da gul so'larmikan,

So'lgan gulga bulbul kep qo'narmikan...

"Aqlli gap ekan,- deb o'yladi u.- "So'lgan gulga bulbul kep qo'narmikan..." Xuddi men haqimda aytilganga o'xshaydi."

Baxshi "Barchin" ismini tilga olgach, "Alpomish" dostoni aytilayotganini fahmlab, diqqat berib tingladi.

"...Lochin qo'ngan to'shimga qarg'ani qo'ndirmayman..."

Barchin tilidan aytilgan bu gap Zaynabni larzaga soldi. Salqin uyda havo yetishmaganday tuyulib, tashqariga chiqdi. Yuziga issiqlik seli urilib, yanada loxas bo'lib, iziga qaytdi. Baxshi do'mbirani shitob bilan chertib, doston aytardi.

"...Lochin qo'ngan to'shimga qarg'ani qo'ndirmayman..."

"Lochin kim? Erimmi? Yo'-o'q... u lochin bo'la olmaydi. Bu to'shga lochin qo'nmay o'tdi. Qarg'a qo'ndi..."

Zaynab Jamshidni eslab, yuragi ezildi. Yurak to'lg'og'ini kutib turganday vujudi ham zirillay boshladi. Zaynab asabini tinchlantirish uchun xapdori ichib yotdi. Vujudi bir oz orom topganday bo'ldi. Baxtiga eri bugun to'yga ketmadi. Birga ovqatlanib, so'ng gaplashib o'tirishdi. Zaynab saboqdosh toliba dugonalarini sog'inganini, mehmonga chorlash niyati borligini aytdi. Elchin bu fikrni ma'qullab, "qo'lbola osh bizdan", deb ko'nglini ko'tardi.

Mardona aytgan holat yarim tunda to'satdan boshlandi. Zaynab bezgak tutganday titrardi. Ko'ngli aynib o'qchirdi. Elchin qaynonasini bezovta qilgisi kelmay, "tez yordam"ga qo'ng'iroq qildi. Tabib kelib, lozim tekshiruvini o'tkazgach, bir bilakdagi igna izlariga, bir Elchinga qarab yelka qisdi. Elchin uning nima demoqchi ekanini anglab, bosh chayqadi-da:

- Yaqinda kasalxonadan chiqdi. Hamshira kelib emlab turibdi,- dedi.

- Qanaqa dori, ko'rishim mumkinmi?

- Hamshira dorini o'zi olib keladi,- dedi Zay-nab ingrab.

- Emlaganidan keyin yengil tortarmidingiz?

- Ha.

- Nima ekan u? - tabib o'ylanib, gardanini qashidi.- Agar istasangiz kasalxonaga olib ketay?

- Do'xtir, bu Asadbekning qizi,- dedi Elchin, uning qulog'iga shivirlab.

- Men uchun buning hech bir ahamiyati yo'q. Men kasal ko'rgani kelgan odamman,- u shunday deb qutisini kavlashtirib dorilarni tanlagach, Zaynabni emladi-da, ketishga hozirlandi.- Tinchlantiradigan dori berdim. Hozir uxlaydi.

Elchin uni ko'chaga qadar kuzatib chiqdi.

- Men sizni tanidim,- dedi tabib, xayrlashish uchun qo'l uzatib.- Menga shuning o'zi kifoya edi. Asadbekni eslatib, o'zingizni pastga urdingiz. Dard "bu Asadbekning qizimi?" deb surishtirmabdi-ku, to'g'rimi? Nima uchun shifo surishtirishi kerak ekan? Past ketmang, hofiz og'ayni, sira past ketmang.

Elchin mulzam bo'lib qolaverdi. Uyg'a qaytib kirganida Zaynabning titrog'i ancha kamaygan, nafas olishi ham mo"tadillashgan edi. Elchin uning ustidagi choyshabni tortib, to'g'rilagan bo'ldi-da, o'zi divanga yonboshladi.

Zaynab uyg'onganida vujudini nimadir bosib turganday his etdi. Tungi bezgak xuruji chekingani uchun og'irlikka parvo qilmaslikka tirishib, o'rnidan turdi-da, choy qo'ydi, nonushta tayyorladi. Elchin xotining harakatlariga qarab "ancha tuzuk", deb o'ylasa-da, baribir so'radi:

- Oyingni chaqiraymi?

- O'zim chaqiraman. Yo'q, uyg'a borib kelaqolaman.

- Unda olib borib qo'yaman.

- Yo'q, ketavering, birpasdan keyin boraman.

- Seni dorilar ham qiynab qo'ydi chamamda. Ba'zi dardlarni badanning o'zi ham yengib tashlaydi. Hadeb dori ichib qiynash kerakmasdir.

- To'g'ri aytasiz, Mardonaga boshqa kelmang, deganman.

- Dugona sifatida kelaverishi mumkin.

- Yo'q, yo'q, u menga qanaqasiga dugona bo'lsin. Shunchaki... hamshira.

Zaynab ezgin kayfiyatda bo'lgani sababli Elchin gapini kalta qila qoldi. Ishga otlana turib:

- Bugun rayonda kontsertlarimiz bor. Oyingnikiga borsang, yotib qolaver. Ertalab o'zim xabar olaman,- dedi.

Zaynab itoatkorlik bilan "xo'p" dedi. Eri ketgach, uyni yig'ishtirib, onasinikiga otlanayotganida yana bezgak titrog'i xuruj qildi. Bu safar oyoq-qo'li akashak bo'lib qoldi. Bu holatidan o'zi ham qo'rqib ketdi. "Endi o'laman shekilli?" deb o'yladi. Bu o'y uni holi qoldirmay turib, xayoliga Mardona keldi. Azob iskanjasidagi Zaynabga Mardona najot farishtasi kabi ko'rindi. Uning ko'z oldida shilta qiliqlar qilayotgan juvon emas, jilmayib turgan bokira qiz sifatida ko'rindi. U bezgak titrog'iga ortiq dosh berolmay, telefon raqamini terdi. Mardonaning ovozi eshitib, azroil jonini qaytib berganday suyundi.

- Tez keling, kelmasangiz o'laman,- dedi titroq ovozda.

- Sabr qiling, jonim, hoziroq yetib boraman,- dedi Mardona.

Chindan ham u tez yetib keldi. U kirganida Zaynab uy burchagida g'ujanak bo'lib olgan, bir nimadan qo'rqanday titrardi.

Mardona uni qo'lidan ushlab turg'azib, so'ng divanga yotqizdi. Zaynab unga mo'ltillab qaradi.

- Yonimda dori yo'q,- dedi Mardona sovuq ohangda.

- Nimaga? - dedi Zaynab.

- Dori beradigan odam "o'zini olib kel", dedi.

Zaynab avvaliga bu gapning mazmunini anglamadi. Tushungach, ko'zlarini katta-katta ochib:

- Menga berayotganingiz qoradorimidi? - deb so'radi.

- Nima deb o'ylovdingiz? - dedi Mardona kulib.- Emlagandan keyin mazza qilardingiz-ku? - Shunday deb Zaynabning ko'kragiga qo'l yubordi.

Zaynab o'zida qandaydir kuch topib, bu qo'lni urib yubordi-da, o'rnidan turdi:

- Hayvon! Fohisha! Yo'qol! - deb baqirdi.

Mardona zaharli jilmaydi.

- Betahorat benamozni bo'yniga qo'ygan ekan. Men o'z xohishim bilan kelmadim. Siz chaqirdingiz, haydasangiz ketaman. Ammo keyin yalinsangiz ham qaytmayman. O'ylab ko'ring, ko'chada mashina kutyapti. Bir necha lahzada yetamiz. Og'riqlardan qutulasis. Rohatlanasiz. Rohat o'rniga azobni yaxshi ko'rsangiz, nima derdim, men ketdim...

Zaynab Mardona darvozaga yetguniga qadar chidadi. So'ng og'riqqa ortiq bardosh bera olmay baqirdi:

- To'xtang!

Mardona darvoza ostonasida to'xtadi. Zaynab esa buzuqlik ostonasida o'zini to'xtata olmadi. Uning ostona hatlashi Asadbekning Krasnoyarda kasalxonaga yotgan kuniga to'g'ri keldi.

1

Mashina o'rnidan jilganida biqiniga ikki musht tushgach, Anvar o'zini u yoq-bu yoqqa urishning foydasi yo'qligini, haqiqat talab qilsa yana musht yemog'i mumkinligini fahmlab, tinchidi. Uning g'azabdan yonayotganini tez-tez nafas olishigina oshkor etib turardi.

Mashinadan tushib o'zini notanish jinnixonada ko'r-di-yu, hayratlandi. Qabriston yaqinida jinnixonada mashinasi kutib turganidan u ajablanmagan edi. G'azab otashida yonayotgan bo'lsa-da, bu ishni Xolidiy ustalik bilan uyushtirganini tushungan edi. "Yana eski tos, eski hammom", degan fikrda o'zini avvalgi jinnixonada ko'rarman, devdi. Boshqa jinnixonada uning uchun kutilmagan zarba bo'ldi.

- Nimaga meni bu jinnixonaga olib keldinglar?- deb so'radi u, yetaklab kelayotgan yigitdan.

- Senga atab qurilayotgani hali bitmabdi,- dedi yigit do'ng'illab.

- Men to'g'rilikcha so'rayapman.

- Men qiyshaytiribroq aytyapman.

- Odam emas ekansan.

- Haligi musht kamlik qildimi?

Anvar uning basharasiga bir qarab olib "Turqi sovuq odamdan iliq gap chiqarmidi", deb qo'ydi.

Tibbiy tekshiruv naridan-beri o'tkazildi-da, ikki oshyonli imoratning birinchi qavatidagi to'rt kishi yotishiga mo'ljallangan xonaga boshlab kelishdi. Deraza yonidagi karavotdan tik turib olib o'ng qo'lini olg'a cho'zgan bemor Anvar kirib kelishi bilan unga qarab xitob qildi:

- Yashasin, sovet jinnilari, ura! - Shunday degach, u quvonib chapak chaldi-da, indamay turgan Anvarga o'shqirdi: - Sen nima uchun olqishlamayapsan? Sen sovet jinnilariga qarshimisan? Ha, ha, sen jinni dushmanisan! - U shunday deb barmog'ini bigiz qilganicha karavotidan tushayotgan edi, Anvarni kuzatib kelgan yigit unga qarab baqirdi:

- Joyingga qayt, qimirlama! Bu ham o'zingdan, dushman emas. G'iring desang, yeysan!

Xitobchi barvasti mushtni ko'rgach, nafasi qaytdi. U, garchi esi og'ib qolgan bo'lsa-da, mushtning qadrini bilar edi.

Xonadagi yana ikki bemor indamaslar toifasidan ekan. Kuzatuvchi chiqib ketgach, xitobchi yana Anvarga qaradi:

- Men bilan kommunistmga bormaysanmi?

"Bitta arbob, ikkita indamas jinni hamkorligida yana qayoqqa borish mumkin?" deb o'yladi Anvar. Savolga javob berguday bo'lsa bu "arbob"dan qutula olmasligini bilib, o'zini indamaslar safiga qo'shishni ma'qul ko'r-di. "Arbob" bir-ikkita savoliga javob ololmagach, o'zi bilan o'zi ovora bo'lib qoldi.

Kechki ovqatdan so'ng dori-darmonlarni qabul qilishgach, hamxonalari odobli bolalar kabi yotib, uyquga ketishdi. Anvar ham yotdi, ammo ostiga tikonli to'shak solinganday orom topmadi. Avval qaddini ko'tarib o'tirdi. So'ng turib, dahlizga chiqdi.

Navbatchi hamshira o'rnida barvasta, yonog'ida tukli xoli bor ayol katta daftarga nimadir yozib o'tirardi.

- Nimaga chiqding, kirib yot,- dedi u qo'pollik bilan.

- Uyqu kelmayapti, bugun olib kelishdi meni. Kelajagi porloq jinnilardan bo'lsam kerak. Qo'rqmang, qochib ketmayman.

- Qochib go'rga borarmiding, bor kirib yot, boshimni og'ritma.

Avvalgi jinnixonada ham navbatchi hamshira uni kirib yotishga undagan edi. Ammo bu tarzda emas, yalinish ohangida iltimos qilib edi. Shunda Anvar unga bir she'r aytgan, u "yaxshi she'r ekan", deb bir oz suhbatlashgan edi. Anvar garchi bu xotindan yaxshi gap chiqishiga gumonda bo'lsa-da, o'sha she'rni o'qigisi keldi:

Bahorda gurkirab avj olgan chechak,

So'lar xoh istama, xohi sen ista.

Unga yor na o'tmish, na-da kelajak,

Tuproqqa jo bo'lib ketar ohista.

Shuning-chun so'nggi bor kuylaydi qumri

Bilmam ne marsiya, bilmam ne vola.

Hey, mening umrimdir chaqmoqning umri

Bir chaqnaq mahv bo'lsam chekmagin nola!

Navbatchi yozishdan to'xtab, unga g'alati qaradi:

- Nima balo, shoirmisan? - deb so'radi, she'r o'qib bo'lingach.

- Yo'q, jinniman,- dedi Anvar istehzo bilan.

- Jinniliging bilinib turibdi, kirib yot dedim senga.

Anvar "xo'p bo'ladi" dedi-da, orqasi bilan yura turib yana bir to'rtlik o'qidi:

- Yomg'irdan so'ng ochildi bog'lar,

Endi yellar girdikapalak.

Astagina titrar yaproqlar,

Xayr dema, beozor malak...

Navbatchi ayol so'nggi satrni noto'g'ri anglab, qo'lidagi qalamni taq etib stol ustiga qo'ydi-da, o'rnidan turdi:

- Qani, kir ichkariga, deyapman! Hali men senga malay bo'ldimmi, huv turqing qursin!

Anvar bu yer she'r o'qiydigan, hazillashadigan joy emasligini anglab, shoshib ichkariga kirdi. Navbatchi hamshira eshikni ochib, to u joyiga yotgunicha qarab turdi.

Anvarga alam qildi. Aslida u yurakni siqayotgan iskanja azobidan bir damgina bo'lsa ham qutularman, degan niyatda dahlizga chiqqan edi. Avvalgi jinnixonada aynan shunday bo'lardi. "Bu yer nima o'zi - jinnixonami yo qamoqxonami?" deb o'yladi u.

Alamdan holi bo'lmoq uchun xayolini chalg'itishga urindi. Qo'lini bolish qilib, chalqancha yotganicha o'y o'yladi: "Uyimga xabar bergani kim borgan ekan? Har holda "eng kichik ilmiy xodim"ni yugurtirishadi. U bechoragina bo'ynini qisib turib ming'irlaydi.

Nima deydi? "Ishda birdan kasallari tutib qoldi", dermikin yo... ha, "ustozlarining o'limidan qattiq qayg'urdilar" der. Shunday degani durust, shunisi sal obro'lroq. "Bir oz dam olsin, davolansin, deb kasalxonaga ("jinnixonaga" demaydi) joylashtirishdi" deydi. Deydi-yu, zipillab iziga qaytadi..."

- Ha, aynan shunday bo'ldi.

Anvar tanish ovozni eshitib, sergaklandi.

- Kim bu? - dedi pichirlab.

- Tanimadingmi? Asqar akangman.
- Siz?..
- Men seni ko'rgani keldim. Meni ham shu yerda sen kabi "davolashgan".
- Navbatchi xotinni taniysizmi?
- Tanimay-chi? Agar uni mol desang, dunyodagi barcha mollar haqoratga chiday olmay "meni kelib-kelib shunga o'xshatdingmi", deb o'zini osadi.
- Sizning she'ringizdan o'qigan edim, tushunmadi.
- She'ni xor qilma, uka.
- Odamlar nima uchun bunday tuyg'usiz bo'lib ketishyapti?
- Buni anglashing uchun yonimga kelishing kerak. Men bilan sening olaming boshqa.
Haqsizlikni ko'rsam qalbim bozillar,
Vo darig', mum tishlab turar fozillar.
Esingdami bu satrlar? Fozillar nechun mum tishlaydilar, anglab yetmadingmi? Sen aqlli yigitsan. Do'stlar uchun ming bir fazilating ham kam, dushman uchun bir fazilating ham ko'p ekanini bilasan. Odam bu dunyoga yalang'och keladi. Ketishida o'zi bilan hech nima olmaydi. Ololmaydi. Unga ikki quloch surp, ikki quloch yer kifoya. Hech narsasiz kelib, hech narsasiz ketishini bilsa ham bir chimdimgina umrida boylik talashadi, amal talashadi, obro' talashadi. Sen Xudoga shukr qil. Biz bunday bachkana narsalardan ustun turdik.
- Men bir ko'hna kitobda o'qiganman: kimiki o'z nafsini xor tutsa, Xudo uning qadrini oshirarkan. Kimki o'z nafsini izzat qilsa, Xudo bandalari oldida uni xor qilarkan.
- Ayni haqiqat bu. Eshit:
Ko'kdagi qush pastdan luqma izlaydi,
Pastda sayyod ov qilmoqni istaydi.
G'alati bu manzara.
Samodagi tuzoq nima ham bilmagay,
U hech kimga itoat ham qilmagay
Bir qara-ya, bir qara.
Angladingmi? Endi yo'lga otlan. Sen bilan mening joyim samolarda.
- Samolarda? Yerda-chi? Bunda kim kurashadi? Kim adolat uchun boshini tikadi? Siz aytgan edingizki "Nafsi yomon katta baliq og'zin ochib, yutdi kichik baliqlarni daryoda hey..." Shunday bo'lib qolaveradimi? Aytning?
Nechundir javob bo'lmadi. Anvar ajablanganicha qaddini ko'tarib atrofga alangladi. Asqar Qosimning ovozi o'rniga hamxonalarining xurragi eshilib, entikdi. "Men chindan shoir bilan suhbatlashdimmi yo alahsirab o'zim bilan o'zim gaplashdimmi? Asqar aka nimaga da'vat etdi? Yo nurdan elchi bo'lib keldimi?"
- Sen o'zing bilan o'zing gaplashding. Biz elchi yubormaymiz.
Anvar tanish ovozni eshitib, shoshilganicha derazaga qaradi: derazadan nur poyandoz kabi tushib turardi.
- Nima uchun meni yo'ldan qaytardingiz? Asadbeklar bilan ketganimda bu ko'rgilik yo'q edi.
- Bu bizning istagimiz emas, taqdiring shunday. Taqdiridan hech yoqqa qochib qutula olmaysan. Sen endi bu dunyoda yashay olmasligingga amin bo'ldingmi? Senga so'nggi imkoniyat beramiz. Istanang, ustozing Hikmat O'rolov bilan uchrashtiramiz.
- Istayman.
- Nurga oyoq qo'y.
Ko'z ochib yumgunicha Anvar o'zini safolik boqchalari bor go'zal manzarali bir yerda ko'rdi. Hikmat O'rolov favvora yonida o'tirardi. U qo'lidagi kitobni qo'yib, o'rnidan turdi:
- O', azizim, sizni ko'rganimdan bag'oyat xursandman. Qarang, ilohiy osoyishtalikka ham yetishdim.
- Sizni oxir-oqibat yedi, u maraz! - dedi Anvar.
- Unday demang, azizim. Men xursandman. Xudo jonimni do'stlarim qo'li bilan emas, g'animlarim qo'li bilan olganidan ham quvonaman. Dushmaning qo'lidan qazo topmoq ham bir baxt, azizim.
- Bu gapingizda jon bor. Muhimi - siz jallodingiz umridan ko'proq umr ko'rasiz.
- Yanglishmang. Hali ular ko'p yashaydilar. Ular omadli odamlar. Eshitmaganmisiz, omadli odamlarning xo'rozi ham tuxum qilarkan. Bilasizmi, arablar qahva ichishayotganda nima deydi? Ular der ekanlarki, birinchi qultum achchiq - hayot kabi, ikkinchisi "B" lazzatli - muhabbat kabi, uchinchi - sirli - o'lim kabi. Biz uchchala qultumni ichib bo'ldik. Sirning tagiga ham yetdik. Endi navbat sizniki.
- Siz ham meni chorlaysizmi?
- Boshqa yo'l yo'q-ku?
- Har bir odam tug'ilganidayoq o'limga mahkumdir. U umri bo'yi hukmning ijrosini kutib yashaydi. Har kuni bir o'lib, bir tiriladi. Hukm qay holda, qachon ijro etiladi - Xudo biladi.
- Hukm ijrosini tezlatmoq mumkin.
- Shoshilmang. Men hali bir masalani hal qilib olishim kerak.
- Qanday masala? Balki birga yecharmiz?
- Masala shuki, odam bolasi har bir narsani oldindan bilishni istaydi. Ko'p narsalarga oldindan tayyorgarlik ko'radi. Ammo o'lim onlarini kam o'ylaydi, kam tayyorlanadi. Xo'sh, so'nggi nafas qanday bo'ladi? Nahot odam bu bilan qiziqmasa? Birinchi nafas, ko'z ochib dunyoni ko'rish o'z ixtiyorida emas. Ammo so'nggi nafasiga tayyorlanishi mumkin-ku? Pokiza holda ketadimi bu dunyodan yo harom holidami - o'ziga bog'liq-ku?
- Siz, azizim, masalaning bu tomonidan xotirjam bo'ling. Sizning safaringiz xayrli, bu olamga pokiza holda kirib kelasiz. Qo'ying, u g'ovak qamishlarni, balchiqqa belanib yashayverishsin. Siz bag'rimizga keling.
Hikmat O'rolov shunday deb ko'zdan yo'qoldi. Anvar nur oqib kirayotgan deraza ro'parasida yolg'iz qoldi. Yo'q, u yolg'iz emasdi. U bu dunyoni tark etgan yaxshilarning ruhi bilan birga edi. Bunday holat uch kun takrorlandi. Uchinchi kuni ovqat ham yemadi. Chanqaganini ham sezmedi. Behalovat tunda yana tanish ovozni eshitdi. Yana derazadan nur oqib kirdi.
- O'rningdan tur, choyshabni ol. Uzunasiga yirtib, arqon qilib esh. Hojatxonaga chiq. Derazadagi temir panjaraga arqonning bir uchini bog'la. Bir uchini sirtmoq qil. Uch-to'rt daqiqa kifoya. Biz seni butunlay olib ketamiz. Istanang xat yozib qoldir. Xolidiyni

aybla. U tinchini yo'qotsin...

Ovoz tindi. Ammo Anvarning ruhiga egalik qilayotgan shaytoniy his uni o'rnidan turishga, choyshabni olib yirtishga undayverdi. Nihoyat, u o'rnidan turdi-da, choyshabni olib yirdi. Arqon qilib eshdi. So'ng eshik tomon yurdi. Ostonaga yetganida iziga qaytdi. Qog'oz-qalam olib yozdi. G'ira-shirada yozayotgan xatlari beo'xshov chiqayotganligiga e'tibor bermadi. Tasodifni qarangi, uning yozganini o'sha - yonog'ida tukli xoli bor navbatchi hamshira birinchi bo'lib o'qidi: Boshginamga ag'anagan, katta tog'lar, alvido!
Men ketarman hasratlanib, ruhi sog'lar alvido!
Bu dunyoning sho'rishiga navnihollar tebraning,
Esliroq bog'boni yo'q, qoldi bog'lar alvido!

Asqar Qosim.

Hamshira buni o'qib, tushunmay yelka qisdi-da "qiziq, g'irt jinni ekan-ku", deb qo'ydi.

XXIII bob

1

Chuvrindi, Asadbek tayinlamasa ham ertalab, kechqurun Manzura, Kesakpolvon, kechqurun esa o'z uyidagilar bilan telefonda gaplashib turar edi. Krasnoyarga kelishganining sakkizinchi tuni kutilmaganda Chuvrindi bilan Jalil qo'ngan uying telefoni jiringladi. Mehmonlarning xizmatini qilib yurgan yigit Chuvrindini uyg'otib, bir ayol shoshilinch so'rayotganini aytdi. Chuvrindi Manzuraning ovozi xavotirni sezib, sergaklandi.

- Maskovdan doktor Xudoyor degan bir kishi telefon qildi. Olmondan keldim, deydi. O'g'illaringizga taalluqli gapim bor, deydi. Bu gapini faqat akangizga aytarmish. Yuragim yorilib ketay deyapti.

Manzura so'nggi so'zlarini yig'lamsirab aytdi.

- Xavotirlanmang. Bolalar biror zarur gap aytirib yuborishgandir. O'g'il bolaning faqat otasiga aytadigan gapi ham bo'ladi, bilasiz-ku. Bu yoqqa kelishdan avval gaplashdik-ku. Bir oyda borarmiz deyishuvdi, shu safar mashmashasidur-da.

- Kim bilsin, yuragim o'ynab ketyapti. Akangizga nima deymiz?

- O'sha odam telefonini bermadimi?

- Voy, berdi, yozib olasizmi? - Manzura aytdi, Chuvrindi yozib oldi. Keyin "hozirning o'zida gaplashamiz" deb tinchitgan bo'ldi. Chindan ham o'sha zahoti Moskvadagi raqamni terdi. Doktor Xudoyor degani xonasida yo'q edi, javob bo'lmadi. Chuvrindi yana ikki qayta qo'ng'iroq qilgach, Manzurani tinchlantirish maqsadida uning raqamini terdi. Manzura telefon yonidan jilmagan edi, bir jiringlashdayoq go'shakni ko'tardi. Chuvrindi: "Doktor Xudoyor bilan gaplashdik. Bolalar sog', tijorat maqsadida bir gap aytirib yuborishgan ekan. Shu oy ichi kelishga tayyorlanishayotganmish", deb Manzurani tinchitdi. Ammo o'zi xavotirli savollar to'riga o'raldi. Yana Moskva raqamini terdi. Javob bo'lmagach, Kesakpolvonga qo'ng'iroq qilib, ogohlantirdi.

Chuvrindi oltinchi urinishda Moskva bilan bog'lana oldi. Go'shakdan salobatli ovozni eshitgach, beixtiyor ravishda salom berdi.

- Vaalaykum salom, marhabo afandim,- degan javobni eshitgach, o'zini tanitib, bu zotning tasodifiy qo'ng'irog'idan bir oz xavotirga tushganlarini ham ma'lum qildi.

- Uzrimni qabul eting, afandim,- dedi doktor Xudoyor.- Aytalajak omonat gapim Asadbek janoblarining o'zlarigagina atalgani sababli ul janobning ahli ayollariga aytmoqni lozim topmadim. Ammo bilingizkim, xavotir olmog'ingizga aslo asos yo'qtur. Aytajak gapimning ma'nosi xayrli kechajakdir. Asadbek janoblari lutf qilib buraya kelsalar edi, cho'x go'zal bo'lurmi edi, afandim. Mening-da safarim uch kundan so'ng xalos bo'lajak.

- O'zbekistonga kelmaysizmi?

- Oh, O'zbekiston qalbmidadir, ammo bormog'imga ijozat yo'qtur. Afsuslar chekurman.

Chuvrindi bu gapdan so'ng ezmalanib o'tirmadi. Bugun yoki ertaga yetib borajaklarini ma'lum qilishi bilan u tomonda go'shak joyiga ilindi. Chuvrindi doktor Xudoyorning kimligini bilmasa-da, uning Ovrupo odatlari ruhida tarbiya topgan o'zbeklardan ekanini fahmladi. Chuvrindi yana Kesakpolvonga qo'ng'iroq qilib, Olmoniyadan kelgan vatandoshning yurtga kelishi uchun ijozat olish mumkinmi yo yo'qmi ekanini aniqlashni topshirdi. Kesakpolvon buni Asadbekning topshirig'i sifatida qabul qilib, ishga hoziroq kirishajagini aytdi. Tun yarmidan oqqan bo'lishiga qaramay, Chuvrindi Kozlovga ham qo'ng'iroq qildi. Bularning olamida tunmi, kunmi, odam xastami yo sog'miv B" farqi yo'q, zarur gap chiqdimi, telefon qilinadi yo izlab topiladi. "Sen meni tunda uyqumni buzding" yoki "xastaligimda bezovta qilding" degan gaplar bo'lmaydi. Chuvrindining mezbonga bemalol qo'ng'iroq qilishi shu yozilmagan qoida asosida edi.

Kozlov ovoz berib, bir esnab olgach: "Eshityapman, gapiravering", dedi. Chuvrindi doktor Xudoyorni O'zbekistonga kelishi uchun ruxsat olish masalasi hal etish mumkinmi, deganda "no' problem", deb gapini kalta qildi.

Tongga yaqin avval Kesakpolvon, so'ng Kozlov qo'ng'iroq qilishib bu masalani yechish aslo mumkin emasligini aytishdi.

- Moskvada turganining o'zi katta gap ekan,- dedi Kozlov.- Bunaqa siyosatga aralashmaganinglar ma'qul. Ularning hisob-kitoblariga bizning tishimiz o'tmaydi.

- Unda bugunoq Moskvaga uchishimiz kerak.

- Yaxshi, uch kishiga buyurib qo'yaman.

- Moskvaga Bek akam bilan uchamiz. Jalil akani uyiga yuboramiz.

- No' problem. Mahmud, bilib qo'y, kecha vrach bilan gaplashdim. Asadning kasali jiddiy. Yaxshi davolanmasa uzoqqa bormasligi mumkin, degan taxminlari bor. Moskvada olib qolib, o'sha yerda davolash kerak. Men u yerdagi odamlarimga tayinlab qo'yaman.

Ish jadallashib ketdi. Uch soat deganda Chuvrindi bilan Asadbek tushgan tayyora Moskvaga qarab uchdi. Jalilni esa Kozlovning yigitlari peshindan so'ng kuzatadigan bo'lishdi. Jalil tungi qo'ng'iroqlardan bexabar, do'stining "tuzalib qolganidan" mamnun bo'lib, "bularning Maskovda bitadigan ishi bordir, xira pashshaday yuramanmi orqalaridan" deb uyga yolg'iz qaytishga ko'ndi.

Asadbek o'zini bir don cho'qib, bir atrofga xavotir bilan alanglab qo'yadigan musichaga qiyos qildirdi. O'g'illarim o'zimga o'xshab umr bo'yi qil ko'prik ustida yashashmasin, deb bolaliklaridan o'qishlariga jiddiy e'tibor berdi. Yuqori sinfga chiqishgach, qo'shimcha muallimlar yolladi. O'g'illarini sira ham o'zining ishlari, tashvishlariga yaqinlashtirmadi. Oldinma-keyin maktabni bitirgan o'g'illarining Moskvada o'qishlarini istadi. So'ng, Germaniyaga borib o'qish imkoni tug'ilgach, hech ikkilanmay jo'natdi. Manzuraning xavotirlariga ham, injiqliklariga ham parvo qilmadi.

Bolalarini ikki yildan beri ko'rmagan edi. Bu yozda ta'tilga kelishlarini kutayotgandi. Doktor Xudoyorning kutilmagan tashrifi, garchi u xayrli gapni va'da qilgan bo'lsa-da, Asadbekning tinchini olgan edi. Xastalik sababmi yo ikki yillik sog'inchmi, uning halovati buzilgandi.

Ertalab Chuvrindidan voqeani eshitgach, doktor Xudoyorga o'zi qo'ng'iroq qilmoqchi bo'ldi. Hatto telefon go'shagini ko'tarib, dastlabki raqamlarni terdi ham. Keyin "bu telefonda gaplashadigan gap emas" yoki "Men Olmoniyadan kelib, senga gap aytaman desamu sen telefonda oliftagarchilik qilasanmi?" deb qolsa yaxshi bo'lmas, degan fikrga kelib, shashtidan qaytdi. Hozir go'yo osmon ham, undagi tayyora ham qimir etmay turgan kabi tuyulib, yuragi siqildi-yu, qo'ng'iroq qilmaganiga afsuslandi. Keyin: "har holda yaxshi gap aytarkan-ku, yomon xabar bo'lsa bir uchini chiqarardi..." deb o'ziga o'zi tasalli berdi. Tayyora bekasi nonushta bilan siyilagach, mudroq bosib, suyanchiqni pastlatdi.

Tayyora Asadbekning jismini Krasnoyardan tobora uzoqlashtirayotgan bo'lsa-da, xayoli uni iziga qaytarardi. Avvaliga uni qabriston bo'sag'asida o'sha qariya qarshiladi. Qarshiladi-yu, bosh chayqadi. "Men sening kimligingni bilaman. Shuning uchun so'ramadim. Sen esa: "Nima uchun so'ramadi-ya?" deb o'ylab ham ko'rmading" dedi. Asadbek "Men tijorat bilan kun ko'raman", dedi. Qariya bosh chayqadi. "Tijorat - daraxtning barglari. Daraxtning tanasi bor, oziq oladigan ildizlari bor. Sendan qo'rqaman. Sendaylar mana shu qamoqda bizlarga kun bermas edi". Qariya shunday deb teskari qaradiyu ko'zdan g'oyib bo'ldi. So'ng... o't bosgan qabrlar orasida otasi ko'rindi. Bir qo'lida chana, bir qo'li bilan imlab chaqiradi:

- Kelaqol toychoq, chanada uchiraman,- deydi.

- Hozir yoz fasli, chanada uchilmaydi,- deydi Asadbek.

- Kelaver toychoq, uchiraman. Esingdami, oxirgi ko'rishganimizda senga chana olib kelgan edim. Ammo uchirolmadim. Shu mening armonim. Kel, armonim ushalsin.

- Qishda kelaman, uchirasiz.

- Kel, albatta kelasan, uchiraman. Samandar ham shu yerda, onang ham shu yerda. Hammamiz bir bo'lib uchamiz... Kel toychoq, kelaqolgin...

Ko'katlar yamlab yutganday otasi yo'q bo'ldi.

- Ota!..

Asadbekning nafasi qaytdi.

- Bek aka, Bek aka...- Chuvrindi yelkasiga asta turtib uyg'otdi.- Yomon tush ko'rdingizmi?

- Alahsiradimmi, baqirdimmi? - dedi Asadbek qaddini rostlab.

- "Ota!" dedingiz... Yarangiz yangilandi. Shunaqa tushlar ko'rib turasiz endi.

Tasalli uchun aytilgan bu gapni eshitib Asadbek bosh irg'ab qo'ydi. So'ng bir oz sukut saqlab, Chuvrindidan so'radi:

- Sen ham tushingda otangni ko'rasanmi?

- Yo'q.

- Ko'rmaganing ma'qul.

- Nega?

- Hali yoshsan... Vaqtiki kelib otangni tushingda ko'rsangu, otang "kel bolam, otga mindiraman", desa ehtiyot bo'laver.

- Siz... shunaqa irim-sirimga ishonasizmi? Men ishonmayman. Umuman... men otamni tushimda ko'rmasam kerak. Uning surati bo'lganida ham, uni sog'inib, qo'msasam ham boshqa gap edi.

- Yoshsan, Mahmud, ko'p narsalarga aqling yetmaydi. Men Krasnoyarda bekor yotib o'ylay-o'ylay bir haqiqatning tagiga yetdim: biz bu dunyoda o'zimizga xon, o'zimizga bekmiz, deb kerilib yurarkanmizu, ammo o'zimiz istagancha yashamas ekanmiz. Bizni qandaydir kuch boshqarar ekan.

- Xudomi?

- Balki Xudodir. Men buni bilmayman. Diniy ilmim bo'lganida senga aniqroq bir narsa aytardim. Qaytganimdan keyin Sobitxon bilan uchrashsak, undan so'raydigan savollarni yig'ib qo'ydim.

- Borgunimizcha oyoqqa turib qolar. Do'xtir "yurib ketishiga umid bor", devdi.

2

Moskvaga kun yoyila boshlagan mahalda yetib, qo'nishdi. Asadbek ham, Chuvrindi ham tayyorada Kozlovning yigiti kuzatib kelganidan bexabar edilar. Kuzatuvchi ulardan avvalroq harakat qilib tayyoradan tushdi-da, zina oldida ularni qarshiladi:

- Ko'chada mashina kutib turibdi,- dedi u, ikkovini baravar ajablantirib. So'ng ko'chaga chiqib, mashinaga o'tirishgach, izoh berdi:

- "Rossiya" mehmonxonasidan joy buyurilgan. Sizga kerakli mehmon ham o'sha yerda shekilli, a?

Ular mehmonxonaga joylashishgach, Asadbekning yuvingani kirganidan foydalanib, kuzatuvchi yigit Chuvrindiga kimningdir ismi yozilgan bir shapaloqday qog'oz berdi:

- Mana shu vrach ertaga soat o'nda sizni kutadi. Zarur bo'lsa uy yoki xizmat telefoniga istagan paytda qo'ng'iroq qilavering, ogohlantirib qo'rganmiz. Mana bu Krasnoyardagi tibbiy xulosalar. Xo'jayinga ko'rsatmas ekansiz, - u shunday deb qo'lidan qo'yamay kelayotgan qog'oz o'ramini uzatdi. - Men bir soatdan so'ng yana kelaman. Qaysi xonaga joylashganimni aytaman. Ketguninglarcha sizlarning xizmatgizda bo'laman. Buyruq shunday bo'lgan.

Ular doktor Xudoyor bilan bir qavatdagi xonaga joylashgan edilar. Chuvrindi chiqib navbatchidan doktor Xudoyor kelishi bilan xabardor qilishini so'radi.

Oradan bir yarim-ikki soatcha vaqt o'tgach, doktor Xudoyorning xonasiga kirib ketgani ma'lum qilindi. Chuvrindi "men ham chiqaymi?" deganday Asadbekka qaradi. Asadbek ikkilandi. "Sen qolaver", desa ko'ngli og'riydi, boshlab chiqsa-da, doktor Xudoyor "bu yolg'iz o'zingizga aytiladigan gap", desa yana noqulay. Asadbekni bu o'ng'aysiz holatdan Chuvrindining o'zi qutqardi:

- Restoranga tushib, besh-olti kishilik joy tayyorlab turaman,- deb o'rnidan turdi.

Asadbek eshikni taqillatgach, ichkaridagi odam nemischalab nimadir dedi. Asadbek tushunmadi. Adashdimmi, deb iziga qaytmoqchi bo'lganida eshik ochilib, o'rta bo'lyi, qorachadan kelgan, tilla halli ko'zoynak taqqan oltmish yoshlardagi kishi ko'rindi. U Asadbekni ko'rishi bilan jilmaydi-da:

- Marhabo,- dedi,- fikri ojizimcha siz Asadbekdarsiz, a? Marhabo, janob, qalbmidasiz.

Asadbek salom bergach, ostona hatladi-da, so'rashmoq uchun qo'l uzatdi.

- Biz uchun vatandosh ila bundayin tarzda ko'rushmak cho'x uyatdur,- u shunday deb Asadbek bilan quchoqlashib, yuzini yuziga

bosdi.- Sizdan Vatan havosi keladur, cho'x mamnundirman, afandim.

Doktor Xudoyor uni ichkariga boshlab kirdi. Asadbek joylashib o'tirgach, o'zini tanitdi:

- Afandim, sizni men bilurman. Cho'x go'zal o'g'ullaringiz vordur. Bir olmaning bir yuzi sizni yana bir yuzi farzandu arjumandlaringiz, demak mumkindir. Kamina doktor Xudoyor. Katta bobom Xudoyorxonning qulog'iga azon aytmish ekanlar. Otam rahmatli shu voqeani unutmashlik maqsadi ila menga Xudoyor ismini bermish ekanlar. Men Turkiyada kamol topdim, so'ngroq Olmoniyaga ilm istab keldimki, hanuz shundadurman. Biofizika ilmini durust fahm etib, Olmoniyada xizmatdadurman. Moskvada olam olimlari konferans etmish ekanlar. Menda Olmon fuqarosi sifatida ishtirok eturman. Mening safarga otlanjagimni xabarlab janob Muzaffarxon bir o'tinch qilibdurlar.

- Muzaffarxon? Kim u?

- Siz u zotni bilmaysiz?

- Yo'q.

- O, u zot cho'x go'zal insondur. Olmoniyadagi turkiylar orasinda cho'x e'tibori vordur. Vatandoshlar u zotni cho'x e'zoz eturlar. U zotning boyligi ham hisob bilmas. Sizning farzandu arjumandlaringiza janobning nazarlari tushibdur. Olloh Muzaffarxoniga boylig barobarinda ikki qiz ham bermish. Muzaffarxon janoblari ikki o'g'lingiza oshiq bo'lub, ularnida kuyav o'g'ul qilish ilinjida avval Ollohdan so'ngra siz janobdan izn so'raydurlar. Janobingizni, alalxusus, sovchi desangiz-da ma'qul bo'laverar,- doktor Xudoyor shunday deb jilmaydi.

Ertalabdan beri turli gumonu fikrlarga bandi bo'lgan Asadbek uchun bu taklif kutilmagan edi.

- Yuzma-yuz o'tirib fikrlashmakka amr etilgani sababindan sizni bu yona chorladimki, ayb etmassiz. Agarchi bu taklifni ma'qul ko'rsangiz, siz ham, Muzaffarxon janoblari ham tashvishlardan xalos bo'lursiz. Ya'nikim, farzandlaringiz emin-erkin holda ilm olajaklar. Muzaffarxon esa qizlarini mo'min, solih farzandlarga beradur, qizlari Vatanida yashamoq sharafiga yetajaklar, inshoolloh.

- Javobni hozir aytishim shartmi? - dedi Asadbek.

- Yo'q, aslo! - dedi doktor Xudoyor.- Bizning ixtiyorimizda bir kun vordur. Konferans ertaga xalos bo'lajak. Men indin sabox ketajakman.

- O'g'illarimning bu gaplardan xabarlari bormi?

- Albatta. Ularda rizo. Siz rizo bo'lsangiz, barcha to'yga hozirdur. Siz o'ylamangki, Muzaffarxonning qizlari Ovrupo qizlari kabidur, deb. Aslo, ular musulmadurlar. O'zbekchani so'zlamaknida, urf-odatnida mendan durust bilurlar.

Doktor Xudoyor o'rnidan turib stol ustidagi qog'ozlar orasidan ikki varag'ini olib, Asadbekka uzatdi:

- Bu Olmoniyaga da'vatdur. Rizo bo'lsangiz ahli ayolingiz kuzatuvida borursiz. To'yini avval atta qilurmiz. Rizo bo'lmasangizda borursiz, Olmoniyani tomosha etursiz. Siz istak bildirurmisizki, hozir telefon qilib Muzaffarxon ila so'zlashmakka?

- Yo'q, hozir emas. Ozgina o'ylab olay. Agar imkon bo'lsa, o'g'illarim bilan gaplashib olardim.

- Cho'x go'zal fikr, afandim,- doktor Xudoyor telefon go'shagini ko'tarib, Olmoniya bilan ulashlarini iltimos qilib lozim raqamni aytdi. Buyurma qabul etilgach, Asadbekka yuzlandi: - To'rt soat kutmog'imiz zarur ekan.

- Unga qadar, mehmon, birga choy ichsak. Restoranda joy tayyor. Bir-ikki og'aynilarni ham taklif etavering. Uyga borganingizda-ku, boshqacha kutardik.

- Nasib... nasib...- dedi doktor Xudoyor.- Afandim, choy ichmakka men rizo. Faqat yuvinib olayin.

Asadbek yarim soatdan so'ng kirajagini aytib, xonasiga qaytdi-da, uyiga qo'ng'iroq qildi. Manzuraning savollariga qisqa qilib javob bergach, doktor Xudoyorning yo'qlovidan maqsadini aytdi.

Bu kutilmagan taklif Asadbekniki gangitdimi, Manzuraning ahvolini tasavvur etavering. Ko'cha-ko'ydami, tanish-bilishlar orasidami chiroyli qizlarni ko'z ostiga olib yurgan, kelin tushirish, orzu-havas ko'rish umidida yashayotgan ayolning barcha mo'ljallari bir gap bilan puchga chiqarilsa nima ham deya olardi? Qizining qismati kammidi unga? Endi o'g'illari chet eldagi qizlarga uylanishsa... Kelin bo'lmishlari xipcha bellarini tortib turgan shim kiyib kirib kelishsa... qonsiz yuzlariga obdon bo'yoq chaplashsa... ulama kipriklari siyrak qoshlariga tegib tursa. Supurgi nimaligini bilishmasa, oshxona nimaligini bilishmasa... Restorandan beri kelishmasa...

Manzura Muzaffarxonning qizlarini shunday tasavvur etib, badani jimirlab ketgan, shu bois eriga bir nima deya olmay jimib qolgan edi.

- Ha, nafasing qaytib o'lib qoldingmi? - dedi Asadbek, jahl bilan.

Darrov javob qaytarmagani uchun Manzura bu qizlarni o'zi topib, o'zi bemaslahat kelin qilayotganday eridan baloga qoldi.

- Adasi, ko'rmasdan turib nima deymiz? Qo'y oladigan ham bozorga borib, ko'rib oladi-ku? - dedi eridan eshitadiganini eshitib olgach.

- Hov, kalla bormi, senda? Bu amma-xolangning mahallasimas, qiz ko'rgani ikki ko'cha nariga borib keladigan. Ular Germaniyada turadi, dedim, tushunmadingmi?

- Tushundim, lekin...

- Lekin-pekinni qo'y. O'g'illaring bilan gaplashaman, xo'p deyishsa, tamom, men ham ko'naman.

- Adasi, bu umr savdosi...

Manzuraning gapi chala qoldi. Asadbek go'shakni joyiga qo'ydi. Aslida qo'ng'iroq qilishdan maqsadi xotini bilan maslahatlashish emas edi. Chunki bu, uning nazarida, xotin kishi bilan maslahatlashib pishiriladigan osh emasdi. Asadbek xotini xavotirda ekanini Chuvrindidan bilib, uni tinchlantirib qo'ymoqchi edi. Manzura bu qo'ng'iroqdan so'ng bir tomondan tinchidi-yu, ammo ikkinchi tomondan tashvishi ortdi.

Va'daga binoan yarim soatdan so'ng Asadbek doktor Xudoyor joylashgan xona eshigini taqillatdi. Restoranga qadar yonma-yon yurib gaplashib bordilar. Restoran eshigiga yetganda doktor Xudoyor to'xtab:

- Keching,- dedi.

Asadbek bu so'zga tushunmadi.

- Siz o'ng tomondasiz, avval siz keching,- dedi doktor Xudoyor,- qo'li bilan eshikni ko'rsatib. Shundagina Asadbek "avval siz o'ting", degan ma'noni uqib, ichkariga yo'naldi.

Chuvrindi deraza oldida olti kishilik joy hozirlab o'tirgan edi. Doktor Xudoyor o'tirgach, dasturxon ustidagi ichimliklarni ko'rib, Asadbekka ajablanib qaradi:

- Bular kimga?

- Bizga... sizga...- dedi Asadbek.

- Bular harom-ku? Siz... namoz qilmaysizmi?

Asadbek bu savoldan o'ng'aysizlandi. Uni bu holatdan chiqarish uchun Chuvrindi suhbatga aralashdi:

- Bek akam shaharda katta masjid qurdiryaptilar. Bizga ham Xudo insof berib, namoz o'qib qolarmiz.

- Astag'firulloh! - dedi doktor Xudoyor.- Masjid qurish savob, ammo farz emas. Avval farzni ado etmak joizdur. Ajabki, biz xristiyonlar yurtida yashab namoz qilamiz. Siz o'z yurtiingizda, musulmonlar yurtida yashab-da, namoz qilmaysiz. Siz Rasuli akram afandimiz janob Haqdan rivoyat etgan "menga bir qarich yaqinlashganga men bir arshin va bir arshin yaqinlashganga esa bir quloch yaqinlashgayman. Biron kimsa Men tomon kela boshlasa, Men ham unga peshvoz chiqaman", kalimasin eshitmagan chiqarsizlar? Ya Rabbim, gunohkor qullaringnida o'zing avf etgaysan...

Asadbekning ishorasi bilan Chuvrindi o'rnidan turib, ofitsiantni boshlab keldi-da, shishalarni, kolbasa qo'yilgan likoplarni yig'ishtirdi. Unga qadar doktor Xudoyor indamay o'tirdi. Dasturxon usti haromdan holi bo'lgach, tilga kirdi:

- Afandim, bunday as'asaga hojat nadir? Siz meni choyga taklif etib edingiz? Buncha narsa o'n kishigada ko'pdir.

- Mehmonning izzati-da,- dedi Chuvrindi, Asadbekning o'rniga javob berib.

- Insonning izzati isrof bilan o'lchanmaydir, afandim. Izzat yaxshi ila, yaxshi sa'y ila ifodalanur. Buni anglamak joizdir.

Bir necha daqiqalik suhbatdan so'ng ma'lum bo'ldiki, doktor Xudoyorning odobi ham, odati ham yevropalashgan. Manzirat, lutf, hilm degan tushunchalardan birmuncha yiroq. Nimani o'ylasa, shuni aytadi, suhbatdosh bu to'g'ri gapdan ranjiydimi yo'qmi - farqlamaydi. Har narsaga, hatto aytayotgan so'zlariga ham iqtisod nuqtai nazaridan yondoshadi.

- Men bu oqshom sizlar bilan uzoq o'tira olmasman, afandilar,- dedi u.- Har kuni ikki soat kitob ila yolg'iz qolmakni har narsadan afzal bilurman. Yigirma daqiqadan so'ng sizlarni tark etajakman.

- Majlisdan so'ng dam olmaysizmi? - deb so'radi Asadbek.

- Dam? Bunga hojat nadir? Siz menga ayting, janob Asadbek, Gorbachev qayta qurishni olam aro e'lon qildi. Boltiya davlatlari sovetlardan ajralib, mustaqil bo'lish arafasidadir. O'zbekistonda bunday harakat mavjudmi yoki yo'qmi?

Asadbek "bu haqda sen gaplasha qol", deganday Chuvrindiga qaradi. Chuvrindi bu qarash ma'nosini anglab:

- Ha, bor,- deb javob berdi.

- U holda nechukkim, bizlar bexabarmiz?

Chuvrindi Orzubek haqida so'z boshlaganda Asadbek "shuni gapirmasang bo'lardi" degan ma'noda qoshini chimirdi. Chuvrindi bu ishorani ham payqab gapini muxtasar qildi.

- Vatanga faqat muhabbat kerak. Vatanni yurakdagi muhabbat ila sevmas ekanmiz, u sahrodagi suvsiz nihol singari qurishga mahkum o'lajak. Vatanga sizning muhabbatigiz bo'lak, biznikida bo'lak, azizlarim. Siz Vatan ichida yashab Vatandan ayrilgansiz. Bizning qalbimiz Vatan sog'inchi ila tepar. Umrimiz xalos bo'lgach, ustimizga Vatan hajri kafanini yopajaklar,- u shunday deb soatiga qarab olgach, o'rnidan turdi-da, boshini kiborlarcha egib ta'zim qildi.- Cho'x tashakkur azizlarim. Oqshomingiz xayrli o'lsun.

Asadbek kuzatmoqchi edi, u unamadi. Odati yevropacha, gaplari o'zbekcha-turkcha aralash bo'lgan bu odam Asadbekda yaxshi taassurot qoldirdi.

Ertasiga ertalab Asadbek shaharga chiqishga istak bildirmadi. Shuning uchun Chuvrindi Kozlovning yigiti aytgan vrachni yo'qlab bordi. Vrach u keltirgan tibbiy xulosalar bilan tanishgach, o'ylanib qoldi:

- Xulosalar to'g'ri - rakdan boshqa narsa emas bu. Oldi olinmabdi. Kechikdingiz, deb qo'rqaman.

- Kechikdingiz? Qanaqasiga?! - Chuvrindi unga hayrat bilan tikildi. - O'n kun bo'lmadi boshlanganiga.

- Yo'q, azizim. Kamida yarim yil avval boshlangan. Balki o'tib ketadigan og'riq deb e'tibor bermagandir. Qiziq, o'zingizda yaxshi mutaxassislar bor, Krasnoyarskka olib borib nima qilardingiz?

- Krasnoyarga ish bilan borgan edik. Og'riq zo'rayib ketdi.

- Agar istasangiz, uni yotqizib yana bir qayta tekshiruvdan o'tkazishim mumkin. Lekin bunaqa hollarda men achchiq bo'lsa ham haqiqatni aytishni lozim ko'raman.

Chuvrindi uning huzuridan ruhi ezilgan holda chiqdi. Krasnoyarda ekanida Kozlov xastalikning nomini aytganida bir cho'chib tushgan, ularning xulosasi xatodir, deb o'ylagan edi. Umid chinnisini shu vrachga ikki qo'llab, ehtiyotlab ko'tarib kelgan edi. Endi bu chinni ham sindi.

Sindi?! Yo'q!! Bittasi taxmin qildi, ikkinchisi tasdiqladi. Endi ellikka kirgan odam bir necha oyda qurib bo'lar ekanmi? "Yo'q! O'ntasi aytsin, mingtasi aytsin, baribir ishonmayman!" Chuvrindi shu xayolga kelib, qo'lidagi qog'ozlarni burdalab tashladi. Yo'lda bora turib Asadbekning tayyorada aytgan gaplarini esladi. "Nahot tushida ayon bo'ldi?" deb o'yladi. Bu o'yni "tushga nimalar kirmaydi", deb shu zahoti bo'g'ib o'ldirishga intildi.

Mehmonxonaga qaytgach, notanish odamlarni ko'rib taajjublandi. To'rdagi o'rindiqa xayolga berilib o'tirgan Asadbek u kirishi bilan tanishtirdi:

- Sen bu kishini eshitgansan: Xongirey.

3

Xongirey deganlari qirq yoshlardagi, o'ziga oro berib kiyingan, barmoqlariga tilla uzuk taqqan odam edi. Chuvrindi uning chaqchaygan ko'zlarida bir yovvoyi kuch ilg'adi. Asadbek uning sheriklarini tanishtirib o'tirmadi.

Xongirey Chuvrindi qaytishidan sal oldinroq kirib kelgan edi. Asadbek u bilan ikki marta uchrashgan, garchi bir olamning fuqarosi bo'lsalar-da, oralarida yaqinlik yo'q edi. Shu sababli uning to'satdan kirib kelishidan taajjublandi. Xongirey Asadbek bilan ko'rishayotganda o'zini kiborlarcha tutdi. Avvalgi ikki uchrashuvda ham shunday bo'lgani uchun uning bu qiligi'dan ranjimadi.

- Asad,- dedi Xongirey, tik turganicha,- yaqinda mening eng yaqin odamim o'ldi. Uning vasiyatiga ko'ra seni topdim. Marhumning vasiyati biz uchun qonun.

- Qani, o'tir, Xongirey, tik turib gaplashishning xosiyati yo'q.

Xongirey yumshoq o'rindiqa o'tirib, oyoqlarini chalishtirdi.

- Akademikni eshitganmisan? U menga ustoz qatori edi. Ana o'sha ajoyib odamni o'ldirib ketishdi.

- Kim?

- Kimligini o'zim bilaman. Muhimi shuki, u qo'lidan kelmaydigan ishni qilmoqchi bo'ldi. U o'limi oldidan menga bir-ikki gap aytibdi. Zelixonning Elchin degan do'sti bor ekan, sening yurtiingda. O'sha o'lmasligi kerak!

Bu buyruq ohangida, Asadbekning g'ashi kelib, zaharli iljaydi:

- Odamlarning yaxshi ishlamay qo'yishdimi yo o'zingni go'llikka solyapsanmi? Elchin - mening kuyovim.
- Bilaman buni. Shuning uchun ham o'lmasligi kerak. Bu - bir. Qamalmasligi kerak, bu - ikki. Xullas, uni birov chertmasligi kerak, bu - uch. Endi u bizning himoyamizdagi odam.
- Yaxshi. Shuni aytgani keldingmi?
- Yo'q, boshqa gaplarim ham bor. Sen Kozlov bilan yaqinlashaverma. U bilan bitkazadigan ishni avval men bilan kelishasan.
- Haddingdan oshyapsan, Xongirey.
- Men hammaga ham yaxshi gapiravermayman, bu - bir. Hamma gapni ham o'zim kelib aytmayman, yigitlarimdan aytirib qo'ya qolaman, bu - ikki. Shundan bilki, Asad, men seni hurmat qilaman. Mayli, shu hurmat haqqi senga osilmayman. Lekin Kozlov mening ixtiyorimdagi odam bo'lishi kerak. Sen menga to'siq bo'la ko'rma.
- Men Kozlov bilan savdo-sotiq qilaman, boshqasi bilan ishim yo'q. U senga tobe bo'ladimi, katta xolasigami, menga baribir.
- Ha, ana, endi tushunib yetyapsan. Endi men aytgunimcha u bilan savdo-sotiq ham qilmay tur. Men oshni pishirib olay, keyin gaplashamiz.
- Buni o'ylab ko'raman.
- Asad, sen mening hurmatimga yarasha ish qil. Sening qo'ling kalta. Meniki esa uzun. Men bilan tortishma. Men istagan kuni butun urug'ing bilan qirilib ketasan. Sen bitta shaharga xo'jayinsan. Men esam,- Xongirey derazadan ko'rinish turgan Kreml devorlariga ishora qildi,- hatto bu yerdagilarni ham o'ynatishim mumkin.
- Meni qo'rqitma, Xongirey. Sening kuchingni bilaman. Lekin sendan qo'rqmayman. Birovdan qo'rqan kunim o'zimni o'zim otaman.

Shu gaplarni aytayotganda eshik ochilib Chuvrindi kirib keldi.

Xongirey aytadigan gapini aytib bo'lgan edi. Shu bois o'rnidan turib, xayrlashib chiqdi. U ketgach, Asadbek anchagacha indamay o'tirdi. Chuvrindi "Xongirey nima uchun kelibdi?" deb so'ramadi. Agar Asadbek lozim topsa o'sha gapni o'zi aytadi. Lozim topmadimi, so'rashning o'zi ortiqcha. Chuvrindi Moskvaga kelib Asadbekning ikki siridan ogoh bo'la olmadi. U uchun doktor Xudoyorning suhbatini ham qorong'iligicha qoldi.

Restorandan qaytishgach, Asadbek Chuvrindini xonada qoldirib yana doktor Xudoyor huzuriga chiqdi. Telefonda o'g'illari bilan gaplashdi. Ularning to'yga mayllari borligini bilgach, "onang bilan boramiz, kelmay turinglar", deb rizoligiga shama qildi. Chuvrindi Asadbekning Manzura bilan gaplashganidan ham bexabar, "doktor Xudoyorning gaplarini aytib, yangamni tinchitib qo'ysakmikin", degan edi Asadbek unga ola qarash qilib "yangang tinch o'tiribdi", deb to'ng'illadi.

Chuvrindi Xongirey chiqib ketganidan beri indamay o'tirgan Bek akasiga achinib qaradi. Dardiga malham bo'lgisi keldi. Lekin bu o'jar xojasi uni yaqin yo'latgisi yo'q. Boshqa payt bo'lganida Chuvrindi bu holatga zo'r ahamiyat bermas edi. Hozir, vrachning xulosasini eshitib kelgan choqda, garchi bu xulosaga ishongisi kelmasa-da, o'zi uchun ota kabi yaqin bo'lmish bu odam dardiga befarq qaray olmas edi. U ora-sira Asadbekka zimdan, o'g'rincha qarab "nahot shunday odamning umri shu qadar qisqa bo'lsa?" deb o'ylardi.

Asadbek uning o'g'rincha boqishlarini sezib o'tirardi. "Mendan gap kutyapti. Avval o'zim o'ylab, pishitib olay, unga aytmasam, yana kimga aytaman?"

- Choy chaqirtiraymi? - dedi Chuvrindi uzoq cho'zilgan sukutdan betoqat bo'lib.

- Chaqirtir, tashqariga chiqqim yo'q,- dedi Asadbek muloyimlik bilan.

Chuvrindi navbatchi ayolga pul berib, nimalar keltirish lozimligini aytgach, darrov iziga qaytdi. U ichkari kirishi bilan Asadbek qarorini ma'lum qildi:

- Tungi samolyotda qaytamiz. Tayyorgarlikni ko'rib qo'y.

- Mehmon ertaga ketadi shekilli, kuzatmaymizmi?

- U manziratga tushunmaydiganga o'xshaydi. Xafa bo'lmaydi. Sen hozir Haydar akangga qo'ng'iroq qil, borgunimizcha bilib qo'ysin: Hosil yaqin orada Moskvaga kelib ketmadimi yo Xongireyning odamlari biz tomonlarga borib u xunasa bilan uchrashishmadimi?

Chuvrindi shu gapning o'zidanoq Xongireyning maqsadini anglaganday bo'ldi. Telefonga yaqin o'tirishi bilan Asadbek qarorini o'zgartirdi:

- Avval Kozlovni top menga. Haydarga keyin aytasan.

Kozlovni topish oson bo'lmadi. Chuvrindi Asadbek izlayotganini ma'lum qilgach, bir soatdan so'ng uning o'zi qo'ng'iroq qildi.

- Sog'lig'ing qalay? - deb so'radi u Asadbekdan.

- Yaxshi. Hozir Xongirey bilan gaplashdim.

- Tushundim... Senga avvalroq aytishim kerak edi. Mazang qochgani uchun indamagan edim. Qisqasi, Hosil degan bilan aloqa qilishimni istayapti u. Men hech qanaqa Hosil deganni bilmayman, deb turibman.

- Sen u bilan o'chakishma. Xo'p, deyaver. Bu yog'ini menga qo'yib ber.

Shu bilan masala hal bo'ldi. Chuvrindi Kozlovning gaplarini eshitmagan bo'lsa-da, masalaning jiddiyligini, Hosilboyvachcha Xongirey bilan yaqinlashib, Asadbekni yiqmoq qasdida ekanini fahmladi.

Agar vrachning gaplari to'g'ri chiqsa, masala aql bovar qilmas darajada jiddiylashadi. Chuvrindi uchun ham hayot-mamot masalasi ko'ndalang tushadi. U Haydar akasi bilan birlashgan taqdirda ham Hosilboyvachchaga teng kelolmasligini biladi.

XXIV bob

1

Zohid ishga borayotib yo'lda saboqdosh do'sti Solmonovni uchratib qoldi. Qachonlardir ilm toliblari orasida Habib Sattorovning bir qanoti Zohid bo'lsa, bu do'sti ikkinchi qanot edi. Ikkovlon ilmda to'ntarish yasash qasdida sho'ng'ishdi-yu, yarim yo'lda Zohid fanga xiyonat qilib, adolat qasrini tiklashga yeng shimardi.

- Sening faqat basharang odamga o'xshaydi. Mehr-oqibat tariqcha yo'q senda,- deb gina qildi Solmonov.- Dissertatsiya yoqladim, kelmadim. Loqaq telefonda tabriklasang ham mayli edi.

- Himoyang tushimga kiribdimi? Aytasang boraman-da,- Zohid shunday dedi-yu, Habib Sattorov bilan so'nggi uchrashuvda domlasining "Solmonov o'n sakkizinchida yoqlayapti" degan gapini esladi. Eslab o'zidan o'zi ranjidiyu, ammo do'stiga sir boy bermadi.

- Melisaxonangga telefonda aytganman. Navbatchi milisa yozib olgan, eshitgansanu borging kelmagan.

- U yerdan ketganimga yaqinda bir yil bo'ladi. Tabrikning erta-kechi yo'q, hozir ham tabriklasam maylimi?

- Endi tabrigingni qizig'i yo'q. Uyga kelasan, yuzta-yuzta qilib keyin o'ylab ko'ramiz. Men sendan xafa emasman. Habib akanikiga nima uchun kelmading, yo buni ham eshitmadingmi?

- To'y qildilarmi? Bundan ham bexabarman, rost. Qachonligi aniq esimda yo'q, lekin ukalarini ko'ruvdim. Indagani yo'q. Habib aka Angliyadan keldilarmi?

- Yo'q, hali. Domlaning oshig'i olchi. Angliyadagi ilmiy ma'ruzalari tugaganidan keyin Amerikaga taklif etilganlar. Sen, ahmoq, rostdan ham bexabarga o'xshaysan: domla to'y qilganlari yo'q, ukalari olamdan o'tdi.

- Ukalari? Qaysinisi?

- Bilishimcha, ukalari bittagina bo'lsa kerak, tarixchi olim.

- Shu ukalarini ko'ruvdim-da yaqinda. Nima bo'libdi?

- Jinnixonada ekan, o'zini osibdi. Ertaga ma'rakasi ekan. Balki Habib akam ham kelib qolarlar.

Ana shu noxush xabarning soyasi ostida xayrlashdilar.

Solmonov bu noxush xabarni odatiy hol kabi aytdi. U Anvarning jinni bo'lganu o'zini osganiga ishona qolgan. Zohidda esa bu xabar taajjub uyg'otdi.

Ertasiga barvaqt turib Habib Sattorovning ota mahallasiga bordi. Oshni yeb chiqib hassakashlar orasidan Habib Sattorov bilan Elchinni qidirdi. Domlasi ko'rinmadi. Elchin esa uch-to'rt og'aynisi bilan suhbatlashib turardi. To'g'ri bostirib borgisi kelmay, qator turgan odamlar safiga qo'shilib, nigohini Elchindan uzmad. Bir necha daqiqadan so'ng, Elchin shu tomonga beixtiyor qaragach, nigohlari to'qnashdi.

Elchin ikkilanib o'tirmay, davradan ajraldi-da, Zohidga yaqinlashib, salomlashdi.

- Bandalik ekan, oshnangizni ham berib qo'yibsiz.

Zohid barcha uchun an'anaga aylanib qolgan ta'ziya so'zlarini aytdi. Bunday hollarda qarshi tomon "Ollohning irodasi" deb qo'yguchi edi. Ammo Elchin bu an'anaga zid ravishda qoshlarini chimirdi-da:

- Bandalikmi yo ahmoqlikmi? - dedi. Atrofdagilar bu gapdan ajablanib ularga qarashgan edi, Zohid odamdan xoliroq tomonga qarab yurdi. Elchin unga ergashdi.

- Gapingizga tushunmadim? - dedi Zohid chetga chiqishgach.

- Qanday o'lganini eshitmadingizmi? Xolidiy degan xo'jayini bor. O'sha bilan o'chakishardi. O'tgan qishda bir jinnixonaga tiquvdi. Burniga suv kirmabdi. Yana jinnixonaga tiqibdi. Bu ahmoq o'zini osibdi. Ori kelgandir-da.

- Qo'ying, o'tganlar haqida yomon gapirmang.

- Xo'p, endi ayting, uni o'ldirishga majbur qilishdi, a? Xo'sh, bularni nima qilish kerak? Siz qamay olmaysiz, chunki sirtmoqda ularning barmoq izlari yo'q, sizga esa faqat barmoq izi kerak. Bu Xolidiy degani nechta odamni quritgan, siz bilmaysiz. Da'vo ham qilolmaysiz. Men borib Xolidiy o'ldirsam, meni otasiz. Mantiqan qaralganda, men uni o'ldirganim uchun mukofotlashingiz kerak. Chunki, uni o'ldirsam, nechta odamning hayotini saqlab qolgan bo'laman.

- Siz hech qanday qonunni bilmaydigan odamning gaplarini aytyapsiz.

Elchin qo'l siltadi-da, cho'ntagidan sigareta chiqardi.

- Jamshidning qotilini topdingizmi? - dedi sigareta tutatib.

- Yo'q, qidiraymiz.

- Jamshid o'ldirilganini aniq bilasizmi, o'zi?

- U tirik, deb o'ylaysizmi?

- O'ylamayman... shunchaki so'radim. Menda gapingiz bormidi?

- Yo'q, ko'ngil so'ramoqchi edim. Habib aka kelmabdilar shekilli?

- Angliyadan kelib-ketish osonmi. Men xizmatdagi odamman, ichkari kiray. Ha, boyagi gapim jiddiy emas, yana Xolidiy ichburug'dan o'lib qolsa, mendan ko'rib yurmang.

Elchin shunday deb so'nggi nayzasini sanchdi-yu, nari ketdi. Zohid azaxonadan uzoqlasha turib uning gap-larini yana fikr tarozisidan o'tkazdi. "Jamshid o'ldirilganini aniq bilasizmi, o'zi?" degan gapi uni o'ylantirdi. Elchin shu gaplarini aytayotganida ko'zida quvlik uchquni chaqnadi. Zohidning ziyrak nigohi bu uchqunni ilg'adi: "Bir narsani biladi shekilli, bekorga so'ramadi buni". Zohid ishxonasiga borguniga qadar Elchinning ilmoqli savolini o'yladi. "Harholda bir narsani biladi. Asadbek to'dasida qanday gaplar borligi unga ma'lum. Lekin aytmaydi. Qaynotasidan qo'rqadimi?.."

Savollar yangi savollarni uyg'otaverdi-yu, ammo birontasiga javob topilmadi. Shundan ko'ngli xira bo'lib, xonasiga kirganida Hamdam qo'ng'iroq qildi.

- Prokuror, ikki soatdan so'ng menga kerak bo'lasan, xonangda o'tirib tur,- dedi u.

Zohid uning qo'ng'irog'ini kutishga va'da berdi. Biroq, yarim soatdan so'ng uni kavkazliklarning o'limi bilan shug'ullanayotgan hamkasbi chaqirib, va'dani buzishga majbur bo'ldi.

2

Hamdam ertalabdan Sayfi Turdievni yo'qlab taksoparkka borgan, uning ishga kechroq kelishini bilib, idoradan Zohidga qo'ng'iroq qilgan edi.

Sayfi Turdiev yarim soatlardan so'ng keldi. Idora oldida turgan Hamdamni ko'rdi-yu, oyog'i beixtiyor qaltiray boshladi. Oradagi masofa o'ttiz qadam chiqmasa-da, ming chaqirim yo'l bosib horiganday arang yetib keldi. Hamdam uning sudralib qolganini sezib, kuldi:

- Ha, o'g'il bola, meni ko'rib iching o'tib ketdimi, nima balo?

Bu hazil Sayfiga sal darmon berganday zo'raki jilmaydi:

- Nega unaqa deysiz, okaxon?

- Yurishing birdaniga mayda qadam bo'lib qoldi-da. Xo'sh, qalaysan? Ukang omonmi?

- Xudoga shukr.

- Ochig'ini aytaymi? Bugun seni tirik ko'raman, deb o'ylamovdim.

- Yomon nafas qilmang-e...

- Tush ko'ribman. Ana shu darvozada sening kattagina rasming. Tagida ta'ziya yozilgan: "Sotsialistik mehnat zarbdori, ajoyib

inson, mehribon do'st Sayfi Turdiev..." Qara-ya, ajoyib inson ekansan.

- O'lgandan keyin hamma ajoyib insonga aylanadi.

- Xullas, nimadan o'lganingni bilolmay uyg'onib ketdim. Tushda o'lik ko'rsang, o'ngingda tirik ko'rsan, deyishadi, yur, bi-ir aylanib kelaylik.

Hamdam shunday deb ko'cha tomon yurdi. Bir necha daqiqadan so'ng Sayfi mashinasini haydab chiqdi. Hamdam o'tirgach:

- Qayoqqa boramiz, okaxon? - deb so'radi.

- O'likxonaga qarab hayda,- dedi Hamdam sovuq ohangda.

Sayfi yengil titrab oldi-yu, sir boy bermaslikka harakat qilib:

- Qaysi o'likxonaga? - dedi.

- Yigirma sakkizinchi mayda o'lik sotib olgan joylaringga.

Sayfi bu gapdan cho'chib, Hamdamga qaradi:

- Menga qarama, yo'lga qara. Qo'rqma, men seni qamamayman. Sen men uchun guvohsan. Agar o'zingni go'llikka solsang, jinoyatchilarning sherigi deb ro'yxatga tirkab qo'yish ham qo'limdan keladi.

- Jon okaxon...

- Yo'lga qara, deyaqman. O'likxonaga hayda, gap bor. Kallasi yo'q bola ekansan. Tayyor o'likni olib borib yoqib yuborganlaringni bilishimiz o'zinglar uchun yaxshi-ku? Odam o'ldirish yomonmi, yo tayyor o'likni yoqib yuborish yomonmi? Bilib qo'y: bizning oldimizda gunohlaring kamaydi, lekin xo'jayinlaring oldida yomon gunohga botding. Ba'zan guvoh bo'lgandan ko'ra jinoyatchi bo'lib o'tirgan ham ma'qulroq.

- Bu nima deganingiz?

- Bu deganimki, seni kim yollagan bo'lsa, o'sha yo'q qilishga urinishi mumkin. Sen ovsar, dovdirab kirib qolgan olamda guvohlar hech qachon uzoq yashamaydi. U olamda yo o'ldirishing kerak, yo o'lishing kerak, arosat degan gap yo'q. Mashinani to'xtat!

Sayfi bu gaplardan dovdirab qolgani uchun, Hamdamning o'zi rulni boshqardi.

- O'lik sotib olganlaringni bizga birov aytmadi, o'zimiz topdik. Lekin baribir buni ham sendan ko'rishadi. Sen uchun hozir ikki yo'l bor: birinchisi qamoq, qamab qo'ysam, joningni saqlaysan. Ikkinchisi, hech kim bilmaydigan yerda yashirib turasan. Qamab qo'ya qolaymi?

- Yo'q, yo'q,- dedi Sayfi duduqlanib.- Berkinaman.

- Bugunoq qorangni o'chir. Men qo'rqitayotganim yo'q. Anavi o'zing topib bergan ikki kavkazlikni o'ldirib ketishgan. Senga ham yopishishlari mumkin, deb o'ylayapman. Sen dovdirama, menga to'g'risini ayt: seni kim yollagan edi?

Sayfi javob bermadi. Qaltirayotgan barmoqlariga qarab o'tiraverdi.

- Shu quyonyurak bilan bunaqa shilta ishlarga aralashib yuribsanmi?

- Men bunaqaligini bilmovdim.

- Bilganingda-chi? Ukangning ishini to'g'rilash oson ekanmi? Kimligini aytasanmi yo yo'qmi? Bilib qo'y, hozir hotamtoyligim tutib turibdi. Yomonligim tutib qolsa, onangni Uchqo'rg'ondan ko'rsataman.

Hamdam shunday deb shartta tormozni bosdi. Sayfi munkib, peshonasini oldtokchaga urib olay dedi.

- Aytmasang, bekorga o'lib ketvorasan, bola. Men ovozingni yozib olayotganim yo'q, protokol ham yo'q. Aytsang, o'zingga yaxshi. Xo'sh?

- Aytaman, mayli, nima bo'lsa, Xudodan. Haydar aka bilan gaplashganman.

- O'zining shuncha yigiti turib, nima uchun senga buyurdi? Ilgari ham bordi-keldi qilarmiding?

- Yo'q. Uch-to'rt oy oldin bir odam keluvdi taksoparkka. O'sha bilan gaplashayotib, ukamning ishini aytuvdim. "Chiqarib beradigan odam bor, ohanini to'lasang, bas", dedi. Chiqimdan qochmadim, ozgina zakalat ham berdim. U meni Haydar aka bilan tanishtirdi. Keyin o'zi yo'q bo'lib ketdi. Bilsam, o'ldirib ketishibdi.

- Jalol Komilovmidi?

- Ha, bilasizmi uni?

- Bilganda qandoq? Uni ham o'shanda sen o'lik oborgan o'sha daraxtga osib ketishgan. O'sha daraxt, chamamda, kimgadir yoqib qolgan. Bitta odamni osib o'ldirishdi, bitta o'likni osib yoqishdi. Endi kimni osishar ekan? Xo'p, davom et-chi? Jalol Komilov pulni olib o'lib ketdi. Pulga achinib yurganingda, Haydar akang yo'qlab keldi. Sen xursand bo'lib ketding. U esa "falon joydan bittagina o'lik olib chiqib berasan", dedimi?

- Yo'q, o'likligini bilmovdim. "Ikkita kavkazlik yigitning molini olib borib berasan, xitlar bilib qolsa, to'g'risini aytib ularni ko'rsataman, senga tegishmaydi", deganidi. O'likni ko'rganim yo'q, o'rab olib chiqishdi. Mashinani aytgan joylariga haydadim. Bir chetda poylab turdim.

- O'likxonadagi odamni taniyanmi?

- Tanisam kerak. Ko'tarishib chiquvdi.

- Nega mujmal qilyapsan, "tanisam kerak", deganing nimasi?

- G'ira-shira edi, chiroq nurida basharasini yaxshi ko'rmaganman.

- Unda bashara bor ekanmi, qop-qorong'ida ko'rib tanisa ham bo'ladi.

- Ha, sochlari uzun edi.

Hamdam Sayfini mashinada qoldirib, kasalxonaga bosh tabibining xonasiga kirdi-da, o'zini tanitgach, voqeani qisqa holda bayon qildi. So'ng o'likxonadagi badbasharani chaqirtirdi. Badbashara Hamdamni taniganday bo'ldi-yu, qaerda ko'rganini eslay olmadi.

- Men sendan yigirma sakkizinchi kuni bir o'lik sotib olgan edim, eslayapsanmi? - dedi Hamdam dabdurustdan.

Bu gapni eshitgan badbashara cho'chib bosh tabibga qaradi-da, boshini sarak-sarak qildi.

- Aldayapti, o'rtoq glavvrach. Bunaqasi bo'lmagan,- dedi.

Hamdam gapni cho'zmay bosh tabibdan yana ikki xizmatchining kirishini iltimos qildi. Xizmatchilar kirishgach, ularni badbashara bilan yonma-yon turg'azdi-da, Sayfini chaqirtirdi:

- Yigirma sakkizinchi may, kechqurun bularning qaysi biri o'likni olib chiqib bergan? - deb so'radi rasmiy ravishda.

Sayfi ikkilanmay, badbasharani ko'rsatdi.

Hamdam bu marosimni qog'ozda rasmiylashtirgach, bosh tabibdan so'radi:

- Nima uchun murda sudmedekspertizada emas, sizning o'likxonangizda yotgan edi?

- U kasalxonaga og'ir ahvolda keltirildi. Halokatdan so'ng, to'rt kun yashadi. Agar halokat bo'lishi bilan joni uzilganda

sudmedekspertizaga yuborilar edi, buni o'zingiz bilasiz-ku?

Hamdam unga javob bermay, badbasha qaradi:

- Bu biz bilan ketadi. Kalit-palitlarini olib qoling. Jinoyatga aloqasi bo'lmasa ham, o'likxonadagi qiligi uchun osish kerak buni.

Badbasha bir oz oyoq tiradi-yu, Hamdam baqirib, gardaniga bir musht urgach, mulla mingan eshakday bo'ldi-qoldi.

Hamdam uni ichki ishlar bo'limidagi qamoqxonaga qamab, Zohidga telefon qildi. Zohidning telefoni javob bermadi.

3

Zohidni o'sha kungi hamkasbi ochiq chehra bilan qarshi oldi. U telefonda "tezlik bilan uchrashishimiz kerak", deganidayoq Zohidning yuragida cho'g'langan g'ulg'ulaga hozirgi ochiq chehra moy bo'lib sepilib, alanga oldirdi. "Bir dardi bo'lmasa, bunchalik muloyim bo'lmas", deb o'yladi Zohid. U yanglishmadi. Gapni uzoqdan boshlagan hamkasbi Jamshidning o'limi tafsilotiga yaqinlashgandayoq, Zohid gumoni to'g'ri ekanini fahmladi.

- Sunnatullaevning qotillari o'ldirildi,- dedi hamkasbi unga sinovchan nazar tashlab.

- Avval o'sha murda Sunnatullaev ekanini isbotlash kerak,- dedi Zohid.

- Biz hozircha o'sha murda Sunnatullaev, deb ishonganday bo'laveraylik-chi. Xullas, qotillar...

- Qotil deb gumon qilinganlar,- deb tuzatdi Zohid.

- Ha, gumon qilinganlar tasodifiy holda o'ldirildi.

- Balki atayindir?

- To'g'ri, balki atayindir. Faqat iltimos, gapning beliga tepmay, eshiting. Demak, qotillar o'ldirilgan. Yuzaki qaralsa, ishni yopish ham mumkin. Bizdagi ma'lumotlarga qaraganda, birodarlarimiz orasida ishni shu tarzda yopishni istovchilar ham bor. Bu kattamizga ham ma'lum. Biz maslahatlashib, bir qarorga keldik. Mayli, shunday bo'lishni istovchilar murodlariga yeta qolsinlar. Biz go'yo ishni yopaylik.

- Bu mumkin emas,- dedi Zohid keskin tarzda.

- Gapimni diqqat bilan eshiting, men "go'yo" deyapman, a? Ishni yopaylik-da, kuzataylik, yana nimalar qilisharkan?

- Nima qilishardi, ertaga yana bittasini, indinga o'ntasini yo osadi, yo otadi. Biz "go'yo" deb o'tiraveramiz. Eshaklarga ferma yo'q, a? Xuddi shunga o'xshab, ularga ham qonun yo'q.

- Siz tупpa-tuzuk jizzaki ekansiz. Bizning ishimizda bu yomon illat hisoblanadi. Bir narsani aniq tushunib oling: siz bir kissavurning ishini olib bormayapsiz. Siz gazitчилarning tili bilan aytganda, "uyushgan jinoyatchilar" bilan olishmoqchisiz. Tushunayapsizmi, ular chindan ham uyushgan. Ular bitta yo ikkita emas. Siz-chi? Xo'p, yoningizda yana ikkita, boring, ana uch-to'rtta ugro inspektorlari bordir. Sizning hamlangiz ular uchun pista chaqib tashlanganday bir gap. Ular ayrim idoralarga qadar kirib borganlarini mendan yaxshi bilasiz. Kattamiz bularning hammasini hisobga olib, aniq reja bilan, ildizni quritar darajada ishlash kerak, deyaptilar. Shuning uchun kerak joyda hiyla ishlatamiz. Ishni yopish - birinchi hiylamiz bo'ladi. Sizga bugun-erta ishni yopishni shama qilishsa, mayli, avval jizzakilik qiling. Kattaga raport ham yozing. Faqat raportga rad javob berilsa, dod demang. Sizga topshirilgan boshqa ishni yuritavering. Lekin bu ishdan butunlay ko'z yummayapsiz, zimdan ish yuritaverasiz. Kavkazliklarning o'limi bo'yicha ishni men yuritaman, demak, barcha ma'lumotlar menda to'planishi kerak. Gapimga to'la ishonishingiz uchun bir sirni ochay: bu masala boshqa idoralar bilan ham kelishilgan. Birgalikda harakat qilinadi. Masalaning jiddiyligini endi tushundingizmi?

Zohid gap ohangidagi samimiyatga ham uncha ishonqiramadi. Bir oz o'ylab o'tirgach:

- Balki avvalgi ishimga qaytganim ma'quldir? - dedi.

- Bu fikrni xayolingizdan chiqarib tashlang. Bir gap aytaman, taltayib ketmang yana: kattamizning sizga mehri tushgan.

"Prokuraturani Sharipovga o'xshaganlar hisobiga mustahkamlash kerak", dedi. Xudo biladi, balki yaqin o'rtada yonma-yon xonada ishlarmiz?

- Men o'ylab ko'rishim kerak.

- O'ylab ko'rishim kerak? Gaplarimga ishonqiramayapsiz shekilli?

- To'g'risini aytaymi? - dedi Zohid unga tik qarab.- Uncha ishonmayapman.

- O'tgan safar ham ko'rishganimizda aytgan edim. Bu kasallikdan qutulishga harakat qiling.

Shunday degach, u Zohidni kuzatib qo'ydi.

Zohid tashqariga chiqib soatiga qaradi-yu, Hamdamning gapini esladi. "Meni qidirayotgandir", deb iziga qaytdi-da, navbatchining telefonidan unga qo'ng'iroq qildi.

- Qayoqlarda sanqib yuribsan, prokuror, tez yetib kel, senga allambalo sovg'a tayyorlab qo'ydim,- dedi Hamdam.

Zohid avval o'zi ishlagan depara ichki ishlar bo'limiga kelib, Hamdamning allambalo sovg'asi nima ekanini bilgach, o'ylanib qoldi.

- Ha, qilgan ishim yoqinqiramadimi? - dedi Hamdam gina ohangida.

- Yoqishga yoqdi... Lekin bu ish... yopilyapti.

- Nega yopiladi? Chigalni endi yechyapmiz-ku? Yana bir harakat qilsak, ularning giribonidan olamiz.

- Shunaqa-ku... lekin... Hamdam aka, iltimos, siz hozir qistovga olib so'ramang, men aytmay.

- Mendan sir yashiradigan bo'lib qoldingmi?

- Yashirmayman. Vaqti kelganda aytaman, xafa bo'lmang,- Zohid shunday deb telefon go'shagini ko'tarib, hamkasbiga telefon qildi:

- Sharipovman,- dedi u.- Yigirma sakkizinchi mayda yoqilgan murdani sotgan odam ushlangan. Nima qilaylik?

Hamkasbi darrov javob bermay, o'ylandi. So'ng:

- Qo'yib yuboring,- deb amr etdi.- Boshqa yoqqa ketib qolmaslik haqida tilxat olingu qo'yib yuboring.

- Qo'yib yuborsak, kavkazliklar ortidan jo'nab qolmasmikin? Balki jonini saqlash uchun ham qamash kerakdir?

- Yo'q, uni kuzatish masalasini o'zimiz hal qilamiz.

Zohid go'shakni joyiga qo'yib, og'ir tosh ko'tarib charchagan odamday Hamdamga qaradi:

- Shunaqa gaplar, aka, tilxat olib qo'yib yuboring. Taksichini ham.

- Men unga qochib qol, devdim.

- Yo'q, qochmasin. Ehtiyot chorasini ko'rishar ekan.

- Men senga tushunmay qoldim, prokuror? - dedi Hamdam ovozini balandlatib.

Zohid esa unga qarab hazin jilmaydi-da:

- O'zim ham tushunmay qoldim,- dedi.

- Quloqqa lag'mon osma, prokuror, sen baloga tushunadigan bolasan. Bir dengizchidan "ahvol qanaqa?" deb so'rashsa, "kayfiyatlar a'lo, cho'kyapmiz" degan ekan. Bizning ahvolimiz ham o'shanaqa emasmi?
Zohid Hamdamga javob qaytara olmadi.

XXV bob

1

Elchin Zaynabdan xabar olgani nonushtadan so'ng keldi. To'yda kechasi bilan xizmat qilgach, peshinga qadar uxlash odati bor edi. Xotining kechagi ahvoli uning bermalol uxlashiga yo'l bermadi.

Elchin o'ziga peshvoz chiqib, salomlashgan qaynonasining ko'zida yashirin bir sarosimani sezdi. "Yana mazasi qochdimi, yana kasalxonaga olib borib qo'yishdimi?" deb o'yladi. Ayvonga yetar-etmas uydan Zaynab chiqib kelgach, "xayriyat" deb qo'ydi.

Zaynab eriga salom berayotganida nigohini olib qochdi. Elchin buni ham sezdi. "Ona-bolaga bir gap bo'lgan-mi?" deb qo'ydi.

Ichkari kirib duo qilingach, Manzura choy bahonasida chiqdi.

- Tuzukmisiz? - dedi Elchin, xotiniga tikilib.

Zaynab bu qarashga dosh berolmadi.

- Rahmat,- dedi siniq ovozda. So'ng nigohini ko'tarmagan holda: - Dadam kelgunlaricha shu yerda turib tursam maylimi, oyim yolg'izlar, - deb so'radi.

Elchin Asadbekning xastalanib qolganidan bexabar, "bir-ikki kunda kelib qolar", deb ruxsat berdi. Avvallari Zaynab bunday iltijo bilan so'ramas edi. "Uyga boraman" yoki "yotib qolaman" deb qarorini ma'lum qilardi. Shunda Elchin "ming qilsa ham otasining qizi-da", deb g'ashi kelardi. Hozir iboli xotin singari odob bilan ijizat so'ragani uchun ham osonlik bilan ko'ndi.

Manzura er-xotin gaplashib olsin, degan fikrda choyni damlab, darrov kira qolmadi. Bundan Zaynab betoqat bo'ldi. U onasining tezroq kirishini, erining tezroq ketishini istayotgan edi. Nazarida, eri ko'ziga tikilib turib:

- Kecha qaerda eding? - deb so'rab qoladiganday edi.

Onasi kiravermagach, Zaynab o'rnidan turdi:

- Men boray endi, - deb Elchin ham qo'zg'oldi.

Er-xotinni ayvonda ko'rib, Manzura oshxonadan shoshilib chiqdi:

- Voy, nimaga turdingiz? Hozir choy qaynaydi. Gaz o'lgur aksiga olib pastlab qoldi-ya...

Elchin ishini bahona qilib xayrlashdi.

Zaynab erining tezda qo'zg'alganidan mamnun bo'lib, yotog'iga kirib ketdi. Manzura izma-iz kirdi-da, qizining yuzini siladi:

- Ering bir nima dedimi?

- Adam kelgunlaricha turishimga ruxsat berdilar. Hozir to'ylari ko'p, ertalabga yaqin keladilar.

- To'y-po'yini yig'ishtirsa bo'lardi. Adangga aytaylik, bironta ish topib bersin.

- Qo'ying, oyi, bilganini qilsin. Birpas dam olay...

Onasi peshonasidan o'payotganida Zaynabning eti seskandi.

Onasi chiqib ketgach, yuztuban yotib oldi.

U yarim tunda kelib, onasini qo'rqitib yuborgan edi. "Kuyovingiz to'ydalar, uyda yolg'iz qo'rqdim", deb bahona qildi. Manzura bu bahonaga unchalik ishonmadi. Chunki kech soat o'nlarda qo'ng'iroq qilganida hech kim javob bermagan, boloxonadagi yigitlardan birini yuborganida u "darvoza qulf, chiroq o'chgan", deb kelgan edi. Manzura "er-xotin mehmonga ketgandir", deb o'yladi-yu, ammo "nima uchun menga aytmadi?" deb baribir xavotir oldi. Qizining tunda, parishon holda kirib kelishi, undan qandaydir yoqimsiz hid taralishi Manzurani g'alati holga soldi. Zaynabni qiyin-qistovga olishga qo'rqdi. Bir tomondan tobi yo'q, boshqa tomondan jahl ustida yana o'zini bir nima qilib qo'yishidan qo'rqdi...

Kuyovi kelgandagi nigohida bexos zuhur bo'lgan havotir uchquni shundan edi.

Zaynab odamiylik libosini yechib, hayvonlik martabasiga tushgan uydan chiqqanida ko'chalardagi qatnov hali to'xtamagan edi. Shayton g'olibligida avval lazzat topgan, so'ngroq o'z-o'zidan nafratlangan bu juvonga ko'chalar, nainki ko'chalar, olam tor tuyular edi. U ovsar holatida ko'p ko'chalarni kezdi. Qaerlarda tentirab yurganini hozir ham fahm eta olmaydi. Qayoqqa borishni, nima qilishni istadi - bu ham esida yo'q. Yodida qolgani - anhor ko'prigidan o'tayotganda "o'zimni tashlasam-chi, bira to'la qutulsam-chi", degan o'y xayoliga keldi. Nazarida, suvdan bir ovoz ham keldi: "Kel, cho'milib ol, poklanib ol. Poklik dunyosi shu yerda, kela qol!" Ovozni eshitib qo'rqdi. O'zini qirg'oqdan olib qochdi. Yodida qolgani faqat shu. Uni ajablantirgani, yanada aniqroq aytsak, vahimaga solgani shuki, uyga kelib bir ozgina mudraganda ham, uyg'onganida ham shu ovozni eshitganday bo'ldi. Hozir, onasi chiqib ketganidan so'ng ham qulog'iga shu ovoz urilib, sapchib turib ketdi.

"Bunaqada jinni bo'lib qolaman, - deb o'yladi, ikki chakkasini uqalab. - Nima qilay? Yolg'iz o'tirsam vos-vos bo'lishim turgan gap. Kim bilan gaplashay? Kim ko'nglim chigilini yozadi? Mardona... Yo'q, yo'q..."

Zaynabning nafasi qaytib, hovliga chiqdi.

2

Avval bir qanot qirgildi, so'ngroq ikkinchisi...

U ikki qanoti kesilib, mushuklar orasida qolgan musicha holiga tushdi. Kechagina u o'zini lochin his etgan edi. Dushmaniga chovut solmoqni niyat qilgan edi. Endi bilsa u bor-yo'g'i musicha ekan... Ikki qanoti yo'q musicha...

Dunyodagi hamma zo'r tabiblar yig'ilib "shu odam jinni", deb xulosa chiqqanida ham Elchin ishonmas edi. Ayniqsa jinni bo'lib, o'zini osishi. Elchin do'stidan ayrilganiga bir kuysa, odamlarning "aqlidan ozgan ekanda, a?" deb ishonganlariga o'n kuyar edi. U Xonzodaning "keyingi paytlarda g'alati bo'lib qoluvdilar o'zi", deganini eshitib, bu xotindan ham nafratlanib ketdi.

Tushlarida Anvarni ko'rib, alahsirab uyg'onadigan bo'ldi. Bir kuni mizg'igan chog'ida Anvar oppoq libosda ko'rinib, maymunbashara odamga qo'lini bigiz qildi: "Mening qotilim shu, ustozning qotili ham shu,- deb Elchinga qaradi: - Qasos olmaysanmi? Noila uchun qasos olmoqchi eding. Men-chi? Arzimaymanmi?..."

Elchin ko'zini ochib, o'ylanib qoldi. Ko'rgani tushimi yo o'ngi ekanini anglamadi.

O'sha kuniyoq u Halimjonni izlab topdi. Daf'atan maqsadini ayta olmay, gapini uzoqdan boshladi:

- Ishlar qanday bo'lyapti endi? - dedi.

Halimjon "bularning ishi qanday ekanini nahot bilmasangiz?" deganday unga ajablanib qaradi.

29 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

- Qanaqa qopqonga tushganimni bilmay turibman, aka, - dedi gardanini qashib. - Haydar aka deganlari, bilmayman, odammi yo ho'kiz-po'kizmi... Gapga tushunmaydi. Ho'kizga "xo'-o'sh!" desangiz tushunadi, buningiz tushunmaydi. O'zi jimittakkinayu havosi devdak. Bir xil paytlarda mijib tashlagim kelyapti. Boshqalari ham shunaqa bo'lsa, ranjimangu aka, bular minan mening chatag'im yo'q.

- Ha, nima bo'ldi o'zi?

- Men Asad akaga ham to'g'risini aytganman. Urish-o'ldirish mening kasbim emas. Haydar aka tunovinda bir ish topshirdi. Aka-ukalarning kimdandir qarzi bor ekan. Ikkovini tutib kelishdi. Ukaga aytili-ki, uch soatda pul bo'lsin, yetkazib kelmasang, akang o'ladi. Men sodda, buni po'pisa deb o'ylabman. Uch soatda pul kelmagach, akani urib, mijib qo'yasan, deb menga buyruq berdi. "Urmayman", dedim. To'g'ri-da, uni tanimasam, bilmasam. Puli yo'qdirki, vaqtida bermagandir. Yo'q, tushuntira olmadim.

Boshqalar urib ketishdi. Men uni ajratib oldim.

- Bekor qilibsiz. Ular balki sizning himoyangizga arzimasa.

- Nega unday deysiz? Pul uchun ham odamni shunday urish mumkinmi?

- Mumkin. Pulning qanchaligini bilmadingizmi? Bu aka-uka kimnidir kuydirgan. Bularning qo'lida pul aylanib turishi kerak. Aylanmasa "o'lik pul" deyishadi. Garovda million so'ming turibdi nimayu millionta murdaning egasi bo'lding nima, farqi yo'q. Ular orasida "pul jigar qonidan bo'lgan" degan aqida yuradi. Pul uchun qotil yollab, eng yaqin odamini ham o'ldirib yuborishdan qaytishmaydi. O'sha siz rahm qilgan aka-uka, bugun qarzdand qutulib, ertaga birovn qarz qilib, xuddi shu holga soladi.

- Baribir nohaqlik-da, aka?

- Nohaqlikka nohaqlik. Men ularni oqlayotganim yo'q. Vaziyatni tushuntiryapman. Halimjon, bu kecha yo bugun boshlangan ish emas. Qadimdan shunaqa bo'lib kelgan. Shu mahallada inqilobdan oldin Bukir qimorvoz degan odam o'tgan ekan. Qarib, qimordan nari bo'lgach, qozilik qila boshlabdi. Kim sigirmi, o'tmi yo'qotsa shu odamga arz qilarkan. U topib berarkan. Sigir egasidan ham topib bergani uchun, o'g'ridan mirshabga topshirmagani uchun haq olarkan. Ana o'shaning ishi hozir sal boshqacha ko'rinishda-da. Siz nohaqlik deysiz. Xo'p, unda haq tomonga ko'chaylik: Kesakpolvonni o'ldirish kerak, desam, o'ldirasizmi?

- Kim?

- O'sha Haydar akangizning laqabi Kesakpolvon. Uning marazligini bilib turibsiz. U o'ldirilsa bu yoqdagi qancha jonlar omon qoladi.

- U o'ldirilsa sheriklari bor-ku, ishni davom ettiraverishadi.

- Ular ham birin-ketin o'ldiriladi.

Halimjon hushtak chalib qo'ydi.

- Bo'ladigan gap emas, bu aka.

- Men sizga bir sirni ochishga majburman. "Hofiz akam bular bilan bir qozondan osh ichadi", desangiz yanglishasiz, uka. Men o'lganimning kunidan ular bilan birgaman. Men ularning tovog'idan osh ichmayman. Men ilon bo'lib ularning bag'riga kirib olishim kerak edi. Kirdim. Endi bitta-bitta chaqib o'ldiraman. Bilaman, bu oson emas. Menga yordam kerak. Sizni birinchi marta ko'rgandayoq men shuni xayol qildim. Asadbek yonida yursangizu, menga lozim paytda ko'maklashsangiz, biz bularning ildizini quritimiz.

Kutilmagan bu gap chinmi yo sinash uchun aytilyaptimi, Halimjon tushunmadi.

- Bularning qilib yurgan ishidan ko'pchilik norozi, ko'pchilik qo'rqadi. Lekin kimdir unga qarshi chiqishi kerak-ku? Siz halol, adolatparvar do'stlaringiz bilan meni tanishtiring. Mana, yaqinda bir qadrdon do'stim o'zini osdi.

- Shularni debmi?

- Yo'q, boshqa odam majbur qilgan. O'sha odam o'sha jinnixonada, o'sha hojatxonada osilishi kerak. Do'stimning ruhi shuni talab qilyapti. Buning uchun ham menga yordam kerak.

- Hofiz aka, ranjimang, bu gaplaringiz menga yoqmayapti.

- Halimjon, o'ylab ko'ring. Busiz adolat bo'lmaydi. Ponani pona bilan chiqariladi.

Bu yovuzlik uyasiga tushib qolib, yolg'iz qush holatida yurgan Halimjonga Elchinning gaplari boshqa bir yovuzlik uyasiga chorlash kabi tuyuldi. Elchin uning holatini tushungani uchun "eng muhimi aytdim, o'ylab ko'radi", deb uzoq da'vat qilmadi. Halimjon xayrlashib, qaytayotganida darvoza bo'sag'asida Shomilga duch keldi. Ikkovi avval bir-biriga taajjub bilan tikildi. Bir nafasdan so'ng taajjub o'rnini burgut qarash egalladi. Yaxshiki, bularning xo'roz kabi patlari yo'q, bo'lgandami, darrov hurpaytirib olardilar. Shomil Halimjonning orqasidan kelayotgan Elchinni ko'rib sovuq tirjaydi-da, darvoza bo'sag'asidan chekinib, yo'l bo'shatdi. Halimjon esa zaharli qarashiga isloh kiritmagan holda uning yonidan o'tib, mashinasiga o'tirdi. O'n qadam naridagi "jiguli"da bir ayol o'tirganini ko'rdi, ammo "kim ekan u?" deb sinchiklab qaramadi.

Halimjon ketgach, Shomilning ishorasi bilan juvon mashinadan tushib Elchin sari kela boshladi. Juvon g'oyat go'zal, yurishi ham o'ziga yarasha tamannoli edi. U Elchinga yaqinlashib, yosh ko'ngillarni entiktirib yuborish qudratiga ega bo'lgan shirin jilmayish hadya etdi-da, qo'lini uzatib:

- Valya, - deb o'zini tanishtirdi.

Entikish yoshidan o'tgan bo'lsa-da, Elchinga bu jononning jilmayishi xush yoqdi, oppoq, momiq qo'lning tafti esa vujudiga iliqlik berdi. Bu iliqlikni o'sha zahoti Shomilning yoqimsiz ovozi haydadi:

- Xonimning zarur ishi bor ekan senda, - dedi u Elchinga.

Elchin o'zini tanishtirib, ichkari taklif etgach, Valya Shomilga qaradi-da, "sen mashinada o'tira tur, bu yerda mashina o'g'rilari ko'p deb eshitdim", deb ostona hatlab ichkari kirdi. Valya shu amri bilan o'zining martabasi baland ekani, Shomilni esa nochor bir qul ekanini ta'kidladi.

Elchin: "Shomilning popugini pasaytirib qo'ygan bu oyimcha kim bo'ldi?" - deb ajablandi. Valya Elchinni jumboqlar dengizida suzishiga yo'l qo'ymadi. Uyga kirib o'tirishi bilan maqsadga ko'chdi:

- Meni Zelya yubordi.

- Kim? - dedi Elchin o'zini tushunmagan qilib ko'rsatib.

- Zelixan, akademik, - dedi Valya.

- O'zi qaerda?

- O'zi Sochida. Zarur ish bilan band. Kelolmadi. Bir gapni aytib yubordi: oxirgi marta tunagan joyda Dostoevskiyning to'rtinchi jildi orasida bir varaq qog'oz bor ekan. Unda pul qaerga yashirilgani aytilgan ekan.

- Qanaqa pul? - dedi Elchin yuziga ovsarlik niqobini tushurib.

- Yig'ib qo'ygan puli bor ekan. Shuni topib, yarmini mendan berib yuborar ekansiz.

- Yarmi-chi?

- Yarmi sizga ekan. Nima qilishni o'zingiz bilar ekansiz. Qaerda tunaganini bilarsiz?

Bo'liq soniga Elchinning bot-bot qarab qo'yayotganini sezgan Valya etagini yanada yuqori ko'tarib, oyoqlarini chalishtirib oldi.

- U bir joyda yashamas edi. Yotib yuradigan bir-ikki joyini bilaman, vaqtim bo'lganda qarab qo'yarman.

- Kutishga fursat yo'q. Birga boramiz. Shu bugunoq.

- Menga ishonmaysizmi?

- Siz-chi? Menga ishonyapsizmi?

- Ham ishonmayapman, ham ishonyapman, - dedi Elchin kulimsirab.

- Sabab?

- Ishonishimning boisi, Zeli og'a chiroyli ayollarni tanlashga ustalar. Ikkinchidan, yaqinda menga Sochidan qo'ng'iroq qildilar.

Ishonmasligimning sababi - telefonda bu haqda hech nima demadilar.

- Bu telefonda aytadigan gap emas. Ketskimi?

- Hozir men ishga borishim kerak. Kutishyapti.

- Ansamblingiz bor ekan, a? Men ham san'atga o'larday qiziqaman. Repetitsiyangizga olib boring, zerikmayman, rost.

Elchin "quvgina xonimcha ekanmi?" deb o'yladi-da, unga qarab jilmayib:

- Marhamat, yuring, - dedi.

Elchin mashinani ko'chaga olib chiqayotganida Valya Shomilni imlab chaqirdi-da, "orqamizdan qolma", deb shipshidi.

Elchin Valyaning maqsadini darrov fahmladi. Ro'paradagi ko'zgodan qarab, Shomilning izma-iz kelayotganini ko'rdi. "Zeli og'a

tashlab ketgan boylikning cho'g'ini bilishadi shekilli, - deb o'yladi Elchin. - Shiraga yopishgan itpashshaga o'xshab qolishdimi,

endi bulardan osonlikcha qutulish mumkinmasdir. Biron chora o'ylashim kerak. Bu xonimcha chindan ham Zeli og'ani biladi.

Dostoevskiyning to'rtinchi jildini faqat Zeli og'a aytishi mumkin. Lekin nima uchun aytdi, nima uchun aynan shu xonimchaga

aytdi? Nima uchun bu xonimcha g'ilayni laychadek ergashtirib yuribdi?.."

Valya uning ko'zgu orqali bot-bot qarayotganini sezib:

- Bir narsadan xavotirdamisiz? - deb so'radi. Keyin izoh berdi: - Orqadagi mashinadan qo'rqmang. Kerakli uyga kirib

chiqqanimizdan so'ng sizga yuk bo'lmay olib ketar, degan maqsadda "izimizdan yur", devdim.

- Valya, siz menga yaxshiroq qarang, men qo'rqadigan yoshdan o'tganman. Zeli og'a tariximni aytib bermadimi?

- Siz haqingizda juda oz gapirdi. Lekin eng muhim ishni aytib ketdi.

- Aytib ketdi? - Elchin ajablanib unga qarab oldi.

- Aytib yubordi, demoqchiman, - dedi Valya xatosini tuzatib. - U siz haqingizda Xongireyni ogohlantirdi. Endi siz shaxsan

Xongireyning himoyasidasiz. Hech narsadan qo'rqmang.

- Anavi g'ilaydan hammi? - dedi Elchin hazil ohangida.

- Fu, - dedi Valya labini burib, - u peshka-ku! Qulvachcha-ku!.. Ha-ya, esimdan chiqibdi. Zelya yana bir gapni aytib yubordi. Sizni

qiziqtirgan odam chindan ham Sochida edi.

- Kim?

- Jamshid, - Valya Jamshid bilan tanishganini, g'ordagi uchrashuvni qisqacha bayon qildi.

- Hozir ham Sochidami?

- Ketgan bo'lishi ham mumkin.

- Qayoqqa?

- Balki Moskvadadir. U endi Xongireyning xizmatini qiladi.

- O'zi istadimi?

- Uning istagi kimga kerak, Xongirey istadi.

- O'zi xohlamasa-chi?

- Unda... rostdan ham o'ladi.

- Xongireyning odami kammi, uni nima qiladi?

- Bu, azizim, ularning ishi. Siz hozir repetitsiyangizga ketyapsizmi, demak, shu ishni o'ylang.

- Umuman, yaxshi taklifni aytdingiz. Bizda och qornim, tinch qulog'im, degan maqol bor.

- Maqolingiz yomon emas, ammo qorin to'q, quloq tinch bo'lsa, yana yaxshiroq.

- Valya, bir narsani so'ramasam, "bu odam g'irt laqma ekan, bir og'iz gapimga ishonib xazinani qo'limga tutqazib yubordi", deysiz.

Men Zeli og'ani bilaman, qo'li ochiq odam. Lekin sizga bunchalik hotamtoylik qilganining boisi nima ekan? U bilan yaqin

edingizmi?

- Er-xotindan ham yaqinroq edik.

- Tushunmadim?

- Nimasiga tushunmaysiz? Sizga o'z xotiningiz yaqinmi yo o'ynashingizmi? Har bir erkak xotinidan qizg'anganini o'ynashiga hech

ikkilanmay sarflaydi, yo noto'g'rimi? Buni siz yaxshi bilasiz. San'atkorning o'ynashi ko'p bo'ladi.

- Afsuski, men o'ynashi yo'q san'atkorlardanman.

- O', shundaymi? Buning uchun chindan ham afsus qilish kerak va bu xatoni tuzatish shart, - dedi Valya kulib. - Menga

o'xshaganlarni topib oling.

- Sizga o'xshaganlar bu shaharda boshqa yo'q bo'lsa-chi?

- Men hozircha shu shahardaman-ku?! - Valya shunday deb ko'zlarini nozli suzdi.

Elchin ko'zguna qarab oldi-da, mashina tezligini oshirdi. Buni sezgan Valya "nima gap?" deb xavotirlandi.

- Qozoqlar chiroyli juvonlarni olib qochib ketishadi. Men ham sizni g'ilaydan olib qochyapman.

- Siz qozoq emassiz-ku?

- Chiroyli juvonga yetishish uchun qozoq bo'lsam ham mayliga.

Bir necha chorrahani kesib o'tishgach, Shomil boshqarayotgan mashinaning qorasi o'chdi. Bu Elchin uchun muddaoning o'zi

bo'ldi. U g'ilayni qanday chalg'itsam ekan, deb turganida jonon qochirimli gapi, nozli qarashi bilan unga bahona topib berdi.

Valyaga esa Shomilning ko'zdan yo'qolgani yoqmadi. Chunki Hosilboyvachcha unga Elchinning kim ekanini aytgan, ehtiyot

bo'lishni tayinlagan edi. Ularning mo'ljalicha, Zelixon boylikning yarmini in'om etdimi, demak, hammasiga ega chiqish mumkin,

otarchini ulushga qo'shishning hojati yo'q.

Hosilboyvachcha: "Elchin u joyni balki darrov ko'rsatmas, balki chalg'itishga harakat qilar, mayli urinaversin, biz uning har bir bosgan qadamini kuzatamiz", deb edi. Birinchi harakatdayoq kuzatuvchisi pand yedi. "Chindan ham ayyorga o'xshaydi", deb o'yladi Valya. Lekin tashvishga tushmadi. O'n uch yoshidan beri Xongireyning tarbiyasida bo'lgan bu juvon biri ikkinchisiga o'xshamagan hiyla-nayranglarni ko'raverib, ko'zi pishib ketgan. U Elchinni dastlab ko'rganidayoq "buni mushuk boladay o'ynataman", deb qo'ygan edi, hozir uning harakatini kuzata turib, "baribir o'ynataman" deb ahdini qat'iylashtirdi.

Valya Elchinning soniga shapatiladi:

- Sekinroq hayda, g'ilay senga yoqmasa shunday ham orqasiga qaytarib yuboraman, - dedi.

- Buyruq bilan qaytarishning qizig'i yo'q, olib qochishning mazasi boshqa, - dedi Elchin, o'zini go'llikka solib. - Valya, repetitsiyaga bormayman. Seni hozir Zeli og'ani kuzatib qo'ygan uyga olib boraman. Yettinchi qavat, o'ngdagi birinchi eshik. Sening adashing, Valentina Mixaylovna. Kirasan, aytasan, o'sha kitobni o'zing olasan. Keyin, rozi bo'lsang, restoranda otamlashamiz.

- Yaxshi. Ammo uyga birga kiramiz. Aldab ketasan, degan gumonda emasman. O'sha narsa ikkalamizga tegishlimi, demak, birga kirib, birga olamiz.

Yettinchi qavat, o'ngdagi jigarrang charm qoplangan eshikni yoshi elliklarda bo'lgan, ammo malohatini saqlab qololgan ayol ochib, Elchinni ochiq chehra bilan qarshi oldi.

- Bu Valya, Zeli og'aning xotini, - dedi Elchin, "o'ynashi" deyishni ep ko'rmay.

- Xotini emasman, nega yolg'on aytasan? - dedi Valya. - O'ynashiman. O'ynash xotindan ham yaqinroq bo'ladi, shunday emasmi, Valentina Mixaylovna.

- To'g'ri, - dedi uy bekasi kulib, - Zelyaning uylanganiga baribir ishonmas edim. U uylanib, oyoq-qo'llarini bog'laydigan erkaklardan emas. O'ynash ekaningizga ishonaman. Chunki Zelyaning didi zo'r. Uncha-muncha juvonni o'ynash tutmaydi.

- Valentina Mixaylovna, sizda Dostoevskiyning kitoblari bormi? - deb so'radi Elchin.

- Bor. To'liq asarlar to'plami bor. Nima edi?

- To'rtinchi jildda menga atalgan bir xat bor ekan, ko'zingiz tushmadimi?

- Savol qiziq, men kitob o'qiymanmi? Muqovasi chiroyli bo'lgani uchun javonga terib qo'yganman. Kir, qaray qol.

To'rtinchi jildda darhaqiqat maktub bor edi. Elchin qog'ozni olib, Valyaga uzatdi. Valya xatga ko'z yugurtir- di-yu, rangi bo'zarib, uni yana Elchinga qaytardi-da:

- Qaysi tilda yozgan o'zi? - deb ming'irladi.

Elchin xatni o'qib, Valyaga nigohini o'qdek qadadi:

- Zeli og'aga nima bo'ldi? - deb so'radi sovuq ohangda.

Valya unga javob bermay, xatni olib sumkasiga soldi-da:

- Rahmat, Valentina Mixaylovna, biz shoshib turibmiz, - deb eshik tomon yurdi.

Uning tez-tez yurishidan, gapirgisi kelmay qolganidan, mashina eshigini qarsillatib yopishidan Elchin bildiki, hayajonlanyapti.

Elchin arqonni uzunroq tashlashga ahd qilib, mashina motorini o't oldirdi-da "qayoqqa?" deganday Valyaga qaradi.

- Hosilnikiga hayda, - dedi Valya amr ohangida.

Bir necha daqiqa burun ko'zlari nozli suzilib, o'ynashlikka rozi bo'layozgan xonim endi bekalik martabasiga chiqib oldi. Elchin ham unga so'zsiz bo'ysundi.

- Nima yozganini so'ramading? - dedi Elchin bir oz yurishgach.

- Hosil tarjima qilib beradi.

- Hosilnikiga borguncha xatning mazmuni o'zgarib qolmaydi. Unda xazina haqida gap yo'q.

- Nega? - Valya unga hayrat bilan tikildi. - Nimani yozibdi?

- Sen avval Zeli og'aga nima bo'lganini ayt.

- Aytsam, aytmamam u endi yo'q, bildingmi?

- Nima bo'ldi?

- Mening bilganim shuki, u Moskva yuritayotgan bir siyosatga aralashib qolgan. Bu sohada biron nimani bilib qolgan kimsaning tirik yurishi mumkin emas.

- O'ldirishdimi? Qaerda? Sochidami?

- Bilishimcha, o'zining qishlog'ida.

- Qiziq... u qishlog'iga ketgan edi. Menga Sochidan qo'ng'iroq qildi. Sochiga nima uchun bordi, seni ko'rganimi? Keyin yana qishlog'iga qaytdimi?

- Mening bilganim shuki, Sochiga uni Xongirey oldirib keldi. Qutqarib qolmoqchi edi, eplay olmadi. Bu masalani

chuqurlashtirma, qancha tez unutsang, o'zingga shuncha yaxshi. Xatda nima debdi? Unga bir nima bo'lganini qaydan payqading?

- "Uzoqroq safarga qaytmam bo'lib ketsam..." deb yozibdi.

- Keyin-chi?

- Bo'yindagi qarzni sen to'lab qo'y, debdi.

- Qanaqa qarz?

- Farg'onada bir turk qadrdoni bor edi. Uylari yonib ketgan ekan. Shuning o'rniga masjid qurdir, debdi.

- Masjid? - Valya sumkasidan sigaret chiqarib labiga qistirdi-da, tutatdi. - Esi past edi Zelyaning, esi pastligi uchun o'lib ketdi.

- Uning o'lganini o'zing ko'rdingmi?

- Yo'q... Mening uyimdan olib ketishdi. O'lganiga ishonmayapsanmi? Ishonaver. Ularning changalidan chivin ham qutulib chiqolmaydi.

Elchin Hosilning mahallasiga yetganda chap qolib, atayin o'ng tomonga burildi. Valya buni ko'rib:

- Chapga yurmaysanmi? - dedi.

Elchinga shu gap kerak edi - Valyaning bu yerda avval ham bo'lganini aniqladi.

Darvoza ostonasida ularni Shomil qarshiladi. U g'ilay ko'zlarini Elchinga xunuk tarzda qadadi.

- Hosil uydami? - dedi Valya hovliga kirib.

- Ha, - dedi Shomil, - ichkarida.

Valya Elchinga qarab "kutib tur", dedi-da, uy tomon yurdi. Elchin turgan joyida qotib turaverdi. Shu topda, kutilmaganda xayoliga

bir fikr keldi: "Zeli og'ani shularning o'zi gum qilmadimi? - deb o'yladi u. - Bularga faqat pul kerakmi? Hosilboyvachcha shu pulga muhtojmi?"

Zelixon xayrlashayotgan paytda, qaytib kelmas bo'lib ketayotganini sezganmi, semiz diplomatni Elchinning qo'lga tutqazib: "Buning ichida ozgina pul, tilla, javohir bor. Qaytib kelmasam, men aytganday ishlatasan. Nima qilishingni bir xatga yozganman. Xatni Valentinanikiga qo'yganman. Qaerdaligini senga alohida ma'lum qilaman. Ishonmayapti, deb o'ylama. Shu xatni o'qib, nima bo'lganimni, nima qilish kerakligini bilasan", degan edi. Keyin "bu diplomat sen uchun bombaday gap, buning xushtorlari ko'p. O'n yildan beri qidirishadi. O'zing ham ehtiyot bo'l, buni ham ehtiyot qil", deb tayinlagan edi. Xazina Elchinning ixtiyorida, xat mazmunidan xabardor. Unga faqat bularning asl maqsadlari qorong'u.

"Zeli og'a aytgan xushtorlardan biri shularmi? O'lim oldida bularni chalg'itdimi? O'lim oldida? Meni bular laqillatmayaptimi? Unda xat-chi? Xat so'nggi chora edimi u uchun?"

Elchin Zelixonning Fedyani laqillata olgani, uning marhamati bilan ketar chog'ida to'shak bahona, Valyaning yotog'iga kirganidan, maishat o'rniga Valyaga gap tayinlaganidan bexabar edi. Valyaning Moskvaga uchgani, Xongirey bilan uchrashgani, Elchini himoyasiga, Jamshidni esa xizmatiga olish haqidagi Zelixonning iltimosini yetkazgani ham u uchun qorong'i edi. Zelixon ertami-kechmi Jamshid qaytsa, Elchin uni gumdon qilishga urinib, o'zi ham halok bo'lishi mumkin, degan xavotirda shu iltimosni Xongireyga yetkazgan edi.

Zelixonning o'limga borayotib ham birodarining bexavotirligini o'ylashi Elchinga noma'lum edi. Ma'lum bo'lgandami, bu ayriliqqa chidashi nihoyat darajada og'ir bo'lardi...

Bir ozdan so'ng Hosilboyvachcha eshik ostonasida ko'rinish, Shomilni chaqirdi-da, unga nimadir deb pichirladi. Shomil Elchin tomon qarab olgach, tez-tez yurib ko'chaga chiqdi. Elchin bir fitna boshlanganini sezsa ham, joyida tek turaverdi.

Hosilboyvachcha kelib ko'risharmikin, degan maqsadda ostonada picha turdi. Elchin uning maqsadini sezmaganday, bosh irg'ab bo'lsa-da, salomlashmadi.

Hosilboyvachcha zaharli iljayib, u tomon yurdi.

- Keling, Hofiz aka, qanday shamol uchirdi? - dedi piching bilan.

Elchin "Sochining shamoli" demoqchi edi, Valyaning "Siz endi Xongireyning himoyasidagi odamsiz", degan gapini eslab:

- Xongireyning shamoli, - deb, u ham zaharli iljaydi.

Valya ham uydan chiqqach, uchovlari shiypon tomon yurdilar.

- Hofiz aka, bir suhbatingizni olaylik, ja sog'intirib yubordingiz.

Elchin bu zaharli jilmayish, bu soxta mulozamat ortida qandaydir shumlik borligini bilsa-da, o'zini hech nima bilmaganday erkin tutdi.

- Xo'sh, Hofiz aka, to'ylar qalay, bo'lib turibdimi? - dedi Hosilboyvachcha yastanib o'tirib. - Cho'talni endi kimga beryapsiz? Bek akamgami?

- Bek akangiz cho'tal oladigan gadolar toifasidan emaslar. Shuni bilmasmidingiz? Men ham cho'tal beradigan ovsar emasman. Og'zidagi luqmasini oldiradigan laqmalar boshqalar.

Elchin "cho'tal oladigan gadolar" deganda eng avval Hosilboyvachchani nazarda tutib, o'z ko'nglida uni tuzlagan edi.

Hosilboyvachcha o'ziga qarata haqorat toshi otilganini bildi. Bildi-yu, sir boy bermay masxaraomuz kuldi:

- Katta ketmang, Hofiz aka, buzoqning yugurgani somonxonagacha.

Elchin "bir marta tuzlaganim yetadi, to'ng'iz bilan olishishdan foyda yo'q", degan fikrda bu zaharli gapga javob qaytarmadi.

Ikki soat davomida mayda-bachkana gaplar bilan band bo'ldilar. Shomil hovliga kirib uzoqdan "yo'q" ma'nosida bosh chayqagach, Hosilboyvachcha tizzasiga shapatilab urib, o'rnidan turdi:

- Rahmat, Hofiz aka, bi-ir miriqdik suhbatingizdan. Shunaqa kelib turing... Otamlashish yaxshi narsa-da, a?

Valya xayrlashish uchun qo'l uzatmay, sovuqqina bosh irg'ab qo'ydi.

- Akangiz buni tuflamay yopishtiribdi, shunga xafa, - dedi Hosilboyvachcha.

- Qaytishga yo'lkirasi bo'lmasa beraymi? - dedi Elchin piching bilan.

- O'pkangizni sal bosibroq yuring, Hofiz aka.

Elchin "bu kunlaringdan o'lganlarning yaxshi" deb o'ylab ko'chaga chiqdi-da, mashinasiga o'tirdi. Shomilning nima sababdan yo'q bo'lganini uyiga qaytgach bildi: uyi yov bosgan dala holiga keltirilgan edi. G'ilay hech narsadan tap tortmay uyni alg'ov-dalg'ov qilib, Zelixonning xazinasini qidirgan edi.

Elchin shundan so'ng Valyani boshqa ko'rmadi. Lekin Hosilboyvachchanning yigitlari kuzatib yurganini sezdi. Shu sababli Farg'onaga borish, masjid qurish ishini keyinroqqa surdi.

XXVI bob

1

Xasta Asadbek uchun Krasnoyar safarining o'zi yetarli edi. Jismini ezayotgan og'riqqa chidadi, sabr etdi, lekin ruh azobiga dosh berishi og'ir kechdi. Otasi bilan g'oyibona uchrashuvining o'ziyoq yuragi uchun og'ir yuk edi. Ana shu yuk bilan uyga qaytaman, deb turganida yangi safar tashvishi ko'ndalang bo'ldi. O'g'illarini uylantirish masalasi fikrini band etsa-da, uni yaxshi ma'nodagi tashvishlar sirasiga qo'shish mumkin. Biroq Xongirey bilan uchrashuv... Hosilboyvachchanning Xongirey orqali tazyiq o'tkazmoqchi bo'lishi... Asadbek bu yigitning qachondir chang solishini bilardi. Lekin boshqa birovning tirnoqlari bilan chang solishi mumkinligini o'ylab ko'rmagan edi. Kesakpolvonga: "Hosil haddidan oshgan kuni bir chertsam, chiqqan joyiga kirib ketadi", deb yanglishganini endi angladi. Hosilboyvachcha bilan olishuv oylari, kunlari yaqinlashganini ham fahmladi. Bu haqiqatni kechroq tushunib yetganini ham bilib "nega g'aflatda qoldim?" deb ezildi.

Xongireyning chiqib ketayotib, eshik ostonasida aytgan gapni Asadbekni ham, Chuvrindini ham uzoq o'yga botirdi. "Bir yigitning endi mening xizmatimni qiladi. Uni qidirma, u sen uchun o'lgan", degan gap Asadbek uchun muammo bo'lib qolaverdi.

Chuvrindiga esa chigalning bir uchi ko'rindi. U o'sha kuniyoq Sochiga, Jamshid yashayotgan uyga qo'ng'iroq qildi. Uy bekasi Jamshidni ikki yigit kelib olib ketganini aytdi. Chuvrindi Jamshidni Xongireyning yigitlari olib ketganini tushundi. Lekin unga bir narsa qorong'i edi: Xongirey Jamshidning iziga qanday tushdi?

... Asadbek kutib olgani chiqqan Kesakpolvonga qarab "eski shaharga boraman", dedi. Uning xohishi Kesakpolvonga g'alati tuyulsa-da, amriga itoat etdi.

Asadbek bolaligi o'tgan uyga qadam bosganida o'pkasi to'lib, yig'lagisi keldi. Bo'g'zi faryod to'lqinlariga to'g'on bo'lsa-da,

kipriklari yosh daryosini to'sa olmadi. Chuvrindi uning holatini bilib, Kesakpolvonni to'xtatdi. Ikki a'yon hovlida qoldi. Asadbekning xayolida onasi uyda o'tirgandek, "bolam, adangni ko'rib keldingmi?" deyaotgandek edi. Ichkari uyda Samandar xasta ovozi bilan "Samalo't, qanotiyni pastlab o't..." deganday bo'ldi... Asadbek kursiga dahanini tirab, anchagacha o'tirdi. Ko'zlaridan yosh quyulaverdi. Bo'g'zini hatlab o'tolmayotgan faryod yuragini ezaverdi.

U qancha o'tirganini bilmaydi, yosh daryosi qurib, faryod pinakka ketganida Chuvrindini chaqirdi:
- Mahmud!

Yig'i aralash, titrab chiqqan bu ovozni eshitib, ikkala a'yon ham shoshilib ichkari kirdilar.

- Mahmud, sen mahallaga chiqib, Soli otani top. Elliginchi yilda bir pochtachi bo'lardi. O'shani boshlab kelsinlar. Ha, chap qulog'ini o'q olib ketgan pochtachi degin.

Chuvrindi ko'chaga chiqib ketgach, Kesakpolvon "men uyda qolaveraymi yo chiqaymi?" degan ma'noda qaradi. Xayoli ota-onasi bilan band bo'lgani uchun Asadbek unga e'tibor ham bermadi. Krasnoyardagi uchrashuvda otasining uydan maktubni orziqib kutganini eshitgandayoq chap qulog'i yo'q odam bilan gaplashib qo'yishni niyat qilgan edi. Asadbek uning ismini bilmasdi. Yodida qolgan - onasi deyarli har kuni uning yo'lini poylardi. Ko'chada ko'rinishi bilan Asadbekni chaqirardi. "Bolam, xatchi amaking kelyaptilar, yugura qol, "adamlardan xat bormi?" deb so'ragin. Avval salom ber, xo'pmi?" derdi.

Asadbek har safar unga peshvoz chiqib "assalomu alaykum" derdi. U esa qovoq uyub qarab qo'yardi, alik olmasdi. Asadbek onasiga "xatchi amaki salomimga alik olmayapti, endi salom bermayman" deganida, onasi "alik olmasa gunohi o'ziga, sen salom beraver", deb yalingan edi. Bir kuni xatchi salom bergan Asadbekning qulog'ini buradi:

- Hoy, dushman bolasi, - dedi o'dag'aylab, - sen nega menga Xudoni gapirasan?

Asadbek tushunmadi:

- Qachon gapirdim? - dedi yig'lamsirab.

- "Assalomu alaykum" deysanmi? Bu nima degani, bilasanmi? Xudodan sog'liq so'rayman, degani. Men sening xudo-pudoyingga ishonmayman, bildingmi! Men ateistman! Men boevoy kommunistman! Ikkinchi shunaqa desang, tilingni sug'urib olaman. Xat ham so'rama. Men dushman xatini tashiydigan ahmoq emasman!

Asadbek onasiga bularni aytmadi. Onasi yo'lga chiqarganda itoat etaverdi, ammo xatchiga salom ham bermadi, "adamlardan xat bormi?" deb ham so'ramadi. O'sha damlarda u "nima uchun oyimning o'zlari so'ramaydilar", deb ko'p o'ylardi. Savoliga javobni keyinroq, ulg'aygach topdi. "Xatchi oyimga sasigan bo'lsa, so'rashga cho'chib qolgan ekanlar-da", degan ajrimga keldi.

Chuvrindi ko'p o'tmay Soli ota bilan xatchini boshlab kirdi. Asadbek o'rnidan turib Soli ota bilan ko'rishdi. Xatchining uzatilgan qo'li muallaq qoldi. Asadbek unga o'tli nazarini qadadi:

- Meni taniysizmi? - dedi qahr bilan.

- Taniyman, Bekjon o'g'lim, adangiz bilan frontovoy o'rtoq edik.

Tilyog'lamalik bilan aytilgan bu gapdan Asadbek portladi:

- Frontovoy o'rtoqmiding hali sen?! Adamning xatlarini nima qilarding, xunasa?!

Asadbekning vajohatidan cho'chigan Soli ota "yana urib qolmasin", degan xavotirda o'rta tushdi.

- Asadjon, bolam o'zingni tut. Bu bechorani kasal yotgan joyidan turg'izib olib keldim.

- Bunaqa to'ng'izni ajal ham olmaydi, - dedi Asadbek. - Urug'i bilan quritib yo'q qilish kerak.

Asadbek bu gapni g'azab olovida aytib yuborgan, xatchidan, uning oilasidan qasos olish yoki jazolash niyati yo'q edi. Xatchi esa bu gapni qat'iy hukm o'rnida qabul qilib talvasaga tushdi:

- Menda ayb yo'q, - dedi u yig'lamsirab. - Menga buyurishgan.

- Kim?

- Domkom.

- Kim u?

- U odam rahmatli bo'lib ketgan, - dedi Soli ota.

- Xatlarni nima qilgansan?

- Yoqardik. Bir o'zim emas, domkom bilan...

- Mahmud, yo'qot buni, turqi qursin.

Xatchi yukdan bo'shagan qopday, shalvirab tiz cho'kdi:

- O'ldirmang meni, - dedi yig'lamsirab.

- Yo'qol-e, - dedi Asadbek bir qadam tisanib.- O'zi o'lolmay yuribsanu seni o'ldirib nima baraka topdim. Yo'qol, deyaipman! Mahmud, uyiga olib borib qo'y, yo'lda o'lib qolmasin. Soli ota, sizni ham olib borib qo'yadi. Krasnoyarga borib, adamlarning qabrlarini topdim. Keyinroq xotirjam gapirib berarman.

Ular chiqib ketishgach, Asadbek yana jag'ini kursiga tirab o'tirib oldi. Bir ozdan so'ng qattiq yo'tal tutib, sillasini quritdi.

...Asadbek Kesakpolvonning qistovi bilan uyiga ketdi. Uning niyati tunni bolaligi o'tgan uyda o'tkazish edi. Bedardning oldida boshimni og'ritma, deganlariday, Kesakpolvon do'stining dardiga sherik bo'la olmas edi. Garchi umr deb atalmish yo'lda bir aravada borayotgan bo'lsalar-da, ularning yuraklaridagi dard boshqa-boshqa edi.

Manzura eriga bir qarashdayoq ahvolini sezdi. Asadbekning ozib, yuzlari za'faron tus ola boshlaganini uning ziyrak nigohi ilg'adi. Asadbek mehmonxonada, o'zi oshxonada bo'lsa ham erining yo'talini eshitib yuragi ezildi. Mehmonlarning tezroq qaytishini istadi. Yo'qlab keluvchilarning jilish niyatlari yo'qligini fahmlab, Chuvrindini imlab chaqirdi:

- Akangiz charchaganga o'xshaydilar?

Chuvrindi uning maqsadini angladi.

- Hozir imi-jimida bir nima deb qo'yaman.

Chuvrindining "imi-jimida" gapidan so'ng mehmonlar qo'zg'olishdi. Bir oz fursat o'tib Kesakpolvon bilan Chuvrindi ham ketishgach, Manzura idish-tovoqni qiziga topshirib, o'zi mehmonxonaga kirdi.

Divanda yonboshlab yotgan Asadbek o'rnidan qo'zg'olmadi.

- Joyingizni qilib beraymi? - deb so'radi Manzura.

- O'tir, - dedi Asadbek. - Nima qarorga kelding?

- Bilmasam... Siz nima desangiz shu.

- Unda tayyorgarligingni ko'r.

- Qizlari... - Manzura "qanaqa ekan?" deb so'ramoqchi edi, Asadbek gapirtirmadi.

- Qizlari o'g'illaringga yoqibdi. Sovchi bo'lgan kishi qizlar yevropacha emas, musulmoncha tarbiya ko'rgan, dedi. Sen avval bor, ko'r, yoqsa kelin qil, yoqmasa yo'q. Men o'g'illaringni o'sha yerda o'qib, o'sha yerda ishlashini xohlayapman.

- Biz-chi?

- Biz... nima, uch-to'rt yilga chiday olmaysanmi? Ish o'rganib, o'zlarini tutib olishgach, kelishadi.

- Butunlay qolishmaydimi, ishqilib?

- Kallang bormi? Butunlay qoladiganlar boshqa, bolalarimiz boshqa. Xullas, ovoza qilmay, tayyorlanaver.

- Zaynab-chi?

- Uni keyinroq yuboramiz.

- Kuyovingiz...

- Nima bo'ldi yana?

- Hech nima bo'lmadi, o'zi aytaman-da...

- Chaynalma.

- To'ylarda yurib... qizingiz yolg'iz qolyapti-da. To'y-po'yni yig'ishtirsa bo'lmasmikin? Boshqa ish topib berasizmikin, devdim. Zaynab kasalxonada ekanida Asadbek ham buni o'ylagan, ammo aniq bir qarorga kelmagan edi. Xotini qo'rqibgina aytgan gap ma'qul tushgan bo'lsa-da, sir boy bermay:

- Sen aralashma bunga,- deb qo'ydi.

Kechasi Asadbekning kuragida yana og'riq qo'zg'oldi. Xotining xavotirli ko'ziga qarab: "Shamollash tarqamayapti", deb izoh berdi. Kuragiga isitgich qo'ygach, joni orom olib, uyquga ketdi. Ertalab uyg'onganida og'riq ham bosh ko'tardi. "Uyda o'tirsam battar bo'ladi", deb Chuvrindi kelishi bilan shahar markazidagi qarorgoh tomon yurdi.

Asadbek kechqurun xayrlashar mahalida Kesakpolvonga Qilich Sulaymonovni topishni tayinlagan edi. Kesakpolvon buyruqni bajarib, uch qavatli imorat yerto'lasida Asadbekni kutib oldi.

- Turma yoqibdi senga,- dedi Asadbek, Qilich Sulaymonov bilan ko'rishib.- Odambashara bo'lib qolibsan.

- Akaxon, aybimga yarashasi bo'ldi, gap yo'q,- dedi Qilich Sulaymonov bosh egib.

- Aybingni bilganing yaxshi, do'zaxdan seni kim olib chiqdi, buni bilasanmi?

Qilich Sulaymonov darrov javob bermadi. Shomil: "Ishingni Hosilboyvachcha to'g'riladi", devdi. Necha oy yotgan bo'lsa, G'ilay xabar olib turdi. Asadbek buni biladimi yo yo'qmi, Qilich Sulaymonovga qorong'i. Bilib so'rayaptimi yo piching qilyaptimi, buni ham farqlay olmadi. Eng yaxshi javob sukut deb bilib, boshini egganicha turaverdi.

- Mahmud, bunga tushuntirib qo'y. Xo'sh, zavodda ishlayapsanmi?

- Ishlayapman, rahmat.

- Amaling direktorlik bo'lmasa ham ishni o'zing yuritan. Olimchadan qo'rqma. Krasnoyarga tsisternalarda vino yuborish kerak. Bexit qilish qo'lingdan keladimi?

- Kelishga keladi-yu...

- Chaynalma.

- Olim bolangiz... Ba'zi qog'ozlarga uning qo'li kerak.

- Qo'l qo'yadi. Shu bugun ishga kirish. Olimchadan rostdan ham qo'rqayotgan bo'lsang, u yaqin kunlarda Portugaliyaga ketadi.

Mahmud, ishi to'g'ri bo'lyaptimi?

- Ha, bugun o'zim shug'ullanaman. Faqat... eshitishimcha, qurug'ini tortishdan qaytmabdi.

- Qaytmasa ham jo'nat. Bir-ikki oy yursin. Qilich, birinchi tsisternani uning qo'li bilan chiqarasan. Ishkal bo'lsa, g'alvadan yiroqda turaverasan. Bilib qo'y: sen mening odamimsan. Men seni olimchaga almashtirganim yo'q. U ham kerak menga, lekin sen boshqasan. Seni xoinliging uchun jazoladim. Bizning oramizda xoinga faqat bitta jazo berilardi. Seni ayadik. Shunga yarasha qadam bos endi.

Qilich Sulaymonov podsho huzuridagi mulozim singari ta'zim qilib chiqdi. Shundan so'ng Asadbek o'yga tolib, anchagacha jim o'tirdi. Ikkala a'yon ham uning muhim gapi borligini anglab, so'z boshlashini kutishdi. O'shanda Xongireyning xonaga kirib, amrini bayon etishi, hech bir qarshiliksiz, hatto e'tirozsiz chiqib ketishi Asadbekning o'zligini bildirib turardi. To'g'ri, Xongireyga bas kelib bo'lmaydi. Ammo Asadbek kimning oldida bo'lsin, o'z ekanini bildirishni istamas edi. Aytmay desa, bu madda bog'lagan yara, erta-indin yorilib, yiring oqib, hammayoqni bulg'aydi. Aytay desa, til qurg'ur tish hatlashni istamaydi. Sukutni uzoq cho'zishi mumkin emasligini fahmlagan Asadbek nihoyat tilga kirdi:

- Hosil haddidan oshyapti,- dedi Kesakpolvonga qarab.

- Qilichga ega chiqmoqchimi?

- U endi Qilichni boshiga uradimi. Bu xunasaning ishtahasi boshqacharoq. Kozlovga osilyapti. Xongirey bilan tillashib qolgan, shunga hayronman.

- Voy itvachcha! - dedi Kesakpolvon.- Voy turqingga uray!..

- Voy-voylamay tur,- dedi Asadbek jerkib.- Xo'p, deylik, biz Kozlov bilan oldi-sotdi qilmadik. Keyin nima bo'ladi? Shu bilan to'yadimi?

- To'ymaydi,- dedi Chuvrindi.- U go'rda ham to'ymaydi. Men o'zimcha bir fikr qildim. Hosilning asl mo'ljali vinzavod emasmikin?

- Mening fikrim ham shunday,- dedi Asadbek.

- Vinzavod kerak bo'lsa, Kozlovga osilib nima qiladi? - dedi Kesakpolvon.

- Vey, sen qaering bilan o'ylaysan, o'zi! - deb achchiqlandi Asadbek.- Kozlov bilan asosiy ishimiz nimada, vinodami? Qilichga nima uchun yopishdi.

- Chaqir uni. Ochig'ini aytsin. U-bu desa tinchitib yuboramiz.

- Tinchitish osonmas,- dedi Chuvrindi.

- Osonmas...- dedi Asadbek.- Lekin tinchitish shart! Boshqa yo'l yo'q. Faqat... isini chiqarmay tinchitish chorasini topish kerak. Hozircha arqonni uzunroq tashlaylik-chi. Bir-ikki tsisterna yuborganimizdan keyin o'zi ham g'imirlab qolar. O'shanda shartta bo'g'amiz. Men uni chaqirmayman, o'zi kelsin...

2

Osmonni balo bulut qoplagan, tepasidan qayg'u yomg'iri tomchilab, hovlisida tashvish alafllari ko'kara boshlagan odam dardini kimga aytsin? Asadbek keyingi haftalar ichi ana shu holga tushdi. U ba'zan o'zini qorong'u jarlik ichida his etar, bu jarlikda

abadul-abad qolib ketadiganday vahima bosardi. Biroq u vahima quli bo'lib qolmadi. Bu jarlikdan chiqishga o'zida kuch topdi. Dardi oddiy shamollashmasligini bilganida, bir cho'kay dedi-yu, qaddini rostlab oldi. U tanish tabibga uchrashib haqiqatni aytishini talab qildi. Asadbekka bunday bedavo xastalik bilan uzoq yashash mumkin emasligi ayon edi. Ayni choqda, o'limidan so'ng xonadonida hayot davom etajagini ham yaxshi anglar, o'zidan so'ng kechajak bu hayotning munavvar bo'lmog'ini istardi. Misqollab yiqqanini botmonlab sovurilishiga yo'l qo'ya olmasdi. Haqiqatni bilgach, endigi hisobli kunlarida nima qilishi lozimligini o'ylay boshladi. Birinchi galda, Manzurani o'g'illari yoniga jo'natishni tezlatishi kerak edi. Xuftondan so'ng u Chuvrindini chaqirtirdi.

Chuvrindi darrov yetib keldi. Asadbek mehmonxonada edi. Kuzning salqini ta'sir etib, uy derazalarini ham yopib olgandi. Chuvrindini Manzura qarshilab, past ovoza:

- Mahmudjon, akangizni tuzukroq do'xturga ko'rsating. Balg'am tashlashlari yaxshi bo'lmayapti-da,- dedi.

Chuvrindi:

- Ko'rsatyapmiz, Xudo xohlasa, tuzalib ketadilar,- deb mehmonxonada sari yurdi.

Ichkari kirib, Asadbekning qarshisiga o'tirdi. Asadbek unga sinov nazari bilan tikilib qoldi.

- Mahmud, Krasnoyarda mazam qochganida bilganmiding buni?

Chuvrindi javob bermay, ko'zini olib qochdi.

- Yashirma. Sen bilibsan, boshqalar bilmasin.

- Do'xturlar gapiraveradi. Kasalxonada yotib davolanish kerak.

- Yo'q. Kasalxonaga yotsam, dunyoga ovoza bo'ldi, degan gap. To'g'ri aytasan, balki unaqa kasalmasdir, Xudo biladi. Lekin yurakda g'ulg'ula bor. Shuning uchun ba'zi omonat gaplarni aytib qo'yishim kerak senga.

- Yomon nafas qilmang.

- Gaplarimni eshit: sen menga begona emassan, ukamsan. O'g'illarim-jiyanlaring. Ularning o'qishi chala qolmasligi kerak.

Kennoyningni tezroq jo'nat.

- Siz-chi?

- Meni qo'ya tur. Tillani ko'paytir. Kennoyning belni baquvvat qilib borsin. Agar menga bir gap bo'lsa, xabar bermaysan, o'sha yoqda uzoqroq turaversin. Men senga ishonaman, lekin Haydar akangdan xavotirdaman. U xomkalla qovun tushirib qo'yishi mumkin. O'zi o'ziga xon bo'lsa, yo qamalib ketadi, yo itday o'lim topadi. U ahmoq sening gapingga kirmaydi, sen uni boshqara olmaysan, bilaman. Ikkalang ikki qo'chqor bo'lib suzishsang - tamom!

Asadbek unga tikilib olib gapirar, Chuvrindi esa boshini egib jimgina tinglardi. Moskvada ekanida, tibbiy xulosalarni yirtib tashlaganida yuragida umid bor edi. Bu yerdagi tabiblarning gaplari ham o'sha xulosaga mos kelgach, yuragiga vahima oraladi. Uni haqiqatdan xabar topgan Asadbekning holati tashvishga solardi. Asadbekning o'zini bu qadar dadil tutishini o'ylamagandi. Ikkinchi katta tashvishi Asadbekdan so'ng Kesakpolvon bilan bo'lajak mojarolar edi.

Asadbek aytadiganini aytib bo'lgach, Chuvrindini gapirtirmadi. "Uyingga borib, damingni ol", deb ruxsat berdi.

Chuvrindi ketishi bilan Manzura kirdi. Asadbek xotiniga yolg'iz ro'para kelishdan, uning gap boshlashidan cho'chidi. Umrda birinchi marta nigohini yashirishga harakat qildi. Erining ko'z qarashidanoq nima demoqchi bo'layotganini anglashga o'rgangan Manzura uning bir dardini yashirishga urinayotganini sezdi. Ro'parasiga o'tirib:

- Adasi...- deb gap boshlamog'chi edi, Asadbek o'rnidan turdi.

- Safarga tayyormisan, erta-indin jo'naysan,- dedi.

- Siz-chi? - deb so'radi Manzura hayratlanib.

- Men... menga hukumat ruxsat bermabdi. To'g'rilasa bo'ladi, deyishyapti, orqangdan yetib boraman. Borolmasam, to'yni o'tkazib, kelinposhshalarni boshlab kelaverasan. To'yning o'g'il bolasini shu yerda qilamiz.

- Voy, adasi...

- Bo'ldi, gapni cho'zma. Men yotaman, charchadim.

Yotishga yotdiyu ko'ziga uyqu ilinmadi. Yarim soatdan so'ng telefon jiringlab, boloxonadagi yigit Krasnoyardan Kozlov so'rayotganini ma'lum qildi.

Kozlov hol-ahvol ham so'rab o'tirmay, muddaoga ko'chdi:

- Asad, menga hech nima yubormay tur, vaziyat o'zgaradiganga o'xshaydi.

- Ie, kecha bir tsisterna jo'natdik-ku?

Bu gapni eshitib, Kozlov sukut qildi, keyin bir qarorga kelib:

- Bir ilojini qilarman, tashvishlanma. Juda bo'lmasa Irkutskka o'tkazib yuborarman. Hozircha aloqani uzib turamiz. Ish to'g'ri bo'lishi bilan o'zim xabar qilaman.

- Xongireymi?

- Ha.

- Ehtiyot bo'l.

Shu so'z aytilishi bilan telefon uzildi.

Asadbek uchun bu kutilgan noxush xabar edi. Lekin u Xongirey bu tarzda tez siquvga olar, deb o'ylamagandi. "Xongirey u tomonda ishga kirishgan bo'lsa, Hosil nima karomat ko'rsatar ekan?" Asadbek bu haqda ko'p o'yladi. O'zi bergan savolga tayin javob topa olmog'chi, a'yonlarini chaqirtirdi.

3

Qilich Sulaymonov qil ustida yashayotganini bilardi. Yolg'iz Asadbekka xizmat qilayotgan bo'lsa ham, yoki aksincha, faqat Hosilboyvachchani yumushlarini bajarisa ham o'lajagi unga ma'lum edi. Shu bois usta dorvoz holidan yashashdan o'zga chorasi yo'q edi. U Asadbekning xizmatlarini bajarish barobarinda Hosilboyvachchani bo'layotgan ishlardan xabardor qilib turardi. Krasnoyarga bir tsisterna vino yuborilgani Hosilboyvachcha uchun xushxabar edi. U xabarning suyunchisiga "zavodni o'z-o'zingga olib bermagan - nomard" deb va'da berdi. O'sha zahoti bu xabar Xongireyga yetkazilib, mo'ljaldagi rejani amalga oshirishga kirishildi.

Hosilboyvachcha bunday fursatni uzoq vaqt kutdi. U avvaliga Asadbekka havas qilgan bo'lsa, bora-bora bu havas hasadga aylandi. Bu hasad yillar bo'yi bir on bo'lsin, uni tinch qo'ymadi. Agar shu yillar ichi undan "yashashdan maqsad nima?" deb so'ralsa, shubhasizki, "maqsadim yagona - Asadbekni yanchish", derdi. U o'ylay-o'ylay g'oliblikning eng qulay, eng yaqin yo'lini topa oldi.

Zo'rni zo'rroq bilan yiqish afzalligiga aqli yetgach, fursatni boy bermadi. Xongireyning qirq yoshga to'lganini eshitdi-yu, "baxtimdan o'rgilay", deb otni qamchiladi. Ortiqcha chiqimga toqati bo'lmasa-da, bu safar xasislik qilmadi. Tilladan chiroyli tumor yasatib, "2049 yil, 100 yosh" deb yozdirdi-da, Moskvaga qarab uchdi. Uch kun davom etgan katta ziyofatga u yaqinlasha olmadi. Tantanalar tugab, Xongirey hordiq chiqargach, uni qabul qildi, Hosilboyvachcha salom berib kirib, uning bo'yniga tilla tumorni osib, "Siz-bizning valine'matimizsiz", deyishi Xongireyga yoqdi. Kimligini so'rab-surishtirdi. Xongirey Asadbekni bilardi. Asadbekning bir oz mag'rurligi unga yoqinqiramasdi. Bu yigitning Asadbek o'rnidan umidvorligi shu sababli ma'qul keldi. "Menga shunaqa mutelar kerak", deb uni qo'llashga ahd qildi. Krasnoyarda Kozlovni sindirishi qiyin kechayotgan edi, endi bir hamlada ikki raqibni yengish imkoni tug'ilib Hosilboyvachchaning tashrifidan mamnun bo'ldi.

Hosilboyvachcha orqasida qad ko'tarayotgan tog'dan quvvat olib, qal'ani to'la zabt etmoq qasdidada dadil hujum boshlashga ahd qildi. Ana shu paytda Shomil unga yana bir xushxabar yetkazdi:

- Asadbek o'ladigan kasal emish,- dedi u irshayib.

- Qayoqdan olding bu gapni? - dedi Hosilboyvachcha ishonqiramay.

- Do'xtiri aytdi. Asadbekni ko'rib qo'yganini eshitib, giribonidan oldim. "Qasam ichganman, aytolmayman", deydi. "Qasam kerakmi senga yo jonmi?" devdim, darrov gulladi. Yo ikki-yo uch oylik umri qolibdi. O'lishi aniq ekan.

- Ikki-uch oylik dedingmi? Yaxshi! Vinzavodni o'z qo'li bilan topshirib ketsa ham bo'larkan, a?

- O'lishini kutmaysizmi?

- Yo'-o'q. Osongina o'lib ketmasin-da. Mening kimligimni bilib, keyin o'laversin. Bir paytlar ko'kragimdan itarib, yoniga yo'latmovdi. Mendan ko'ra Chuvrindi qullarini afzal ko'ruvdi. Baribir men uni yengdim! Avval mening kulgimni ko'rsin, keyin o'lsin!

- Endi unga kassetani ko'rsatsa bo'lar?

- Shoshmay tur. Men hali undan battarini ko'rsataman. Sen lalayganroq yigitlaringdan birini tayyorlab qo'y.

- Kesatyapsizmi, lalayganini nima qilasiz?

- O'lib ketsa achinmagin deyman-da, - Hosilboyvachcha shunday deb kulimsirab qo'ydi. Uning ko'mma gapini G'ilayning kalta fahmi anglab yetmadi. Tanlagan yigitini bir haftadan so'ng qonga belanib yotganini ko'rgachgina tushundi.

Unga qadar esa...

Unga qadar Hosilboyvachcha Asadbekni yo'qlab uch qavatli imoratning yerto'lasidagi qarorgohiga bordi. Manzurani kuzatgach, Asadbek uyga borgisi kelmay to'g'ri shu yerga kelgan, xona issiq bo'lishiga qaramay, qalin kiyimda o'tirar edi. U Chuvrindi bilan qandaydir qog'ozlarni ko'zdan kechirayotganda Hosilboyvachcha kirdi. Chuvrindi qog'ozlarni yig'ishtirib "nima qilay?" degan ma'noda Asadbekka qaradi. "O'tir", degan ishoraga itoat etib, joyidan jilmadi.

- Bek aka, sog'-salomat borib keldingizmi safarlarga? - dedi Hosilboyvachcha Asadbekni quchoqlab. Dimog'iga yomon hid urildi-yu nafasi qaytib "o'lishi chin shekilli?" deb o'yladi.

- O'zing qalaysan? Ishlaring yurishyaptimi? - dedi Asadbek sovuqroq ohangda.

- Soyangizda yuribmiz-da, aka.

- Mening soyamdami? - dedi Asadbek sinov nazari bilan tikilib.

- Ha-da, sizni akam deganman.

- Shunaqami? Men akangmanmi? Xongirey-chi? Tog'angmi yo ammaning erimi?

- Gapni ham qiyvorasiz-da, akaxon.

- Sen bo'ladigan gapni qil. Shu paytgacha Asadbekni birov laqillata olmagan. Sen gijinglamaginu dardingni ayt: nima kerak senga?

- Dangal gapmi? Gapning o'g'il bolasi shuki, menga hozircha vinzavod kerak.- Hosilboyvachcha shunday deb g'olib odamning nazari bilan unga tik qaradi. Asadbek undan bu darajadagi surbetlikni kutmagan edi. Shartta tarsaki tortib yubormoqchi bo'ldi-yu, o'zini tiyib so'radi:

- Hozircha vinzavodmi? Undan keyin-chi?

- Undan keyingisini o'shandan keyin gaplashamiz.

- Agar Xongireyga bachchalik qilmaganingda senga vinzavodni sovg'a qilib berardim.

- Akaxon, og'zingizga qarab gapiring. Bizda ham izzat-nafs bor.

- Senda izzat-nafs bor ekanmi? Kelib-kelib o'sha haromiga orqa qilyapsanmi? Ikki o'zbek mol talashsayu luqmasini begona olib ketsa, yana sen izzat-nafs haqida gapirasanmi? Bu kundan o'lganing yaxshi.

- Endi, akaxon, sovuq nafas qilmang, hammamiz issiq jonmiz, kim oldin o'ladi, Xudo biladi.

Hosilboyvachchaning bu ilmoqli gapini eshitib, Asadbek Chuvrindiga savol nazari bilan qarab oldi.

- Bek aka, jahlingiz chiqmasin, dunyo bozor-da, bir sizning omadingiz keldi, endi gal meniki. Vinzavodni tekinga olmayman. Juda katta narx qo'yaman. Darrov rozi bo'lganingizni o'zingiz ham sezmay qolasiz.

- Bu nima deganing?

Hosilboyvachcha kulimsirab pidjagi cho'ntagidan videokassetani olib uzatdi.

- Bu nima? - dedi Asadbek ajablanib.

- Qo'yib ko'ring. Men yarim soatdan so'ng telefon qilaman,- Hosilboyvachcha shunday deb chiqdi.

- Do'xtirni top,- dedi Asadbek Chuvrindiga.- Gapini eshitdingmi, is olganga o'xshaydi.

Chuvrindi lozim raqamni terib, tabibni topdi-da, dabdurustdan:

- Nega qasamni buzingiz? - dedi. Tabib javobga taraddudlanganidan foydalanib, so'roqni davom etdi:- Kimga aytdingiz?

Tabib g'udranib bir g'ilayning zo'rlaganini ma'lum qildi.

- G'ilay Shomil,- dedi Chuvrindi go'shakni joyiga qo'yib.- Nima qilamiz?

Asadbek yo'talib olgach, yoshlangan ko'zlarini unga qadab jahl bilan dedi:

- U qasamni buzdi!

Chuvrindi chiqib Bo'tqaga tabibni nima qilish lozimligini aytgach, xonaga qaytib videokassetani qo'ydi. Hammom... Ikki juvon...

Biri birini quchoqlayapti...

- O'chir! - deb baqirdi Asadbek. Chuvrindi amni bajarishga ulgurmay, sapchib o'rnidan turdi-da videomagnitofonni tepdi. Og'ziga kelganini qaytarmay bo'ralab so'ka boshladi. U Hosilboyvachchani so'kyaptimi, yo Zaynabnimi, Chuvrindi farqlay olmadi.

Xastaligini ham, vujudidagi og'riqni ham unutan Asadbekni g'azab o'zini bilmas darajaga keltirgan edi. Uning ko'ziga hozir hech nima ko'rinmasdi. Mana shunday hol yuz berishi mumkinligini hisobga olgani uchun ham Hosilboyvachcha videokassetani

tashlab, tezgina chiqib ketgan edi.

Chuvrindi hojasining yelkalarini silab, bir oz ovutganday bo'ldi.

- Anavi qanjiq tanish ko'rindi, kim u? - dedi Asadbek hansirab:

- Kasalxonadagi hamshiraga o'xshatdim.

- Top uni, top! Yerning tagidan bo'lsa ham topasan, o'ligini bo'lsa ham top, chotini o'zim yirib tashlayman!

Chuvrindi shoshib eshikni ochdi. Bo'tqa hali topshiriqni bajargani ketmagan edi. Chuvrindi unga kasalxonaga borishni, Zaynabni boqqan hamshirani topishni buyurdi. Bu orada Asadbek o'tirib, titroq barmoqlari bilan telefon raqamini terdi. Go'shaqdan Elchinning uyquli ovozi eshutilgach, baqirib so'radi:

- Zaynab qani?

- Do'xtirga ketuvdi...

- Ermisan yo hezalakmisan o'zing?! - Asadbek shunday deb go'shakni kuch bilan urib, telefonni sindirdi.

Bir ozdan so'ng eshik qiya ochilib, Bo'tqaning ixtiyoridagi qiz asta mo'ralab, Hosilboyvachcha degan odam telefonga chaqirayotganini aytdi. Chuvrindi eshik tomon bir qadam qo'ygan edi, Asadbek "To'xta!" deb o'zi yurdi. Telefon go'shagini ko'tarishi hamon:

- Hosil, bilib qo'y, kindigingdan bo'g'zinggacha tilmasam, yurgan ekanman, erkakman deb.

- O'zingizni bosing akaxon,- dedi Hosilboyvachcha, uyqudan turib esnayotgan odam ovozi bilan.- Siz hoynaxoy kassetani oxirigacha ko'rmagandirsiz? Tomoshaning zo'ri bir joyda bo'lyapti, istasangiz borib ko'ring. Qizingiz o'sha yerda ayshini suryapti.- Hosilboyvachcha ko'chaning nomini aytdi, garang holdagi Asadbek darrov ilg'ab olmadi. Hosilboyvachcha buni sezgandek, manzilni yana ikki marta takrorlab, gapni bas qildi.

Asadbek merov odamdek qaqqayib turib qoldi. Keyin fikri bir oz tiniqlashgach, shasht bilan yurib, ichkari kirdi-da, temir javonni ochib, to'pponchani qo'lga oldi.

Mahmud masalaning jiddiyligini tushunib:

- Yigitlarni chaqiraymi? - deb so'radi.

- Yo'q! - Asadbek shunday deb tez-tez yurganicha ko'chaga chiqdi. Mashinaga suyanganicha qo'lini qovushtirib turgan Halimjon uning avzoyini ko'rib shoshib qoldi.

- Mahmud, rulga o'tir,- deb buyurdi Asadbek mashinaga yaqinlashgach. Mashina joyidan jilgach, manzilni aytdi.

Boradigan joylari bu yerdan uzoq emasdi. To'rt qavatli g'ishtin imoratning uchinchi qavat. O'n yettinchi xonadon. Eshik qulflanmagan. Chuvrindi bir itargandayoq ochildi. U ichkari kirmoqchi edi, Asadbek yelkasidan ushlab to'xtatdi-da, o'zi oldinga o'tdi. O'ng tomondagi eshik o'rniga parda tutilgan. O'sha xonadan Zaynabning ovozi keldi. Asadbek pardani yuldi. Qizi bilan yigitning sharmandali holatini ko'rib, taxtadek qotdi. Yuragi urishdan to'xtagandek bo'ldi. Qo'l-oyog'i muzladi. Parda yulinganini sezgan yigit o'girildi. Asadbekni ko'rgach, qo'rquvdan ko'zlari kosasidan chiqar darajada baqraydi. Uning qo'rquv aralash qarashi Asadbekni hushiga keltirdi. Titroq barmoqlari cho'ntagidan to'pponchani oldi. Tepki bosildi. Zaynab chinqirdi. Yigit oh urishga ham ulgurmad. To'pponchadagi barcha o'qlar uning ko'krigidan makon topdi.

Chuvrindi Asadbekni to'xtata olmadi. Aniqrog'i to'xtatishga harakat ham qilmadi. Boshqa chora yo'qligini u bilardi. Faqat Zaynabga o'q tegmaganiga ajablandi.

To'pponchada o'q qolmagan bo'lsa-da, Asadbek uning dastasini mahkam siqib turardi. Chuvrindi barmog'ini dastadan ayirib, to'pponchani oldi-da, Zaynab tomon bir qarab olib:

- Pastda kutamiz,- dedi.

Ko'chaga chiqishganda Asadbek bukchayib qolgan edi. Undagi g'azab chekinib, vujudiga dam qasos, dam alam hislari hukm o'tkazardi. Kechagina kimsan, Asadbek (!) edi. Endi-chi... O'z qizi nomusini himoya qila olmagan bir notavon... O'z holiga yig'lagisi keldi. Bu sharmandalik yukini ko'tarib yurgandan ko'ra o'zini otishni ham istadi. Barmoqlari beixtiyor ravishda cho'ntakni paypaslab to'pponchani izladi. Mashinaga o'tirgach, Chuvrindi gap boshladi:

- Kasalxonada ignaga o'tqazishganga o'xshaydi. Uyda igna bilan doriga ko'zim tushdi. Bo'lmasa bunaqa qilmasdi.

- Yonini olma...

- Yonini olayotganim yo'q...

- Ovozingni o'chir... Ketdik...

- Chiqsin...

- Yur, dedim, senga!

- Odamlar ko'rmasin... olib ketaylik.

Dam o'tmay zamin qadar og'ir dardni yelkasiga ortib, dir-dir titrayotgan Zaynab ko'rindi.

4

Onasining safar tadorigi, kuzatish tashvishlari bilan bo'lib Zaynab dori topib emlash chorasini qila olmadi. Onasini kuzatdi-yu, ortiq chiday olmay, Mardonaga telefon qildi. Mardona qaerga kelish lozimligini aytgach, bu yangilikni darrov Hosilboyvachchaga ma'lum qildi. Bu xabarni intiq kutayotgan Hosilboyvachcha videokassetani olib, Asadbek huzuriga yo'l oldi.

Bu harakatlarni Zaynab bilmas edi. U parda yulib, otasi ko'ringanda ham, nima bo'layotganini anglamay karaxt edi. O'q otilib, beixtiyor chinqirib yuborganidan keyin hushiga kelib, qo'rquv iskanjasiga tushdi. Qonga belangan to'shakdan darrov turib keta olmadi. O'rnidan turgach, nima qilarini bilmadi. Deraza oldiga yaqinlashib, o'zini pastga otgisi keldi. Mashina sari yurib borayotgan otasini ko'rib, yuragi ezildi. "O'zingni otma, otang bunga chiday olmaydi", dedi. "Nega chiday olmaydilar? - deb o'ziga o'zi savol berdi.- Bu sharmandalikka-chi? Chidaydilar? Nega meni otmadilar? Ayadilar? Endi-chi, endi nima bo'ladi? Onajonim... yaxshi ham ketganlari..."

Zaynab dovdurab tura-tura kiyinib, pastga tushdi. Mashina eshigini ochishga madori yetmadi. Uyga borishgach, mashinadan birinchi bo'lib tushdi.

Asadbek hovliga kirgach, Chuvrindiga qaramagan holda buyurdi:

- Otarchidan xabar ol, uyidamikin? Uyida bo'lsa bil: bugun otari bormi?

Chuvrindi boloxonaga ko'tarilib, bir nafasda qaytdi. Unga qadar Asadbek joyidan jilmadi.

- Uyda ekan. To'rt yarimlarda jo'narkan.

- Soat beshda kel, bo'lmasa.

- Bek aka, aql o'rgatyapti, demangu...

- Soat beshda kel, dedim, tushunmadingmi?

Chuvrindi itoatkorona bosh egib, ko'cha tomon yurdi.

Soat beshga qadar bo'lgan vaqt Asadbekning nazarida go'yo ming yildek cho'zildi. Keng, yorug' mehmonxona tor, qorong'u zindon kabi tuyuldi. To'rt devor tobora bostirib kelayotgandek bo'laverdi. Xotini ketishi bilan huvillagan, endi esa zindonga aylangan uydan qochib chiqib ketgisi keldi. Ezilgan, poralangan notinch yuragi ko'krak qafasini zarb bilan tepib, sindirib kenglikka chiqishni istadi. Yurak kenglikni sog'inadi, qani o'sha kenglik? Yurak halovatni qo'msaydi, qani o'sha halovat? Yurak yarasiga malham istaydi, qani o'sha malham?.. Malham - qasosmi? Ha, g'alayon qilayotgan yurak qasosni tilaydi. Yigitlarni to'plab, Hosilboyvachchanikiga borib uni o'z qo'llari bilan qiyma-qiyma qilib tashlash Asadbek uchun hech gap emas. Lekin uning sog'lom aqli yurakning bu injiqliklaridan ustun turadi. Qasos onlarini keyinroqqa suradi. Hozir esa qizini sharmandalik yukidan ozod qilishni o'ylaydi. Buning yo'li bir - uni hur qizlar safiga uzatish... Bu mudhish fikr unda videokassetani ko'rgandayoq uyg'ongan, sharmandalikka o'zi guvoh bo'lgach, qat'iydashgan edi. O'sha uyda to'pponcha og'zini unga qaratishni istamadi. Bu haromxonada qon to'kishini, jon berishini xohlamadi.

Tobora bostirib kelayotgan devorlardan qizaloqning shirin kulgisi shirin til bilan "adajon, menga nima opkeldiyiz" degani eshitildi. Bu - kichkina Zaynabning shirin kulgisi, shirin tili... Unut bo'layozgan ovozni shu devorlar o'ziga singdirgan edi, hozir yillarni oralab o'tib, aks-sado beryapti. Asadbek eshitmaslik uchun quloqlarini berkitib oldi. "Ada, adajon..." Devorlar shunday deb aks-sado beraverdi.

Soat beshga qadar shunday bo'laverdi. Soat beshga qadar, Asadbekning nazarida, ming yil bu ovoz tinchlik bermadi. Lekin mudhish fikr shirin xotirotdan ustun edi...

Asadbek uyga sig'may, hovliga chiqdi. Hovlini, oshxonani, yerto'lani kezdi. Nimadir izladi. Oxiri yerto'ladan bir quloqli arqon topib, bilagiga o'rab oldi.

Chuvrindi aytilgan vaqtda kelib, bilakka o'ralgan arqonni ko'rdi-yu, muddaoni fahmladi. Arqonni olmoqchi edi, Asadbek siltab tashladi.

Chuvrindi Zaynabni chaqirdi. Mashinaga o'tirdilar. Elchinning uyi sari yurdilar. Darvoza qulf edi. Zaynab tushib ochdi.

- Mahmud, ayt unga, poklanib chiqib, kelinlik ko'ylagini kiysin.

Ostonada nima qilarini bilmay qotib turgan Zaynabga Chuvrindi bu amrni yetkazdi.

Zaynab o'lik oyoqlarini zo'rg'a sudrab ichkari kirdi. U otasining bilagiga o'ralgan arqonni ko'rgan, umri nihoyasiga yetganini sezgan edi.

...Atrofga shom qorong'usi bostirib keladir. Kech kuzning izg'irinli nafasi sochlarini asta to'zitadir. Juvonning vujudini esa xufton zulumoti bosadir, yurakkinasi muzlaydir, tanasi sovuqdanmi, yoxud o'lim sharpasining qo'rquvidanmi yengil titraydir...

Kumushbibi bo'lmoqni orzu etgan, bokira, ammo inju orzulari loyga qorishgan Tuproqibibi, undan-da battar qavmda so'nggi nafas sari boradir...

Otasi poklanib olsin, debdi, suv poklay olarmikin uning ruhini?

Asadbek bir soatga yaqin mashinada o'tirdi. So'ng asta tushib hovliga, undan uyga kirdi. Nazarida, oyoqlari chalishdi. Qandaydir kuch ko'krigidan itardi, orqasiga qaytmoqchi ham bo'ldi. Boshqa bir kuch esa tislantishga yo'l bermadi.

Zaynab oq libosda, uy o'rtasida harakatsiz turar edi. Asadbek ostonada bir nafasgina to'xtadi. Shunda ularning ko'zlari to'qnashdi.

- Jon qizim, men seni jazolamoqchi emasman, seni bu dunyoning iflosliklaridan qutqarmoqchiman,- dedi Asadbekning ko'zlari.

- Jonim adajon, qiynalib ketdim, qutqara qoling... faqat onajonimni sog'inaman... Onamni bir o'psam edi...

- Sen hur qizlar bilan birga bo'lasan...

- Yo'q, ular mendayin sharmandani qatorlariga olmaslar...

- Hademay izingdan yetib boraman...

Asadbek bir qadam qo'ydi. Zaynab otasi tomon intilib, u ham bir qadam qo'ydi. Ota ko'ngli qizini so'nggi bor bag'riga bosmoqni istadi. O'zini tutdi. Qiz ota oldida tiz cho'kmoqni istadi - tiz cho'kdi. Asadbekning ko'ziga yosh quyilib kela boshladi. Faryod urib yubormaslik uchun bilagidagi arqonni bo'shatib, Zaynab oldiga tashladi-da, shart burilib chiqib ketdi. Tiz cho'kkan Zaynab otasining birgina so'ziga zor bo'lib, iltijoli nigohini uning izlariga qadab qolaverdi.

Rozi-rizolik so'ralmadi.

Asadbek mashinaga indamay o'tirdi. Ko'kragini rulga qadab olgan Chuvrindi qaddini ko'tarib, unga savol nazari bilan qaradi.

- Hayda,- dedi Asadbek hirqiroq ovozda.

Chuvrindi uy tomonga qarab qo'ydi-yu, buyruqqa itoat etdi. Mashinani sekin yurg'izdi. Asadbek: "Nima uchun tezlatmayapsan?" deb so'ramadi.

"Gunohlarni sen qilding-u, jabrini qizing tortdi, aybdor o'zing bo'la turib qizingni jazoladingmi?.."

Orqa o'rindiqda o'tirgan kimdir shunday deb baqirganday bo'ldi. Asadbek cho'chib, orqasiga qaradi. Hech kim yo'q... takrorlandi. Endi ovozni tanidi - Jalil. Yanada qattiqroq aytdi gapini. So'ng yana takrorladi. Har gapirganda yurakdagi muz parchalana bordi.

Yurak muzdan xoli bo'lib, iliy boshlagach, baqirib yubordi:

- To'xta! Qayt orqaga!

Chuvrindi mashinani qaytarayotganida Asadbek:

- Zaynab, jon qizim! - deb ho'ngrab yubordi...

So'nggi bob

Yoxud uchinchi kitobning debochasi Asadbek, Elchin, Hosilboyvachcha.

1989 yil, 29 noyabr

1

Hosilboyvachcha bu olishuvda mutlaq g'olib chiqqaniga amin edi. Hatto Xongireyga qo'ng'iroq qilib, uni g'alaba bilan qutlagan, "akaxon, siz bu yerlarning xo'jayinisiz, biz sizga noibimiz xalos", deb kamtarlik niqobi ostida yaltoqlangan edi. U endi keyingi qadamlari haqida bosh qotirar edi. Asadbek o'lgach, avval Kesakpolvonni yo'q qilishni o'ylardi. Chuvrindi bilan gaplashib ko'radi, xizmat qilishga ko'nsa, unga tegmaydi. Ko'nmasa urug'i bilan quritib yuboradi. Ana undan keyin mayda-chuyda to'dalar o'z xohishlari bilan emaklab kelaverishadi. Egilgisi kelmaganlarning beli sinadi... Hosilboyvachcha yangi yilni rejasi bo'yicha yagona

hokim sifatida qarshilashi kerak. Bu Hosilboyvachcha uchun xom xayol emas, tayyor pishirilgan osh edi. Suzib yesa, bas...

Biroq... pishgan oshni yeyish hammaga ham nasib etavermaydi. Hosilboyvachcha orzu bulutiga yonboshlab, rohatlanib suzib yurganida Asadbek qo'ng'iroq qildi.

- Hosil...- Asadbek shunday deb sukut qildi. Gapini aytishga qiynaldi.

- Gapiring, akaxon,- dedi Hosilboyvachcha mehribonlik bilan.

- Senga tan berdim, gap yo'q...- Asadbek shunday deb xo'rsindi.

Hosilboyvachchani yuzini shodlik yeli silab o'tdi. Mag'lubni bir oz kalaka qilish maqsadida:

- Sizga ham qoyilman. Bunaqa tan berish faqat o'g'il bolaning qo'lidan keladi,- dedi.

Asadbek uning bu lutfini javobsiz qoldirib, muddaoga ko'chdi:

- Hosil, menga videokassetaning asl nusxasini berasan.

- Gap yo'q, akaxon.

- Anavi qanjiqni qaerga qochirding, uni ham berasan menga.

- Bunisi endi to'g'ri kelmaydi. U qanjiq hali menga ko'p kerak bo'ladi. Uning ishini uncha-muncha qanjiq eplolmaydi.

- Baribir topaman uni.

- Bir ukalik maslahatim - uni qidirmang. Men uni sizning o'nta yigitingizga ham alishmayman. Siz kassetani olingu boshqasini unuting. O'zingiz kelasizmi, yo odam yuborasizmi?

- Bu ikkalamizning oramizdagi ish. Men borolmayman. Kasalman, bilasan. Eski shahardagi uyimda kutaman. Yolg'iz o'zing kel.

Birga bir gaplashaman. Vinzavodga tegishli qog'ozlar bor, beraman. Agar yana boshqa da'volaring bo'lsa, aytasan, kelishamiz.

- Men o'ylab ko'raman, akaxon.

- Mayli, o'yla. Kallali bolasan. Sen men qilgan xatolarni chetlab o'tsang, uzoqqa borasan. Bugun soat beshda kel, bir o'zim kutaman. Qo'rqma, pistirma qo'ymayman. Mening o'yinim hamma vaqt o'g'il bolacha bo'ladi, bilasan-ku?

Hosilboyvachchani ko'ngli qandaydir noxushlikni sezdi, ammo g'oliblik sururi bu sezgini bo'g'di. U Asadbekning taklifini ko'p mulohaza qilib o'tirmadi. Jon taslim qilayotgan g'animning iltijoli ko'zlarini ko'rgisi keldi. Ko'kragiga oyoq qo'yib, qah-qah otib kulishni istadi.

Soat to'rt yarimda videokassetaning yana bir nusxasini olib Shomil bilan birga eski shahar sari yo'l oldi. Shomilni o'ttiz-o'ttiz besh qadam berida, ko'cha muyulishida qoldirib o'zi Asadbek hovlisiga kirdi.

2

Asadbek bolaligi o'tgan hovliga peshinda keldi. U xastalik oqibatidami yo keyingi kunlarda ko'rgan-kechirganlari ta'siridami, ancha holsizlanib, ruhsizlanib qolgan edi. Mashinadan tushishda bir oz qiynaldi. Chuvrindi chaqqon turib uning qo'ltig'iga kirdi. Kecha Chuvrindini yaqin yo'latmay, qaddini tutib olgan edi. Bugun qarshilik bildirmadi. Ular hovliga kirishgach Chuvrindining topshirig'i bilan uyga qarab turgan yigit chiqdi. Asadbek issiq tanchaga o'tirib rohatlandi. Chuvrindi uzatgan piyoladan bir ho'plam qaynoq choy ichdi.

- Mahmud, men dushmanlarimdan o'ch olmay turib keta olmayman. Qasossiz ketsam, yotqizib ko'ma olmaysan, go'rimda tik turaman.

- O'sha odamlarni ayting, ezg'ilab tashlayman.

- O'z qo'lim bilan o'ldirmasam, xumordan chiqmayman. Hozir otarchi keladi. Hosilni ham chaqirganman. Sen nima qilishingni bilib ol.

Asadbek Chuvrindiga rejasini tushuntirdi.

3

Elchin qaynotasining kutilmagan yo'qlovidan ajablandi. Odam yubormay, shaxsan o'zi qo'ng'iroq qilganiga, eski shahardagi uyiga chaqirganiga, mashinani katta ko'chaga qo'yib kelishni tayinlaganiga hayron bo'ldi. Hatto bir oz xavotirlandi. Qaynotasining bir shumlikni o'ylab qo'yganini sezdi. Unda mulohaza qilish uchun muhlat kam edi. Shu sababli aytilgan vaqtda yo'lga otlandi. Asadbek bu uyga kelganida albatta mashinada poyloqchi o'tirguvchi edi. Katta yo'l yoqasiga mashinasini qo'ygan Elchin asta yurib kelib, poyloqchi yo'qligidan hayron bo'ldi. Keyin "Asadbek kelmagandir", degan xayolda hovliga kirdi. Ichkaridagi chiroq yorug'ida yolg'iz o'tirgan Asadbekni ko'rdi.

Asadbek kuyovi kirganda o'rnidan jilmadi. O'tirgan yerida qo'l uzatib ko'rishdi. Elchin o'tirayotganida yo'tal tutib, ancha rohatsizlandi. Yo'tal bosilgach, ko'z yoshini artib, bir oz sukut saqladi. Keyin Elchinga qattiq tikilib, so'z boshladi:

- Men hayotimda ko'p xato qilmaganman. Eng katta xatoim nima, sen bilasanmi?

Qaynotasining dabdurustdan sensirashidan suhbat oqibatida ko'ngilga xanjar bo'lib sanchilajagini sezdi. Sezgani uchun ham savolga javob qaytarmadi. "Qani, gapiravering", deganday boshini egib o'tiraverdi.

- Eng katta xatoim - seni o'ldirmaganim. Sen qizimning hayotini barbod qilding. Men hotamtoylik qilib yubordim. Sen

Shilimshiqni o'ldirding. Aslida u seni o'ldirishi kerak edi. Sen xotinni eplaydigan er emas ekansan. Zaynabni sen badnom qilding... Men senga hamma gapni aytmayman. Endi bir o'g'il bolalik qilasan, o'ch olasan!

Elchin bu gapni uncha tushunmadi. Boshini ko'tarib so'ramoqchi edi, Asadbek gapirtirmadi:

- Jim bo'l. Sen bugun aytganimni qilasan. Qolgan gaplarni keyin bilasan. Hozir aytadiganim bitta: erkak bo'lganingdan keyin erkakcha yasha. Chiroqni o'chir.- Asadbek shunday deb soatiga qarab oldi. Elchin chiroqni o'chirgach, o'rnidan turib borib deraza yoniga o'tirdi. Uy sovuq emas edi. Elchin uning qo'lqop kiyib olganidan ajablandi.

- Derazani qiyalab och,- deb buyurdi Asadbek.

- Tashqari salqin-ku?

- Bir tabaqasini qiyalab och. O'zing panada o'tir. tur deyishim bilan turasan. Aytgan ishimi tez bajarasan. O'ylab o'tirishga fursat bo'lmaydi.

- Nima qilmoqchisiz, bilishim mumkinmi?

- Men senga qasos olish qanaqa bo'lishni ko'rsataman. Hozir o'lishi kerak bo'lgan odam sening ham, mening ham nomusimni bulg'adi.

Asadbek shunday deb qo'njidan to'pponcha chiqardi-da:

- Endi menga xalaqit berma,- deb qiya ochiq deraza osha ko'cha eshikni mo'ljalga oldi.

This is not registered version of TotalDocConverter

Asadbek bu qizga, yangi yil kutganidan beri umit ochilishini, otasining kirib kelishini, so'xtasi sovuq ikki kishini urib-urib haydab yuborishini kutgan edi. Bu ikki kishi otasini olib ketganidan keyin ham shu yoqqa ko'p tikildi. Uning uchun bu eshik hovli bilan ko'chani bog'laydigan bir vosita emas, balki umid qopqasi edi. Afsus shuki, o'sha yillar bu umid eshigi ochilmadi... Hozir ham tikilib o'tiribdi. Hozirgi umidi bo'lak - qasos! Hozir ajal bir mal'unni haydab kelib unga ro'para qiladi. Nihoyat eshik ochildi. Hosil ko'rindi. U hech narsadan tap tortmay, hovliga qadam qo'ydi. Bir qadam... ikkinchisi... Uchinchisiga ulguradi.

Tepki bosildi.

Odam joniga tashna o'q ko'krakka qadaldi. So'ng ikkinchisi... uchinchisi...

Hosilboyvachcha alanglashga ham ulguradi.

Mag'lub odamning iltijoli ko'zlarini ko'ra olmadi.

Asadbek to'pponchani Elchinga tutqazdi:

- Chiqq tez, o'lmadi shekilli, qo'lim titradi. Tirik bo'lsa ot.

- Nimaga?

- Chiqq deyapman! Zaynabni bulg'adi bu, eshityapsanmi?! Erkakmisan o'zing!

Elchin bu gapga ishonqiramay, to'pponchaga qo'l cho'zdi. Asadbek yana baqirgach, hovliga chiqdi. Hosilboyvachchaga yaqinlashdi. Lekin o'q uzmad. Tepkini bosishga hojat ham yo'q edi. Shu zahoti eshik tepki zarbidan ochilib ostonada Shomil ko'rindi. G'ilay yerda qonga belanib yotgan xo'jasini, to'pponcha ushlab turgan Elchinni ko'rdu-yu, o'ylab o'tirmay unga o'q uzdi. Elchin qarshilik qilishga ham ulguradi.

Shu nafasning o'zida paydo bo'lgan Chuvrindi avval Shomilni otmoqchi bo'ldi. Lekin Asadbekning topshirig'ini eslab, G'ilayning orqa miyasiga to'pponcha qo'ndog'i bilan zarb bilan urdi. G'ilay Shomil xo'jasi yoniga behush yiqildi.

Asadbek uydan bitta-bitta bosib chiqib keldi. U endi bir necha soat ilgari holsiz xasta odam emas, qaddini mag'rur tutuvchi Asadbek edi...

Nihoyat... shaytanat olami voqealarining bayoni shu yerga kelganida, Yaratganga shukrlar aytgan holda ikkinchi kitobga nuqta qo'yaman. Mazkur bayonni o'qigan har bir kimsaga minnatdorlik bildirib, Oллоhdan xonadonlaringizga fayzu barakot tilayman. Shaytanat daraxtining soyasi hech birimizning xonadonimizga soya tashlamagay. Omiyn va Robbil olamiyn.

AvvalgiIII- qismB Keyingi